

1763

1985/2

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

XIII. évfolyam

1985 AUG 1 21

Földosztás Újpesten

*Veres Péter a ceglédi parasztek küldöttségével,
1946. január*

Képek a földosztásról

(Az MTI képei)

1985 / 2

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

TARTALOM

40 ÉVE	Dr. Molnár Béla: Számvetés és útmutatás 3
	Egy földosztó „miniszteri biztos” emlékeiből (Fekete Gyula) 5
	Felszabadulásunk pénzei (Dr. Kupa Mihály) 9
	Emlékek a Viziváros történelmi napjaiból (Dr. Kovássy Zoltán) 13
	Igy szabadult fel Győr (Dr. Lengyel Alfréd) 17
ÉVFORDULÓK	Horváth Mihályra emlékezve (Eperjessy Géza) 19
	Hetvenöt éve született Ortutay Gyula
	A fiatalok közt lenni jó 21
	A honismereti mozgalom a tudatos hazafiság nevelője 22
HAGYOMÁNY	Magda Pál, a honismeret úttörője (Lukácsy Sándor) 24
	Angol hatások Kisszántói Pethe Ferenc Pallérozott mezei gazdaság című művében (Kurucz György) 27
	A nagykereki jobbágyok küzdelme a földért (Szöllösi Kálmán) 29
BESZÉLGETÉS	A népművészet a műteremben. Péterfy László szobrászművésszel beszélget Bosnyák Sándor 31
TÉRMEK	László Márton, a bukovinai székelyek halottaskönyv írója (Fábián Margit) 34
	Kecel és Bogár Imre (Iván László) 38
	A bodrogközi szóttesekről (Siska József) 40
KRÓNIKA	Nemzeti tudatunkról és történelemtanításunkról tanácskoztak Szigetváron (Foki Ibolya) 43
	A népzene gyűjtés múltja és jelene Hajdú-Bihar megyében (Bencze Lászlóné dr. Mező Judit) 45
	A Csongrád megyei honismereti diáktáborokról (Dr. Hegyi András) 48
	Az abasári királyszobor (Dr. Misóczki Lajos) 50
	Citerástábor Szentendrén (Balázs Géza) 50
	In memoriam Erdei Sándor (Dr. Tóth Ferenc) 51
	Juhász Gyula: Uralkodó eszmék Magyarországon, 1939—1944 (Szi-jártó István) 54
	Wesselényi István: Sanyarú világ (Vörösmarty Géza) 55
	Békés város néprajza (Barna Gábor) 56
	Győri tanulmányok, 5. (Tuba László) 57
	Horvátországi Magyarok Szövetségének Évkönyve, 5. (Z. Urbán Aladár) 58
	A komáromi Múzeumbarátok Körének Évkönyve (Trugly Sándor) 59
	Dám László: Lakóházak a Nyírségben (Viga Gyula) 60
	Mukicsné Kozár Mária: Slovensko parabe—Szlovénvidék (Á. Z.) 60
	Tóvári Judit: Borsod-Abaúj-Zemplén megye műemléki bibliográfiája (Dr. Kovács Dániel) (mellékleten)
	Honismeret és néprajzkutatás (Szabó Géza) 62
	A Honismereti Bizottság ülése (H. P.) 18., A ceglédi kórház névadó ünnepe (Hidvégi Lajos) 30., Tájházat avattak Kisráskán (D. Varga László) 53., Bányászattörténeti konferencia Salgótarjánban (Krisztián Béla) 53., Illyés Gyula emlékest (Hajdú D. Dénes) 61., Szerkesztő bizottsági ülés Győrött (H. P.) 63., Makói író—olvasó találkozó (M. P.) 64.
	HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA (mellékleten)
	Az 1985. évi XXXIII. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat (mellékleten)
	Az 1984. évi Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat eredményjegyzéke (mellékleten)
	A címlapon az 1945-ös földosztásra emlékező jelenet látható. A kép az MTI archívumából való.
FÓRUM	
HÍREK	

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL

Az üzemtörténet újabb módszertani tapasztalatai — Dr. Rózsay József, az első magyar gerontológus — Kemse, 1935. — Kitaibel Pál Heves megyei útinaplójából — Egy régi bajai néprajzos tanár, Bellosics Bálint — Leveldi Kozma Ferenc — Csongrád város emléktáblái — Séta Csepel szigetén — Barsi Ernővel beszélget Zika Klára — A kétszáz éves Kunszentmártoni templom — Szücsmesterség a XIX. század elején — Az Ung-vidéki pásztorok hiedelmek — Hagyományos cigányfoglalkozások Túrkevéen — A viharosváros viharágyú — Régi ejtőernyősök emlékeiből — A Kalevala Baráti Körről — Helytörténeti gyűjteményekről — A századforduló magyar építészetének emlékei — Könyvismertetések

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ács Zoltán dr. történész, Központi Múzeum Igazgatóság, Bp. — **Balázs Géza** egyetemi hallgató, ELTE, Bp. — **Barna Gábor dr.** tud. munkatárs, MTA—KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen — **Bencze Lászlóné dr. Mező Judit**, a Tanítóképző Főiskola tanára, Debrecen — **Bosnyák Sándor** népművelő, Bp. — **D. Varga László** kollégiumi nevelőtanár, Nagykapos — **Eperjessy Géza**, az ELTE Tanárképző Főiskolai Karának tanára, Bp. — **Fábián Margit** ált. iskolai tanár, Érd — **Fekete Gyula**, a Magyar Írók Szövetségének alelnöke, Bp. — **Foki Ibo-lya** levéltáros, Zalaegerszeg — **Hajdú D. Dénes** üzembiztos, Bp. — **Hegyi András dr.** egyetemi adjunktus, JATE Történeti Tanszék-csoport, Szeged — **Hidvégi Lajos** ny. tanár, Cegléd — **Iván László** tanár, Ált. Nevelési Központ, Kecel — **Kovács Zoltán dr.** ny. ügyvéd, Bp. — **Kováts Dániel dr.**, a Comenius Tanítóképző Főiskola docense, Sárospatak — **Krisztián Béla** oktatási előadó, Mecseki Szénbányák, Pécs — **Kupa Mihály dr.** a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum ny. munkatársa, Bp. — **Kurucz György** tud. ösztöndíjas, MTA—TMB, Bp. — **Lengyel Alfréd dr.** ny. levéltár-igazgató, Győr — **Lukácsy Sándor** tud. osztályvezető, MTA Irodalomtudományi Intézet, Bp. — **Misóczki Lajos dr.** főiskolai docens, GATE Mezőgazdasági Főiskolai Kar, Gyöngyös — **Molnár Béla dr.** a Hazafias Néprajzi Országos Tanácsának titkára, Bp. — **Morvay Péter dr.**, a Néprajzi Múzeum ny. osztályvezető-helyettese, Bp. — **Siska József** kereskedelmi eladó, Szirmabesenyő — **Szabó Géza** tanszékvezető főiskolai tanár, Tanárképző Főiskola, Szombathely — **Szijártó István dr.**, az Eötvös Kollégium igazgatója, Bp. — **Szöllősi Kálmán** tanár, Hajdúszoboszló — **Timaffy László dr.** ny. szakközépiskolai tanár, Győr — **Tóth Ferenc dr.** múzeumigazgató, Makó — **Trugly Sándor** régész, Dunamenti Múzeum, Révkomárom — **Tuba László** könyvtárigazgató, Mosonmagyaróvár — **Viga Gyula dr.**, a Herman Ottó Múzeum osztályvezetője, Miskolc — **Vörösmarty Géza** publicista, Pozsony — **Z. Urbán Aladár** tanár, Ipolyvarbó.

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

ÁGOSTON LÁSZLÓ (elnök)
FRANK TIBOR
GAZDA ISTVÁN
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÉBORNE
JUHÁSZ RÓBERT (felelős szerkesztő)
MORVAY PÉTER
OLSVAI IMRE
SÁNDOR LÁSZLÓ
SZABÓ FERENC
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC
TIMAFFY LÁSZLÓ
TÓTH GÁBOR
TÖLTÉSI IMRE
TÖRÖK LÁSZLÓ (tördelő szerkesztő)

ISSN 0324-7627. Kiadja a Lapkiadó Vállalat, Bp. Lenin krt. 9-11. Felelős kiadó: Siklósi Norbert igazgató. Szerkesztőség: 1360 Budapest, Belgrád rkp. 24. Telefon: 182-855. Szerkesztőségi órák: hétfő 14-16 óráig. Készült 5000 példányban 4 (B/5) ív terjedelemben 85 50078 Pannon Nyomda, Veszprém. Telex: 32-619. Felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató.

Terjeszti a Magyar Posta — Előfizethető a hirdapkezesito postahivatalokban és a Posta Központi hírlapirodában (Budapest, V., József nádor tér 1. Levélcím: Budapest 1900) közvetlenül, vagy postautalványon, vagy a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámmal átutalással. Ára: 8 Ft. Éves előfizetési díj 48 Ft. Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H-1389 Budapest, Postafiók 149).

Dr. Molnár Béla:

Számvetés és útmutatás

Az 1985-ös évről úgy beszélünk, mint a pártkongresszus évéről. Jogosan! Igaz, ebben az évben még jó néhány fontos, az egész társadalmat érintő dolgunk is akad. Elegendő, ha felszabadulásunk 40. évfordulójára, a képviselői és a tanácstagi választásokra, a VII. ötéves terv közvetlen előkészítésére, vagy az életünk sok területét újszerűen befolyásoló feltételek, növekvő igények és tágabb lehetőségek alkalmazására és kihasználására utalunk. De mindez — és még sok más feladatunk is — a Magyar Szocialista Munkáspárt XIII. kongresszusának függvénye, mert a társadalom vezető erejének e legmagasabb fóruma fogalmazta meg azt a politikát, amely a nemzet, az osztály, az egyén boldogulásának közös cselekvésre ösztönző programját is meghatározza. Nem túlzás tehát azt állítani, hogy a sokféle közéleti tevékenység valamennyi területére meghatározó a XIII. pártkongresszus.

A helyzetértékelések, a tennivalók meghatározása, a cselekvés időszakában a honismeret sem hiányozhat vizsgálódásaink köréből. Ez természetes is ennek a folyóiratnak a lapjain, hiszen a Honismeret évek óta részese a Honismereti mozgalomnak, hatékony ösztönzője-segítője fejlődésének, gazdagításának.

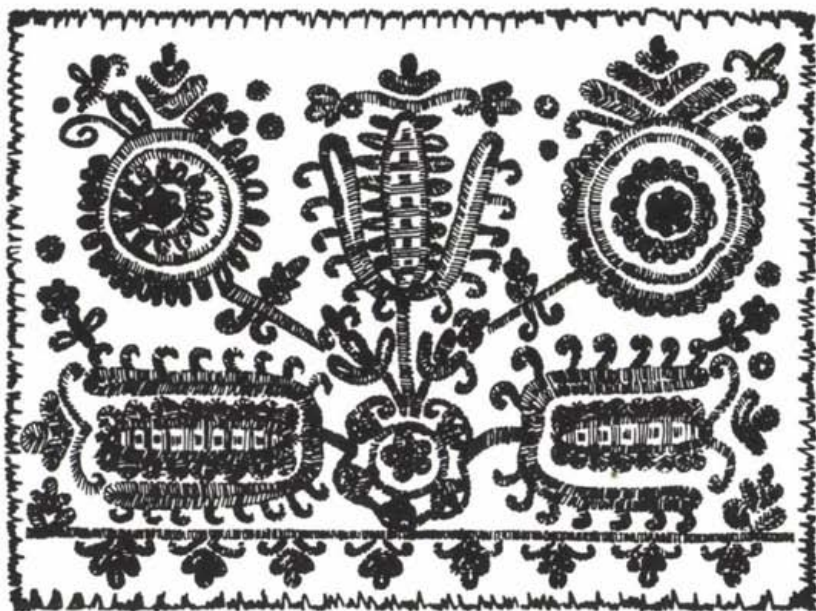
A honismeretről sokszor elmondták — szóban és írásban, országos és helyi fórumokon — hogy élő mozgalom, közművelődésünk szerves része. Egyértelműen szocialista rendszerünkhöz tartozik, nyitott szellemű, kisközösségeket teremt és tart fenn, amelyekben sokezer állampolgár gyarapodik szülőföldjének, lakó- és munkahelyének ismeretében. Gyarapodásról van szó, ismeretekben és érzelmekben való gyarapodásról, személyi és közösségi gyarapodásról. Olyanról, amely kiterjed ma már iparra, mezőgazdaságra, kultúrára, tárgyi és szellemi értékekre, életmódokra, foglalkozásokra. Nem véletlen, hogy a honismeret valóságos gyűjtőfogalom — benne van a hely- és az üzemtörténet, a néprajzi gyűjtés, a kiemelkedő személyekhez kötődő ismeretek felkutatása, a települések köznapi életét rögzítő krónikairás... A múlt, a történelem... és sokak fejében ezt jelenti a honismeret, „csak” ezt. Pedig tudni kell, hogy népek, nemzetek soha nem emlékeznek „önzetlenül”... az emlékezés, a múlt ismerete mindig az adott jelen igényéből fakadt, mindig valakiket segített-szolgált. S ez ránk is vonatkozik, a mai szocialista Magyarország társadalmára. Nekünk van szükségünk a múlt ismeretére, szellemi birtoklására... nekünk kell ismerni az utat, amelyet elődeink jártak, s amely elágazások és zsákutcák szövevényéből a mába vezetett. Értékek és tanulságok gyűjteménye a múlt, s nélküle, ismerete nélkül ma sem boldogulhatunk. Ez a magyarázata, hogy a honismeret a múlt feltárásában is élő és mai mozgalom. Az, amikor kiterjesztette megismerő figyelmét legújabb kori történelmünk fő folyamataira — a magyar munkásmozgalom, az antifasiszta mozgalmak, a népfőnt történetére, s az elmúlt négy évtizedre, benne a legutóbbi közel harminc esztendőre. Így igaz: a jövőt formáló jelen igényli, követeli a múlt mind teljesebb megismerését. Jelképe is lehet ennek az az országos akció, amelyet a Honismereti mozgalom felszabadulásunk 40. évfordulójának tiszteletére indított. A fényképezzük le hazánkat! akcióra gondolok, amelynek keretében önkéntes fotózók százai fényképezik le lakóhelyük utcáit, tereit, házait, emlékműveit, rögzítik képeken az országot, amely nekünk jelenünk, de utódainknak már múlt lesz, s bizonyára hasznos-tanulságos múlt.

Itt kell szólni arról, hogy a honismeret azért válhatott ilyen élő mozgalommá, mert a kor igénye mellett a kor igényeit kifejező politika támogatta, s a mozgalom e politika szellemében tevékenykedik. Ez a politika pedig, amelyet a nép, a nemzet magáénak tud, megismerésre ösztönöz minden állampolgárt azzal a világos céllal, hogy minél többen tudjanak értően részt venni a szűkebb pátria és a haza sorsának, jelenének és jövőjének alakításában. A párt kongresszusi határozatai ennek a politikának a folytatásáról szólnak.

Hogyan kapcsolódik tehát az MSZMP kongresszusához a honismeret? Az eddigiekből talán kitűnik, hogy ezt a kapcsolatot nem a megszokás, nem a politikai illendőség, hanem az élet, a dolgok lényegi összefüggése adja. Erről szívesen még, azon az alapon, hogy a honismeret több évtizede a népfront keretében fejlődik, s hogy a Hazafias Népfront a honismeret gondozójának, összehangolójának felelős szerepét tölti be.

Köztudott, hogy a kongresszusi irányelvekről országos vita bontakozott ki. Elmondták véleményüket kommunisták és pártönkivüliek, vallásos és nemvallásos emberek, különböző foglalkozású, életkorú és anyanyelvű állampolgárok százai. Véleményezték azt a képet, amelyet az irányelvek vázoltak gazdaságról, kultúráról, társadalmi viszonyokról, és életszínvonalról, szociálpolitikáról, állami- és közéletünkről, bel- és külpolitikáról... véleményezték azokat a társadalmi célkitűzéseket, amelyeket az irányelvek felsoroltak... és elmondták, mit vállalnak, mit tesznek hozzá a közösen kialakítandó célok megvalósításához. A széles körű eszmecsere minden fontos következtetése benne van a kongresszus határozatában, amelyet joggal tekinthetünk a következő évek országos munkaprogramjának, s amelyet egy megerősödő nemzeti egység, társadalmi egyetértés kell, hogy nemzeti méretű, közös értelmes munkánk alapjává tegyen. Ez a közös gondolkodással végzendő munka — ha szabad kissé tágabban értelmezni a fogalmakat — azt jelenti, hogy milliók honismereti mozgalma zajlik tovább az országban, ... hogy az állampolgárok nagy többsége gyarapítja ismereteit, erősíti a hozzáértéssel történő döntés felelősségtudatát, s formálja céltudatos munkával a jelent, s benne holnapunkat. Ebben a nagy honismereti-honfejlesztési akcióban részt venni a szervezett Honismereti mozgalom minden aktivistájának, résztvevőjének is első számú feladata.

De tartalmaznak a kongresszusi határozatok közvetlenebb ösztönzéseket is a Honismereti mozgalom számára. Csak néhányat említek... többet kell tenni a politikai tudat formálásáért... elő kell segíteni a reális nemzeti önismeret kialakulását, a nemzeti önmebecsülés és a szocialista hazafiság fejlődését, az internacionalizmus eszméjének elmélyítését... segíteni kell, hogy a fiatalok tudatosan vállalják a szocializmust, hogy teret kapjanak tudásuk alkalmazására és gyarapítására, beleértve a közéletet is... Ismert igények ezek, de újra kell gondolni érvényesítésüket a Honismereti mozgalomban is. Jó alkalom erre a 40. évforduló, a választások és a VII. ötéves terv előkészítése. E feladatokban is születnek új értékek, rögzítésük, megőrzésük és közkinccsé tételük a honismeret feladata is. Erőt adó, gondolkodásra és cselekvésre készítő, örömet adó hasznos feladat.

Kalotaszegi irásos minta (Szentessné Sinkó Zsuzsanna rajza)

Egy földosztó „miniszteri biztos” emlékeiből

Természetesen azt biztosra vettük a Győrffy Kollégiumban, hogy Hitler és szövetségesei el fogják veszíteni a háborút, és sokat vitatkoztunk arról is, mi következik azután? Milyen politikai, társadalmi, gazdasági rend? És milyen átmenettel fejlődik szocializmussá? (Mert az nyilvánvaló, hogy előbb-utóbb szocializmussá kell fejlődnie!) Am a sok vita után is sejtelmes ködben gomolyogtak fogalmaink a jövőről, még inkább a szocializmusról. Egy valami nem volt vitakérdés: földreformot kell csinálni.

A népi irodalom, a falukutató irodalom hatása talán ebben volt a legáltalánosabb: a harmincas évek második felében s a negyvenes évek elején az értelmiség és a diákság gondolkodó java a földreform pártjára állt. A Győrffy Kollégium ebben alig különbözött egyetemi és mozgalmi háttérétől, talán csak annyiban, hogy előadásokon, vitákon, szemináriumokon az eljövendő földreform végrehajtásának feladataira is igyekezett felkészíteni a kollégistákat.

Nem rejtettük véka alá ezt a készülődést. Téma volt a földreform a Kollégium körül szerveződő Parasztfőiskolások Közösségében is. Amikor Győrffy Sándorral kettesben — kollégiumi megbízásból — eljárógattunk a Bölcsészsegítő vitáira, némi vihart kavarni, a földreformot ott is terítékre hoztuk. A Kollégium erzsébeti Népfőiskoláján pedig már a földreform „gyakorlatát” is próbálták; 1943 októberében a Magyar Út-ban így irtam erről: „Földreformot csináltunk tavasszal — mesél tovább mosolyogva az igazgató, s egy különösen szép táblára mutat. — Ezen a részen — kb. 50 négyszögöl lehet — minden ifjúnak egy-egy ágyat osztottunk ki. Azt vetettek bele, amit akartak, s szabad idejükben kedvükre gondozhatták.” „Gyönyörű kis konyhakert ez a kiosztott rész. Van rajta minden, mi szem-szájnak ingere, nem volna jó manapság a pesti gazdasszonyokat beleszabadítani.” S a riport végén: „Elmaradnak mögöttem a ‚földreformos’ földek, a piruló paprikák s a karalábé üde zöld levelei. S a kis népfőiskola, benne a magyarság egymilliomod részével. Ezt a törtét növelni kell még nagyon sok ilyen tárgyú, irányú és munkájú népfőiskolával és nagyon sok mezőgazdasági szakiskolával. S azután alkalmat adni arra, hogy a szakképzett fiatalság nagyban is megcsinálhassa azt, amit 50 négyszögölon megcsinált.”

1944 végétől Debrecenben kezdtek gyülekezni a kollégisták. Ki a kommunista pártban, ki a parasztpártban, ki valamelyik szerveződő minisztériumban vállalt munkát. Estefelé találkozunk a közös szálláson; egy elhagyott házban rendeztük be. Vacsora után (zsiros kenyér) összejöttünk az ágyakkal, matracokkal, rekamiébetétekkel, szalmazsákokkal zsúfolt, fűtetlen közös hálóban, nyomdafestékszagú könyvekből részleteket olvastunk fel, és végtelen vitákat folytattunk a NEP-korszak, a dialektika négy sztálini alaptörvénye, a lenini szövetkezeti terv értelmezéséről.

Ahogy sűrűsödtek a tennivalók, úgy közeledtek a valóságos gondokhoz a vitáink. Például: a földreform törvénytervezetéhez.

Erdei Ferencsel naponta találkoztunk; őt tekintettük a földreformtörvény elsőszámú alkotójának. „Egész korábbi életében készült arra, ami 1945-ben bekövetkezett” — írta magamagáról negyedszázaddal később. Pótolhatatlan *készültség* volt ez a földreform dolgában: fejében az egész magyar paraszttársadalom térképe, birtokmegoszlása, a legszükségesebb adatok, adalékok — a tájékozódás akkori lehetetlenségei közepette senki ezt a munkát nem végezhetné volna el úgy, mint ő, a 34 éves fiatalember, aki a szó szoros értelmében „könyv nélkül”, fejből ké-

szítette el már Szegeden a földreform vázlatát, s dolgozta ki Debrecenben a részletes javaslatot. Helytállva a pártban és a pártközi vitákban is a javaslat mellett.

Bevonta a készülődésbe a kollégistákat is; este a szálláshelyünkön továbbgyűrűztek a viták. Egy régebbi írásom alapján, ízelítőnek:

— Szó sincs róla, nem hagyunk meg háromszáz holdat! Mi az, hogy: „ellenálló földbirtokos”?

— Jön majd az egész felsőház, és hozza nekünk a pecsétes írást, hogy ő ellenállt!

— Gyerekek, ez felsőbb szempont.

— Azé legyen a föld, aki műveli. Ez a legfelsőbb szempont.

— És kétszáz holdat hagyunk a parasztbirtokosnak. Esze nélkül ugrik bele a csizmába minden nagyságos úr.

— A végén mit osztunk ki? Jut egyáltalán a parasztnak is?

— Fiúk, ez demagógia. Nem proletárdiktatúrát csinálunk, hanem koalíciót.

— Egyelőre.

— Hagyjátok már! Úgyis egy lesz az egész. Előbb vagy utóbb.

— Majd ha a parasztnak úgy akarják.

— Bele kell abba segítenünk, barátom, nekünk is . . .

És így tovább, többes szám első személyben: „csináljuk”, „nem engedjük”, „nem fogadjuk el”, „kiosztjuk” — huszonöt éven aluliak mindnyájan. Nem minden fiatalos gőz nélkül alakult ki a vitákban ez a birtokon belüli többség, de nem is minden alap nélkül.

Éjfélután szigorú rend szerint be kellett fejezni a közös hálóban a mindennapos vitákat; éjfélkor elhallgattak a legmakacsabb vitakozók is. (Azokat a vitákat azóta sorra lezárta az élet. De abból, amit az éjfél utáni csendben hozzáálmodtunk, úgy hiszem, még ma is sok a resztancia.)

(A legszelebb rekamiébetétem a háló közepén egy szerelmespárnak juttatta az osztó igazság. Állig beöltöztek ők is éjszakára, mint mindnyájan; mocnás nélkül, szorosan egymás mellett feküdtek a fülelő sötétben. Nem lett ebből a szerelemből sem gyerek, sem házasság. De szerelemnek szép volt mégis — a legszebbek közül való.)

Január végén beszereztem egy 1945-re szóló előjegyzési naptárt. Máig is őrizgetem, elég megviselt állapotban, mert augusztusól szilveszterig öthónapos lyukat rágott benne a történelmen valami deheroizáló egér. Innen, az előjegyzési naptárból olvasom ki, hogyan teltek a napok, amikor elindultunk Debrecenből a felszabadult országrészekbe az „ezeréves per” ítélet-végrehajtójának.

A Földművelésügyi Minisztériumban pecsétes írást kaptam:

„Fekete Gyula urat megbízom, hogy Borsod vármegyében a földreform végrehajtásával kapcsolatos minden intézkedést megtegyen. Utasítom az összes közigazgatási hatóságokat és önkormányzati testületeket, hogy a miniszteri megbízott működését mindenben segítsék elő, megkereséseit soron kívül intézzék el. Kívánságára élelemmel, helyiséggel, fogattal lássák el. Kérem az orosz katonai hatóságokat, hogy a miniszteri megbízott mozgási szabadságát ne korlátozzák, és működésében támogassák. Nagy Imre, földművelésügyi miniszter.”

Kaptam 150 hadipengőt is, életem első fizetési előlegét. (Három hónappal azelőtt az udvarunkon egy szovjet katona megfogott egy tyúkot, s 300 hadipengőt nyomott a markomba.) A minisztériumból a szovjet főparancsnokságra mentünk: ígéretet kaptunk, hogy a megyeközpontok parancsnokai — éppen értekezletet tartottak — állomáshelyükre visszamenet elvisznek néhányunkat az autójukon. Megtakaríthatunk ezzel két-három napi viszontagságos utazást.

A kor hangulatából is idéz valamit az az írás, amely ennek az utazásnak a hangulatát örzi: Szinyicin ezredes, azt hiszem, az első pillantásával fölmérte, hogy katonai szempontból ahhoz a selejtes emberanyaghoz tartozom, amelyet csak függelékben volna szabad a létszámjelentésnél megemlíteni.

— Tavaris palkóvnyik Szinyicin . . . — kezdtem az előre kigondolt szöveget, s közben zsebeimet kutattam a megbízólevél után.

Az ezredes türelmetlen pillantásokkal várta az eredményt. Átfutotta az írást. — Tak, haraso — mondta egyebek közt. Nem értettem a többit. Újra megnézett, mint emberanyagot, majd a társaimat vette szemügyre. Azt hiszem, felmérte, hogy az ő megyéjének milyen földosztó jutott, s elég kedvetlenül indult kifelé.

Oten helyezkedtünk el a négy főre méretezett kis dzsipen, a sofőr, két tiszt és Szinyicin, én pedig közöttük, olyasformán, mint a vetőkocka ötös mezőjében a középső pont. Meglehetősen kényelmetlen volt így az utazás. A hátul ülőknek — az ezredes is hátul ült — erősen nyomtam a lábát, én viszont belegéberedtem a kucorgásba.

Beszélgettünk is közben. Ilyenkor én, ha nem készülhettem föl a mondandókra, egyszerre négy nyelven beszéltem: oroszul, németül, angolul és latinul. Mindig azt az idegen szót használtam, amelyik előbb jutott az eszembe, néha egy szót több nyelven is, hogy jobban megértsek. A szavak jelentésének árnyalataival és a nyelvtani finomságokkal nemigen törődtem, és ez idő szerint nem vagyok benne biztos, hogy pontosan fejeztem ki gondolataimat. Igyekeztem megmagyarázni útítársaimnak azt, amit — több pártvezető megnyilatkozásának ismeretében — már én sem egészen érttem: mit akar a Parasztpárt.

Palkóvnyik Szinyicin gondterhelten hallgatott, s időnként megpróbálta úgy elhelyezni a lábát, ne nyomjam annyira. Válaszolt is néha meg kérdezett is, de nemigen értettem; ő nem szóból tanult oroszul.

— Ich verstehe nicht... Nyeponyemáju.

Erős idegzetének tulajdonítom — így utólag —, hogy nem tett ki a kocsijából az árokpartra. Miskolcon aztán felpörgött az idő.

A megyében 220 falu, a felosztható föld 190 ezer hold körül. A posta nem működik, a telefon úgyszintén, a vasút alkalmi és bizonytalan. Szinyicin dzsipje segített körbehordozni a 600-as rendeletet a járási székhelyekre: *lehetőleg még aznap* juttassák el minden településre, ha más-ként nem megy, gyalogfutárral; *lehetőleg még aznap* dobolják össze az igényjogosultakat, ismertessék a rendeletet, válasszák meg a Földigénylő Bizottságot. És haladék nélkül hozzálátni a földigénylők összeírásához, a felosztható birtok számbavételéhez.

Még aznap: járási megbízottakat kinevezni, „repülőbizottságokat” szervezni.

Négy nap múlva katonai vonalon jelentettem a földművelésügyi miniszternek: levertük az első karókat! — No, akkor ti vagytok az elsők — mondta Nagy Imre.

Több volt ebben a sietség, mint az alaposág. Voltaképp csak ezután következett a földosztás aprómunkája meg a vég nélküli huzavonák, küldöttségjárások, újrafelosztások. A legtöbb baj abból származott, hogy talán sehol az országban nem volt annyi eszkimó s olyan kevés foka, mint Borsodban.

Legnagyobb gondom a közlekedés volt. Hiába a pecsétes íráson az ukáz: a miniszteri biztost „fogattal lássák el”, ha sehol a faluban egyetlen árva fogat. Végére is gépesítettem magam, igényeltem a katonaságtól egy öreg kincstári kerékpárt. Sem azelőtt, sem azóta együttvéve sem ragasztottam annyi defektet, mint azokban a hetekben; kétségkívül kényelmesebbre sikerült egyszer-egyszer az utazás a vonat tetején, mint azon a megátalkodott járművön.

Rendeletet, plakátot bőséggel, de élettapasztalatot, emberismeretet, szervezőképességet senki sem dugott a vászontarisznyámba, s találgatom utólag, mi mindent kapkodhattam el, a feladat nagyságához képest bizony túlságosan is fiatalon. Mégis megnyugtató, hogy eleve nem mozdítottam többet hátra, mint előre, mert ezt az ügyet akkor csak rosszindulattal lehetett volna hátramosztítani. Mint mindent, ami egy-egy gátszakadásnál a történelem *lő sodrába* kerül.

„Sors, nyiss nekem tért!”? — Évszázadonként sincs olyan ritka szerencsés pillanat, amikor egy húz körüli fiatalember úgy érezheti: történelmi érvényű tetteket hajthat végre, kinyílt előtte a cselekvési tér, a végtelenre nyílt ki. Segíthet kifordítani a sarkából a világot.

Mindez persze a valóságban sokkal köznapibb. Valahol egy árokszálen butykölök a felfordított biciklin, s megpróbálom befoldozni a rossz gumit a rossz gumiragasztóval.

Talán érzékeltet valamit ezeknek a heteknek a lázából, ha az előjegyzési naptár rubrikáiból ide másolok két hetet. (Javarást már utólagos „előjegyzések” ezek, az események, személyes falunevek, adatok stb. rögzítésére.)

Április 1. Vasárnap (Húsvét): 11 h Utazás. Útiköltség. Parcsétich. Kom. párt. Pödör. Alispán. Csetényi. Megye...

Április 2. Hétfő (Húsvét): Fogat. Mezőnyék. Ábrány. Mezőkeresztes. Repülőbizottság. Főszolgabíró.

Április 3. Kedd: Mezőkeresztes. Fogat nincs. Telefon Csátra, Kövesdre. Repülőbizottság.

Április 4. Szerda: Mezőcsát. Kom. párt. Kácsi-Feteke. Berecz János. Igriciek panasza. Szeke-res. Földig. Bizottság. Főszolgabíró.

Április 5. Csütörtök: Miskolc. Alispán. Parasztpárt. Czövek. Balogi. Földbirtokrendező Tanács. Lakáskeresés. Bicykligénylés.

Április 6. péntek: Kerékpár. Igazolvány. Javitás. Parasztpárt. Defekt. Indulás. Defekt. Sajókeresztúr.

Április 7. szombat: Házhelyek. Kérvény közbirt. erdőre. Földigénylő Bizottság. Kisajátítás. Bicyklijavitás. Szekéren Szentpéterre. Jegyző. Kerékpárkölc. Edelény. Bizottság. Kom. párt.

Április 8. vasárnap: Kom. párt. S.szentpéter. Szinyicin. Főszolgabíró. Kazinc. Bic.javitás. Czövek. Tanító. Putnok. Vita. Defekt. Dédes. Földig. Bizottság.

Április 9. hétfő: Dédes. Javaslat. Mályinka javaslata. Főjegyző. Gróf. Miskolc. Parasztpárt. Czövek.

Április 10. kedd: Bic.javitás. Földbirt.rendező Tanács. Tiszatarjániak. Útnak indulás. Har-sághy. Emödi szőlő. Mezőkeresztes.

Április 11. szerda: Mezőkövesd. Juhász. Főszolgabíró. Szentistván. Repülőbizottság.

Április 12. csütörtök: Névnap. Repülőbizottság. Főszolgabíró. Mezőnyék. Miskolc.

Április 13. péntek: Miskolc. 3/4 12 alispán. Földbirtokrendező Tanács. Pecsét. Nyomda. Kom. párt. Csetényi. Lakást nézni. Naplóírás. Jelentés megírása.

Április 14. szombat: Szinyicin. Nyomda. Kom. párt. Csetényi.

Egy kiszakított füzetlapon megtaláltam valamelyik jelentésem bevezető részét. Eszerint: „A megyében alig van nagybirtok. A felosztható területek nagy részét középbirtokok teszik.

Különösen kevés a föld az özdi, a sajószentpéteri és a miskolci járás területén. Itt ugyanis az igénybe veendő földbirtok java része erdőbirtok, tehát az államot illeti.

A déli részekben, kivált a mezőkövesdi és a mezőkeresztesi járásban, szintén kevés a felosztható föld, viszont — s ez súlyosbítja a helyzetet — annál több a nincstelen földmunkás. Ország-szerint ismerik a mezőkövesdi, a szentistváni, a tardi agrárproletárokat, ők a legtávolabbi vidékekre, sőt még Németországba is elvándoroltak nyaranta summásnak, aratónak, mert a környék nem győzte foglalkoztatásukat.

A folyton változó környezet, a különféle munkahelyeken gyűjtött tapasztalatok stb. nyomot hagytak a matyóvidék társadalmán. Sokkalta mozgékonyabb, élelmesebb, felszabadultabb az itteni földmunkásság, mint a helyhez kötött vagy a közeli nagybirtokon idényszerűen foglalkoztatott gazdasági cselédek, napszámosok, részes munkások. Mindennél jobban kitűnik ez abból, hogy kitelepülésre itt aránytalanul többen jelentkeztek, mint bármely más vidékéről a megyének, pedig — mint említettem — máshol sem dűskálnak a földben.

Előre jelzem: még több kitelepülőre lehet és kell számítani. Soknak nyilvánvalóan nem jut föld, mégsem iratkozik fel egyelőre, mert nem tudja, hová telepítenék, és nem hajlandó akár-milyen földre és környezetre elköltözni.

Várják tehát a híreket az új hazáról. A jelentkezők ugyanis már választottak egy bizottságot, melynek az lesz a feladata, hogy a kijelölt területeket, a föld minőségét, a rendelkezésre álló felszerelést, épületeket, lakóházakat megtekintse, és részletesen tájékoztassa az otthoniakat a látottakról...

A Dunántúlon jórészt a régi közigazgatás intézte a földreformot; a Tiszántúlon s az északi megyékben valóságos forradalom ment végbe, a legmélyebb mélységeikig felkavarodott a falu társadalma. Donáth Ferenc: *Demokratikus földreform Magyarországon 1945—47* című könyvében meggyőzően kifejti és dokumentálja ezt a forradalmat. Minthogy folyamatos cselekvéssel, a legteljesebb nyilvánossággal s a legjobb értelemben népi ellenőrzéssel párosult, csudálatos iskolája volt ez a *közvetlen demokráciának*. A maguk kárán tanulgatták a földigénylők, milyen embereket kell a vezetésre kiválasztani; egyre-másra elperegtek a rangosak, a jó beszédűek, a ravaszdiak, a klikkekkel manipulálók, s egyre inkább előtérbe került a józan értelemmel párosuló jellem.

Nem mondom, hogy nem éledezett hónapok múltán a reakció is, a korrupció is, de — ahogy én látom — igazában az történt, hogy a jogrend kezdett helyreállni az országban, és mindenütt és minduntalan beleütöközt a forradalmi igazságtudatba, igazságérzetbe.

Elkezdődtek tehát a visszaperlések, az újrafelosztások, s ezek nyomán a „népitéletek” is. Kerek egy év múlva, 1946 március 26-án összejött a megyéből 150—160 földigénylő-bizottsági elnök, tag, küldött — pártállásra tekintet nélkül — Miskolcon, a Nemzeti Parasztpárt központjában. A „népítéletre” összesereglett küldöttekkel határozati javaslatot fogalmaztunk: „Néhány nappal ezelőtt múlt egy éve annak, hogy a Nemzeti Kormány kibocsátotta a földreformrendeletet. Akkoriban azt hangoztatták, egy hónap alatt végre kell hajtani, hogy a tavaszi munkát az új tulajdonosok megkezdhessék. Azóta egy év telt el, a tavaszi munka ideje elmúlt: nem mi vetettünk, elmúlt a nyár: mi arattunk, de nem magunknak. Eljött az ősz és még mindig kevesen voltak közöttünk, akik nyugodt lélekkel kezdhettek az őszi szántáshoz. Itt vagyunk az új tavasz küszöbén még mindig bizonytalanul és föld nélkül.

A türelmünk elfogyott, elég volt a várakozásból. Egy év óta járjuk a hivatalokat, írjuk a kérvényeket, várjuk a határozatokat, elég volt a kilincselésből. Mi nagyon jól tudjuk, hogy a földreform végrehajtásának a kinyújtása mind úri huncutkodásból, ravasz úri számításból ered, és minden tulajdonképpen a reakció aknamunkája. Azt is tudjuk, hogy ez a halasztgatás nemcsak a mi érdekeinkkel, hanem az egész nép érdekeivel, a demokratikus kormány programjával és Veres Péter elgondolásával is szemben áll, éppen ezért törvényesnek és helyénvalónak tartjuk, ha minden eszközzel ellene szegülünk, és nem tűrjük még akkor sem, ha erőszakra kerül sor.

Mivel mi szeretjük a békességet, és fölösleges összetűzéseket igyekszünk elkerülni világosan leszögezzük álláspontunkat.”

1. (Itt azokat sorolják fel, akiknek az eltávolítását követelik a megyei Földbirtokrendező Tanácstól és a Földhivattaltól, s azokat, akiknek a munkájával különösen meg vannak elégedve.) „Követeljük, hogy a Földbirtokrendező Tanács a jövőben a 600-as rendelet szellemében járjon el, ne hitegessen hétről hétre, hónapról hónapra a határozathozatallal, ne másítgassa a határozatait, ne fogadja soron kívül a földbirtokosokat, és minden erejével azon legyen, hogy a földreformot minél hamarabb befejezhessük, a kiosztott földeket telegkönyvezhessük.

2. A községek közötti vitákat elsősorban intézze a Földbirtokrendező Tanács, mert ezek a viták a legnagyobb akadályai a földreform gyors befejezésének.

3. A szabotáló, erőszakoskodó és felsőbb fokú ítéleteket semmibe vevő vagy korrump földigénylő bizottságokat azonnal le kell váltani. Kivételt képez az az eset, ha egy megelőző határozat alapján igénybe vett vagy 1945 évben felosztott föld visszaitélését tagadja meg a földigénylő bizottság, mert akkor minden esetben a földigénylő bizottságnak van igaza.

4. Rendeletileg mondja ki a földművelésügyi miniszter, hogy aki nyugatról még mindig nem tért vissza, ne tarthasson tovább igényt földjére.

5. A házhelyosztásnál fokozottabban vegyék figyelembe a kisparasztok érdekeit.

6. Azokat a hivatalnokokat, ügyvédeket s minden egyéb olyan személyt, aki a volt földbirtokosokat bármilyen úton, bármiféle ravaszkodással igyekszik a földjébe visszasegíteni, azokat mi a demokrácia és a nép ellenségeinek tartjuk, s velük szemben mindenkor ennek megfelelően fogunk eljárni.

7. Földet vissza nem adunk. Mikor ezt tesszük, köztársasági elnökünk, miniszterelnökünk, Rákosi Mátyásnak, a Magyar Kommunista Párt vezérének, és Veres Péternek, az Országos Földbirtokrendező Tanács elnökének, a Nemzeti Parasztpárt elnökének szavai szerint cselekszünk.

8. Egységesen és elszántan állunk Veres Péter mögött. Tudjuk, hogy a mi ügyünk jó kezeken van. Aki pedig Veres Pétert, a legelső magyar parasztot támadja, az velünk találja magát szemközt. Aki neki ellensége, az a parasztságnak és az egész dolgozó népek ellensége, annak nincs helye a dolgozók Magyarországon..."

Felvonultak utána a miskolci főutcán a földigénylők, „népítéletre” a megyei Földbirtokrendező Tanácshoz. Az első szóváltások után kezdett a hangulat veszedelmesen felforrósodni. Sikerült azért csillapítanom őket annyira, hogy senkit sem löktek ki az emeleti ablakon.

Fekete Gyula

Felszabadulásunk pénzei (1944–1945)

A Vörös Hadsereg parancsnokság pénzjegyei

Az 1899. és az 1907. évi hágai¹ egyezmények szerint a hadseregeknek a természetben igénybe vett szolgáltatásokért (requisitio) — amennyire lehetséges — készpénzzel kell fizetni, ellenkező esetben pedig azokról elismervényt kell adni, s a tartozásban levő összeg kifizetését a lehető legrövidebb időn belül teljesíteni kell. A készpénzfizetés történhetik a) a megszállt állam pénzével, b) a megszálló állam pénzével, vagy pedig c) erre a célra kibocsátott, ún. „megszállási pénzzel”. Az első esetben a készfizetés csak akkor lehetséges, ha a megszálló hatalom tekintélyes mennyiségű közpénzt zsákmányolt a megszállt területen, mivel a hadsereg, amely valamely területet megszállva tart, az állam tulajdonában levő készpénzt stb. lefoglalhatja. A megszálló hatalom saját, honi pénzével a legritkább esetben fizet, mivel nem érdeke — a háború következtében egyébként is alaposan igénybe vett honi fizetési forgalmát — feleslegesen felfokozni azt, hogy azt az általa megszállt területekre is átvigye. Maradt tehát a harmadik eset, az ún. *megszállási pénz* kibocsátása és használata.

Az ilyen megszállási pénzek kiadását főként az indokolta — szemben az elismervény ellenében történő requisitioval —, hogy a requiráló csapatok által kiállított „elismervényeket” azok beváltásánál, különféle kifogásokkal — mint: nincsen az előírásoknak megfelelően kiállítva, nem az arra illetékesek írták alá, hamisítványok stb. — elutasították, és így ezek egy része nem érte el célját. Ezzel szemben a megszállt terület pénzegységében és azzal egyenlő értékű törvényes fizetési eszközként kiállított megszállási pénzt nem kellett semmiféle más értékre felcserélni, mert azzal minden megszorítás nélkül, mindenféle tartozást ki lehetett egyenlíteni. Előnye tehát mindkét fél részére kézenfekvő volt.

A II. világháború alatt, a szövetséges hatalmak is² ilyen megszállási pénzjegyekkel oldották meg a megszállt területek — őket illető — pénzügyi problémáit Afrikában, Itáliában, Német-

¹Corpus Juris Hungarici 1913. évi XLIII. törvénycikk, 42–56. cikkelyei.

²Schwan, Frederick and Joseph E. Boling: World War II Military Currency, Portage, Ohio, 1978.

³Toy, Raymond S.: World War Allied Military Currency, IIII edition, pp. 66, 67 és 69, San Diego, 1969.

országban és Ausztriában.³ Ezért a Szovjetunió,⁴ illetve a hadműveleteket folytató Vörös Hadsereg parancsnoksága is bocsátott ki ilyeneket Románia, Magyarország, majd Mandzsuria és Észak-Korea területén.

Igy kerültek ezek a nép nyelvén „vöröspengőnek” nevezett pénzjegyek — végezetül is — Magyarország egész területén forgalomba és látták el a Magyar Nemzeti Bank bankjegyeivel együtt a fizetési forgalmat 1946. február végéig, amikor is a Szövetséges Ellenőrző Bizottság rendelkezése alapján 4,8 milliárd pengő értékben kivonták azokat a forgalomból.⁵

E pénzjegyeket eleinte a GOZNAK készítette,⁶ de később a Magyarország felszabadítását végző mindhárom ukrán front, a maga mindenkori főhadiszállásán maga állította elő azokat, a GOZNAK által rendelkezésükre bocsátott nyomólemezek felhasználásával, így az I. Ukrán Front Diósgyőrött, a II. Szolnokon, majd később Kiskunhalason, a III. pedig Pakson.⁷ Ezt látszik igazolni a sorszámozás számjegyeinek különböző mérete, az alapnyomatok hol vertikális, hol pedig horizontális fekvése, és később — a gyors készítés következtében — ugyanazon a pénzjegyben a sorszámozás elcsúszása is, esetenként a baloldali sorszám eggyel kevesebb, mint a jobboldali. Így azután a pénzjegyek többféle variációban is előfordulnak, ez a jelenség ismét csak a harctéri készítésre utal.

Városi szükségpénzek

A második világháború végére Magyarország bankjegyforgalma elérte a 20 milliárd pengőt.⁸ Leszámítva azt a pénzmennyiséget, amely Felvidéken, Erdély északi részein és Bácskában, valamint a mindenkori szovjet hadszíntéren maradt, a fenti összeg legnagyobb részét a nyilasok Nyugatra hurcolták, hogy megmentsék azt a szovjet csapatoktól.

Szabotázs következtében a Magyar Postatakarékpénztár ún. kistrezorjában mintegy százmillió pengő értékű Magyar Nemzeti Bank bankjegy maradt Budapesten. Ennek a felhasználásával kezdte meg a Budapesti Nemzeti Bizottság a főváros életének megindítását. Később azonban a Debrecenben székelő Ideiglenes Nemzeti Kormány ezt a pénzmennyiséget magának követelte és a főváros ismét fizetőeszközök nélkül maradt.

Budapest. Ilyen körülmények között határozta el a Budapesti Nemzeti Bizottság, hogy 1945. március 1-i keletű, ún. Élelmezési kölcsönjegyeket bocsát forgalomba 50 millió pengő értékben, a közönségnél levő bankjegyek begyűjtése, illetve az ismét elakadt pénzforgalom megindítása céljából. Ez az akció azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Érdekessége ennek a Fővárosi Házinyomdában készített „kételtű” értékpapírnak, hogy május 1-től kezdve azzal adót és lakbért is lehetett fizetni.

Csak az első három (100, 200 és 500 pengős) sorozatot kívánták forgalomba hozni, de az érdeklődés hiánya miatt az 500 pengős már nem, helyette 50 pengős került kiadásra, hogy a kisebb címletű bankjegyek tulajdonosai is bekapcsolódhassanak az akcióba. Az 500 pengősből — véletlen folytán — mégis forgalomba kerültek a 07101—07110 sorszámozású példányok, amelyeket természetesen már nem váltottak vissza. (1) Egyébként 1945. december 31-ig valamennyi Élelmezési kölcsönjegyet visszaváltotta a főváros.

A fehér papíron készített pénzjegyeken Beliczay tanácsnok, dr. Csorba János polgármester és Gitye főszámvevő hasonlóan aláírásai láthatók.

A nyilasok vidékről is elhurcoltak minden közpénzt és ezt olyan nagy hozzáértéssel tették, hogy a közpénztárak, valamint a bankpénztárak is üresen tátongtak. Ami kevés pénz mégis megmaradt vidéken, az a magánosok birtokában volt, akik azt nagy titokban őrizték. Így, pénz hiányában vidéken már a kezdet kezdetén cserekereskedelem alakult ki, amelynek nevezetesebb forgalmi egységei a tojás, baromfi, liszt, burgonya és a dohányárúk voltak.

A fizetési forgalom megindítására a megszállott területek lakossága és az újonnan alakult vezetősége is, szükségpénzek kiadásával látta megoldhatónak a problémát. Annál is inkább, mert az élet megindulásával a Vörös Hadsereg Parancsnoksága eleinte csak 1000 pengős címletű pénzjegyeket hozott forgalomba. Ezek felváltása — egyéb pénzjegyek hiányában — nagy nehézségbe ütközött, szinte lehetetlen volt a velük való vásárlás addig, amíg a vöröspengőnek nevezett pénzjegyek kisebb címletei, illetőleg a városok által kibocsátott szükségpénzek nem kerültek forgalomba. Ezen segítendő, egyes községek vezetőségei — főként a Tiszántúlon — a magasabb szovjet katonai parancsnoksághoz fordultak, hogy a Vörös Hadsereg Parancsnok-

³Schwan—Boling: id. műve

⁴Magyar Nemzeti Bank közgyűlésének XXI. ülése, 1947. március 27-én, XXIV. p.

⁵Goszudarsztvennűje Otdelenie Po Vűpuszku Szovznakov, Moszkva.

⁶Szemtanúk: Szolnokon *Hegedűs László*, Miskolc-Diósgyőrött *Ács Gyula*, Pakson *Sugár Imre*.

⁷Magyar Nemzeti Bank közgyűlésének XXI. ülése, 1947. március 27-én, XIV. p.

2.

4.

6.

sága által kibocsátott pénzjegyekből — kamatfizetés ellenében — megfelelő kölcsönökhöz jussanak. De mivel ezek a pénzjegyek nem ilyen célra kerültek forgalomba, kérésüket nem teljesítették. Ilyenekhez ugyanis csak azok juthattak, akik valamit eladtak, vagy pedig valamilyen munkát végeztek a Vörös Hadseregnek.

Ilyen körülmények között újabb lendülettel fogtak a szükségpénzek kiadásához, amelyek valóban a hiányzó pénz helyettesítésére kerültek forgalomba. A szükségpénzek kiadásában kétféle eljárást különböztethetünk meg. A 2. és 3. Ukrán Front parancsnokságai ugyanis homlokegyenest ellenkező álláspontot foglaltak el a szükségpénzek kiadásának engedélyezésében. Amíg ugyanis a 2. Ukrán Front parancsnokság a Tiszántúlon és a Duna-Tisza közén jóformán sehol nem — még a Debrecenben működő Ideiglenes Nemzeti Kormányának sem — engedélyezte a (szükség)pénz kibocsátását, addig a 3. Ukrán Front parancsnokság csapatai által felszabadított Dunántúlon, egymás után jelentek meg a városi szükségpénzek, a helyi pénzforgalom lebonyolítására szükséges címletekben.

Debrecen szabad királyi várost 1944. október 20-án szabadították fel a 2. Ukrán Front csapatai. Itt is azonnal voltak próbálkozások „átmeneti” pénzjegyek kiadására. Mivel azonban Debrecen 1944. december 22. óta az Ideiglenes Nemzeti Kormány székhelye lett, az ezutáni kísérleteket „államjegyek” kiadására irányulónak kell tekintenünk. Ezért nem sorolhatók a szükségpénz-kibocsátások közé — a teljesség kedvéért azonban megemlítjük — a 10, 20, 50 és 100 pengős államjegytervezeteket, amelyekből egyetlen 100 pengős példány maradt az utó-

korra.⁹(2) A pénzjegyeket Gáborjáni Szabó Kálmán grafikus rajzai után, Dalmi István cinkográfus nyomólemezeivel Krizsó Tibor gépmester készítette el a debreceni Városi Nyomdában. A pénzjegyeken dr. Vásáry István pénzügyminiszter és Miklós Béla miniszterelnök hasonmás aláírásai láthatók.

Gödöllő nagyközséget 1944. december 12-én szabadították fel a 2. Ukrán Front alakulatai. A község képviselőtestülete és nemzeti bizottsága 1945. június 14-én 57/kgy. 1945. számú határozatával¹⁰ intézkedett — Budapest főváros mintájára — Közellátási kölcsönjegy kibocsátásáról. Kereken 1 millió pengőt terveztek bevételezni élelmiszerbeszerzés céljára, az 50 és 500 pengős kölcsönjegyekért.(3) Az 1945. június 24-én kelt kölcsönjegyeken Czeczulics jegyző, Staller bíró és Miró Sándor nemzeti bizottsági tag saját kezű aláírásai vannak. A kölcsönjegyeket a helybeli Erzsébet Könyvnyomda készítette.¹¹

Kalocsa megyei várost 1944. október 31-én szabadították fel a 2. Ukrán Front csapatai. A város tanácsa és az ott működő m. kir. adóhivatal 1944. december 15-i keltezéssel kis címletű „váltópénz”-nek¹² nevezett szükségpénzeket nyomtatott a pénzforgalom megindítására, ezek azonban nem kerültek — a már korábban említett ok miatt — forgalomba.(4) Az igen izléses és alapnyomatában Kalocsa város címerét mutató szükségpénzeket a helybeli nyomda készítette. Az elkészült szükségpénzeket később felhasználták a helyi sportegyesület belépőjegyeként, ezért rendszerint valamelyik sarkukon megcsonkítva, illetőleg kettétépvé kerülnek elő leginkább. Terveztek 20 és 50 filléres szükségpénzeket is, de ezeket már nem is nyomták ki.

Kaposvár megyei várost a 3. Ukrán Front csapatai 1944. december 2-án szabadították fel. A kaposvári pénzügyintézetek karöltve a város polgármesterével, még decemberben elhatározták, hogy a magán- és köztartozások fizetésének előmozdítására Pénztári utalványokat bocsátanak ki. A keltezés nélküli utalványokon dr. Kaposvári polgármester hasonmás névbélyegzője, a város körpecsétje — mindkettő lila színnel — és a közreműködő pénzügyintézetek valamelyik megbízottjának saját kezű kék vagy fekete tintás aláírása szerepel. A kaposvári Somogy Nyomda készítette Pénztári utalványok, összesen 1 millió pengő értékben kerültek kiadásra.

Kiskunhalas megyei várost 1944. október 23-án szabadították fel a 2. Ukrán Front alakulatai. A város vezetősége 1945. január 12-i határozatával intézkedett Városi utalvány¹³ kibocsátása ügyében. 100 darab, a Vörös Hadsereg Parancsnoksága által kiadott 1000 pengős pénzjegyet helyeztek letétbe és ennek ellenében 100 000 pengő értékben 1000 darab 100 pengős Városi utalványt nyomattak Boldog Béla grafikusművész tervei alapján, a helybeli Breckska Nyomdában. Ezek azonban igen rövid ideig szerepeltek a forgalomban, mert a debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány pénz-, illetve belügyminiszterének tiltakozása után 993 darabot visszaváltottak és megsemmisítettek. Az 1945. január 15-én kelt szükségpénzeket dr. Kovács Tibor polgármester, Mikár Kálmán ellenőr és Pacolay Győző pénztáros saját kezűleg irták alá.

Mezőtúr megyei várost 1944. október 22-én szabadították fel a 2. Ukrán Front csapatai. A városi tanács dr. Fodor László megbízott polgármester vezetésével elhatározta, hogy az általános aprópénzhiányra tekintettel kis címletű, 1—10 pengő értékű, Pénztári utalványokat¹⁴ hoznak forgalomba. Szóbelileg támogatni látszott akciójukat a debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány is, amikor azonban az időközben elkészült 1 pengős nyomólemezzel a forgalomba teendő szükségpénzek nyomása megindult volna, akkor a debreceni kormány már nem járult hozzá. Az 5—6 próbanyomattól egy példány a Mezőtúri Múzeumba került, a többi ismeretlen helyen van.

Mohács megyei várost a 3. Ukrán Front alakulatai 1944. november 26-án szabadították fel. A város vezetősége 1945. december 31-ig beváltandó Pénztári elismervényeket adott ki 1945. március 1-i kelettel Glauber Imre polgármester és Nemeskéri Ferenc pénztáros hasonmás aláírásával. A magyaros motívumokból összeállított szükségpénzeket a helybeli nyomda készítette el a gimnázium rajztanárnőjének tervei alapján. Érdekessége ezeknek a szükségpénzjegyeknek, hogy orosz nyelven is tartalmazzák a teljes szöveget.(5)

Pécs szabad királyi várost 1944. november 29-én szabadították fel a 3. Ukrán Front csapatai. A szükségpénz-kibocsátásban már komoly múltra visszatekintő város ismét így kívánta megoldani az aprópénzhiányt. Annak ellenére, hogy időközben elkészültek az 1 és 100 pengős Pénztári utalványok kliséi és próbanyomatai, a kivitelezés egyre késétt és így a forgalomra szánt szükségpénzjegyek nyomása ismeretlen okok miatt, végleg elmaradt. Az 1945. március 15-ről keltezett pénzjegyeket dr. Esztergomi polgármester és Németh számvevőégi tanácsos hasonmás aláírásai hitelesítik.

⁹Kupa, Michael dr.: Die 100 pengő-Note vom 18. január 1945. In: Geldgeschichtliche Nachrichten, Frankfurt/Main, Jg. 1976. Nr. 51.

¹⁰Pest Megyei Levéltár, V. Gödöllő 44/1/1945 — Budapest

¹¹A pénzjegy első közlése szövegben és képből egyaránt

¹²Bölcsöldi Ferenc dr. főorvos, Kalocsa, szíves közlése

¹³Thorma János Múzeum, Kiskunhalas, 53 számú 1976. április 5-i levele szerint.

¹⁴Dr. Fodor László ügyvéd, Mezőtúr, szíves közlése.

¹⁵Csongrád Megyei Levéltár, Szeged. Szegedi polgármesteri iratok 27094/1945 és 59769/1945.

Szeged szabad királyi várost 1944. október 11-én szabadították fel a 2. Ukrán Front alakulatai. A teljesen pénz nélkül maradt város, a Vörös Hadsereg Parancsnoksága által már a kezdetben forgalomba hozott 1000 pengős pénzjegyek felváltására 5 millió pengő értékben 5, 10 és 20 pengős Városi váltópénz¹⁵ kibocsátását határozta el. Természetesen olyan formában, hogy mindig csak annyi szükségpénz kerülhet forgalomba, amennyi értékű Vörös Hadsereg Parancsnoksága által kiadott 1000 pengős pénzjegy van letétben a város pénztárában. Közben megjelentek a forgalomban a Vörös Hadsereg Parancsnokságának kisebb címletei is,⁽⁶⁾ de a debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány is kísérletezgetett államjegyek kibocsátásával, így az idő eljárt a szegedi szükségpénzjegyek kiadása felett, de a kormány sem engedélyezte a vele kezdetben vetélytársként fellépő Szegeden azok kinyomását, noha már teljesen előkészített állapotban voltak. Az 5 millióra tervezett szükségpénz mennyisége azonban arról is árulkodik, hogy Szeged nemcsak a váltási nehézségeket akarta megoldani azok kibocsátásával, hanem egyúttal általános tökehiányát is orvosolni kívánta ilyen formában. A szükségpénzjegyeket az Árpád Nyomda készítette volna el.

Szekszárd megyei várost a 3. Ukrán Front csapatai 1944. november 30-án szabadították fel. A város vezetősége 1945. január 31-i kelettel, 1945. december 31-ig beváltandó Utalványjegyeket bocsátott ki Senye Sándor polgármester és Gergely István számvetőségi főnök nyomtatott aláírásával. Valamennyi címleten a sorszámozás és az aláírók nevei vörössel vannak nyomva. A pénzjegyek a helyi nyomdában készültek el.

Szigetvár városát a 3. Ukrán Front alakulatai 1944. december 5-én szabadították fel. A Szigetvári Takarékpénztár 200 000 pengő értékben Pénztári elismervényeket bocsátott ki 1944. december 30-i keltezéssel és 1945. december 31-i beváltási kötelezettséggel. Az azonos (88 x 56 mm) méretben készített szükségpénzjegyeket a helybeli Kozári Ede Nyomda készítette. A lila színű cégbélyegző-lenyomattal ellátott pénzjegyeken két feketetintás saját kezű aláírás van. Az 50 pengős címletet a megtevesztésig hű módon hamisították, ezekből maradt meg a legtöbb példány.

★

Amint láttuk, a forgalomba került szükségpénzjegyek általában 1945. december 31-ig voltak visszaváltandók, erre az időpontra azonban az infláció már olyan méreteket öltött, hogy ezek a kis címletű (1 és 100 pengő közötti) pénzjegyek teljesen elértéktelenedtek. Az aprópénzhiány miatt — határidő előtt — nagyon keveset váltottak vissza, így csak nagyon kevés példányon láthatók az érvénytelenítést jelentő kerek lyukak.

Dr. Kupa Mihály

Emlékek a Víziváros történelmi napjaiból

Több mint másfél évtizede ajándékba kaptam egy 23 x 16 cm nagyságú füzetet, mely a budai Batthyány tér és környéke, valóban történelmi időszakát örökíti meg. A naplónak nevezhető — 1962. április 15. keltezésű — emlékiratot azzal a meghagyással kaptam, hogy „majd alkalmas időben hozzam nyilvánosságra, ha akarom”. Ez az alkalmas idő most felszabadulásunk 40. évfordulója! A tintával irt füzet: „*Balás Ágoston v. rom. kath. sekrestyés visszaemlékezései. A szent Anna templom, és Buda Felsőviziváros plébánia területén megtörtént események 1944. okt. 10-től, 1945. április 1-ig.*” — bevezető címzést viseli.

A néhai sekrestyés valós eseményeket örökített meg. Helytörténeti adatok táraként kell értékelnünk írását, amelyből az árvíz sújtotta templom, a plébánia és lakói megpróbáltatásai, a németek és nyilasok tettei, a felszabadulás órái, a szovjet katonák segítőkészsége, az újrainduló élet nehézsége elevenedik meg. A naplóból — nagy terjedelme miatt — csak a leglényesebbeket idézhetjük fel.

„*En a szent Anna templomba, a sekrestyés állást hirdetésből megpályáztam. Táviratilag behívtak és mivel Molnár László apát úr megfelelőnek talált, kijelentette, hogy az állást azonnal el kell foglalni.*” A naplóíró előzőleg Jobbágyi községben volt sekrestyés harangozó 21 éven át — ott is született — s apja után örökölte tisztét, melyet lakáshelyzete miatt adott fel, hogy családjának jobb körülményeket teremtsen. Így került a fővárosba, pár nappal a nyilas hatalomátvétel előtt.

„*A Pestre ill. Budára való beköltözés már akkor igen sok nehézségbe ütközött, mivel a front*

Szolnokról volt. Ami ruha és ágyneműt magunknak, én, feleségem és két lányom bírtunk, azt vittük magunkkal. A jobbágyi ismerősök mondták, de jó magunknak, hogy Budára mehelnek, ott nem lesz baj... Megkezdtem a szolgálatot, ami elég simán ment, de este 6 órakor be kellett zárni a templomot az elsőtétítés miatt, légiriadó esetén... óvóhelyre kellett menni... Reggeli órákban a szent misék, este pedig litániák voltak tartva, jöttek idegen papok szentbeszédet mondani, néhányszor Beresztóczy Miklós plébános úr is prédikált. Eljött az Adventi szent idő, a legkorábbi hajnali sz. misét Döbröcöni Kalazancianus atya, a Toldy Ferenc utcai rendházból jött elvégezni. Az ágyúzást még igen messziről lehetett hallani, és biztatott engem jókedvűen, hogy még nincs baj Balázs bácsi, még messze van a front. De ahogy közeledtünk karácsonyhoz, úgy közeledett az ágyú dörgés is. Ekkor mondta Döbröcöni atya, hogy most már komoly a helyzet. Karácsony szent estéjén vágódott be az első ágyú lövedék a Markovics Iván utcába, az úttest közepébe, el is mentünk megnézni, félig volt az aszfaltba betűrődve, de nem robbant... Az éjfél mise megtartásáról szó sem lehetett, de karácsony napján még rendesen el lettek végezve a szent misék."

Mint hogy mind sűrűbbek lettek a lövések, a plébánia boltíves földszinti helyiségét nevezték ki óvóhelynek, s oda költöztek le, miután az anyakönyveket, egyházi ruhákat stb. biztonságba helyezték. — „Mivel sötét volt a helyiség, reggeltől este lefekvésig, gyertyával világítottunk.” — Az első aknabeccsapódás után „... a templomba az ezüst orgonasípok a padlón hevertek, a légnyomás leszórtá, összeszedtem, és bevittem a sekrestyébe. Ez volt az első kár.”

„A templomba már Istentiszteletet nem tartottunk, hanem a Zsigmond tisz. úr, egy héten egyszer a mi óvóhelyünkön mondott szent misét, egy földszintet aszaltan. A többi napokon különböző óvóhelyekre jártunk sz. misét szolgálni... Sajnos igen sokszor kellett temetni, én voltam akkor is a kántor. Udvarokon, tereken ásták a sírokat, többször félbe kellett szakítani a szertartást és befutni a kapu alá, mert a lövések oda is csapódtak” „Az óvóhelyünkön... az élelmiszerkészlettel is takarékoskodni kellett, mert senki sem tudta, hogy mikor lehet beszerezni újabb készletet. Néha a véletlen is segített egy kis élelemhez. A házmesteréhez megérkezett egy rokonuk, 30 év körüli szabadságos katona, névszerint Horváth László, aki nem tudott visszamenni a csapatához és átöltözött polgári ruhába, ez a fiatalember később súlyosabb időben, igen jó segítségem lett, jó kedélyű, bátor fiatalember volt. Mikor az akna a templom toronyba vágódott, 8—10 galamb hullott élettelenül a templom előtti térre, a Laci kiszaladt egy kosárral, összekapkodta a galambokat, behozta, s lett belőlük izletes galamb leves.”

„Kezdték a német katonák is beszívárogni az udvarra. Egy napon, behoztak egy szép egészséges fiatal lovat az udvarra, levágták és mi is kaptunk a lóhúsból és pár napig el voltunk látva élelemmel... Én láttam a kórus ablakából amint a Batthyány téren hevertek a dögölt lovak, egy házból kibújt egy ember, nagy kés a kezében, odament az elhullott lóhoz, és egy nagy darabot a combjából, bőrével együtt kivágott és szaladt vissza az óvóhelyre.”

„Azután jöttek a magyar katonák is a térre, a Dunaparton lövészárkot ástak, a Dunaparti vaskerítést bevonták kukorica szárral, egy tüzér üteg fölállított négy ágyút, Pest felé irányítva, úgy láttuk, harcra készülnek. A Duna felőli templomtoronyba — lánca adogatással, kézzel kézre vödörökben, homokot, cementet, habarcsot szállítottak föl, azt mondták, géppuska fészket csinálnak a toronyba. Ettől már igen féltünk, mert ha a szovjet katonaság ezt megtudja, összelövöldözi a templomot, és akkor nekünk is végünk van. De nem lejezték be, és így nem is használták.”

„Veszélyt jelentett a számunkra az a vasúti teher szerelvény, ami a Dunaparti villamos vágányokon állt, rajta kis ágyúk, löszeres egyéb hadi anyaggal, eleinte löttek az ágyúkkal, később abba hagyták, de a szerelvényt a rakományával ott hagyták.” (Rövidesen ez okozta a környék legnagyobb tragédiáját!)

A ma szociális otthonként működő „... közeli Erzsébet kórházban is igen súlyos volt a helyzet. Jöttek az apácák gyertyát kérni, hogy operálhassanak az orvosok, és ők mondták, hogy mind több a beteg és sebesült, alig férnek a pincébe.”

„Egy napon, erős robbanásokat hallottunk a Duna felől, mikor elcsendesedett, fölmentünk az emeletre, kinéztünk az ablakon, hát szörnyű volt amit láttunk. A Margithid és a Lánchid be voltak szakadva a vízbe. A németek ezután átjárást csináltak a templomon, a Fő utcai ajtón és az udvar felőli ajtón jártak át, mert a Batthyány téren életveszélyes volt a közlekedés, a pesti oldalról már kézi tegyverekkel is löttek. A templom és a szent Anna utca túloldalát barrikáddal zárták el, golyófogónak építették, s ehhez a mi ágyunkat is kivitték a lakásunkból, oda is vészelt az ágy, nem találtuk meg soha.”

„Egyik este a Tiszt. úr azt mondja nekem: Balázs bácsi, baj van, tűz van, a kertben az épület tövében ég valami... Az Apát úr emeleti szobájának ablaka alatt, a faltövében, egy nagy halom vasúti teherkocsi deszkái égtek, s már a földszinti ablak homokládája is égett. Komoly és veszélyes volt a helyzet, mert egy kevés hó volt a kertben... Néhány veder vizet az ablakból lefelé öntögtünk a tüzre, és így a tűzveszély elmúlt. Úgy történt az egész, hogy a Dunaparti villamosvágányon veszteglő — otthagytott — szerelvény egyik kocsijába belevágott valami lövedék, és a robbanás égve oda dobta az épület tövébe. Szerencsénkre, addig míg ott dolgoztunk, nem észleltük, hogy valamely lövés közel járt volna hozzánk.”

„Az egyik napon, a német katonák egy nagy, cca. 200 literes hordót gurítottak be az udvar-

ra... A hordóban barack pálinka volt... Másnap bejött a plébániára egy legyőr, a Pestvidéki törvényszék épületéből, papot hívott, hogy menjen el temetni, mert egy kislíú meghalt. A Törvényszék melletti téren már meg volt ásva a sírocska, mellette a hevenyészett koporsóban a kis halott, amit annak rendje és módja szerint eltemettünk... Aznap este, az óvóhelyünkre — a raktárba — bejött egy társaság, lehetek vagy heten. Egy repülő magyar löhadnagy, lériak és nők, egy közülök tangóharmonikát is hozott, azzal a szándékkal, hogy majd ott jó mulatóst rendeznek, a pálinka fogyasztásával. Egy kicsit már spiccesek voltak és igen hangosak. Mi, akik nem tartoztunk közéjük rosszat sejtettünk, hogy ha ezek berúgnak, nem jó vége lesz a mulatságnak. Már kezdtek egyre hangosabbak lenni, én főlálltam és lölszólitottam a társaságot, mint házmegbizott, hogy az Egyház területén nem lehet mulatságot tartani és távozzanak. Erre a magyar hadnagy felém jött, mondta: »Ki ez az ember? Hogy mer velünk így beszélni, lelövöm, mint egy kutyát.« Erre a feleségem közénk állt, és mondta neki, hogy ne itt virtuskodjon, hanem ha lövöldözni akar, menjen ki a Dunaparra, ott a lövészárok, és ott lövöldözhet. De csak tovább tenyegeztőtől, míg a Tisztelendő úr elhúzta onnan... és kezdtek kifelé menni.

„Az a bizonyos legyőr mikor visszament a Törvényszék épületébe, az ott tanyázó nyilasoknak elmondta, hogy a sekrestyések bort palackoznak. Másnap két egyenruhás, géppisztolyos nyilas bejött az udvarba, és kérdezősködött, hol van a sekrestyés?... Mondják, hogy tudomásukra jutott, hogy itt a plébánián a papok nagy mennyiségű bort lárolnak, és aranyat is, nekem tudnom kell, hol van elrejtve, mutassam meg nekik, mert ők az egész le akarják looglalni. Én mondtam nekik, nem tudok semmiféle borról és aranyról, ami el volna rejtve, én csak a misebort kezelem.” — Parancsukra le kellett vezetni a pincébe a nyilasokat, s amikor a „... tisztelendő úr szólt nekik: ne vigyék el a sekrestyést nekem a sekrestyésre szükségem van. A nyilasok azt felelték, hogy nekik meg papokra nincs szükségük. A Tisztelendő úr, meg azt mondta nekik: »De még lehet papokra szükségük.«

A belövések következtében a kriptába költöztek le a plébánia lakói. „Itt a kriptában már biztonságosabban éreztük magunkat, bár a helyzet mindinkább súlyosbodott. A front igen közel volt, a pesti Dunapart, és a Szabadság hegyen. Sok belövés érte a templomot és a plébánia épületét... A Tisztelendő úr és én azért folytattuk ténykedésünket... minden nap kimentünk sz. Misét szolgálni, és mindenütt nagy meghatottsággal fogadtak az óvóhelyeken. Volt egy nagy gondunk, az ostyá készletünk igen fogyott, mert minden óvóhelyen sokan akartak áldozni. Ezen ügy segítőtünk, hogy négyfelé törtük, hogy több áldozónak jusson. Egy helyen, egy asszony azt mondja nekem, hogy ő református, de ő nagyon szeretne áldozni. Én mondtam neki, ha tisztá a lelkiismerete és nagyon óhajta, csak térdeljen le a többi áldozó közé, és áldozzon.”

„Egy napon, a dátumra nem emlékszem, januárba lehetett, meghívtak misézni a Vitéz utca és Fő utca, Dunapart közötti nagy házba... Két nap múlva, egy 16 év körüli fiú — aki szokott a sekrestyébe járni, mint ministráns — bejött hozzánk szomorúan, ő annak a háznak, a házmesterének a fia volt, s elmondotta, hogy nagy baj történt, az egész ház összeomlott, a Duna-parti villamos vágányokon veszteglő teher vonat szerelvényből egy vagy több löszeres kocsi fölrobbant, és légnymástól öszedőlt a ház, az óvóhelyen, akik lent voltak, mind betemette, csak ő maradt meg, mivel ő kint volt a folyosón, és a légnymás egy romhalmazra dobta, és csak kisebb ütődéseket szenvedett. Azután hallottuk, hogy tényleg mind odavesztek, akik bent voltak, nekik már véget ért a háború.”

Ez a tragédia megkívánta a pontosítást. Az esemény 1945. január elején történt. A Fő utca és Gyorskocsi utca között van a mai Bolgár Elek tér. A tér Duna-parti oldalán, a mai Fő u. 61. számú ház helyén álló ház — akkor Fő u. 59. és Vitéz u. 2. sarok — 1945. január 2-án felrobbant a löszeres vagonoktól. Sokan meghaltak — így Gulácsy Irén irónő —, közös sírjuk a Farkasréti temetőben van. A feliratot nemrég újrafestették.

A napló kiegészítéseként ide kíváncsok, a történelmi események ma is élő tanújának és részesének, a Szilágyi Dezső téri református egyház, közelmúltban 85. évét betöltött nyugalmazott lelkészének, Haypál Béla esperesnek emlékezése, aki 1982. május 26-án hozzám küldött levelében — többek között — a következőket írta erről az időszakról: „A háború alatt rendszeresen tartottam óvóhelyeken istentiszteleteket s a Vitéz utcai ház óvóhelyén is szolgáltam. Majd később valamennyi felekezet lelkészével együtt én is igehirdetést végeztem a Farkasréti temetőben, a Vitéz utcai ház lakóinak emlékére emelt síremléknél.”

A sekrestyés naplójában már megemlítette, hogy a Duna-parton a magyar tüzérek korábban ágyúkat állítottak fel. Pár hét múlva „... mindig nehezebbek lettek a napok. A németek két nagy gépágyút állítottak föl, az egyiket a Foncier ház mellett, a Batthyány téren a plébánia kerítés sarkánál, Pest felé irányozva. Sok löszert a plébánia lépcsőházában helyeztek el, egyenlőre a nagy ágyúkkal még nem lőttek, de egyéb tüzelések egyre sűrűbben váltották egymást, a szovjet katonák már a Margit körúton harcoltak, és a német halottakat egyre sűrűbben hozták — mindig este felé — a plébánia kertben eltemetni. Az Iskola utcai iskolában volt a kórházuk, onnan hozták teherautókon, 10-et, 15-öt egyszerre, és megkívánták, hogy a Tisztelendő úr szentelje be a halottakat és sírokat, rendes szertartással, és azt is megkívánták, hogy a halotti anyakönyvbé jegyezze be a Tisztelendő úr a halottak nevét, egyéb adatait... De ezenkívül minden nap hoztak polgári halottakat is eltemetni.”

„A belövésektől a templomban már majdnem minden ajtó tönkrement, és nem voltak cserepek a tetőn, csak a romok szaporodtak. Nehéz gondokban éltük át napjainkat a kriptában, mi lesz a sorsunk. Egy nap reggelén — erre a napra dátum szerint, pontosan emlékszem — 1945. február 10-e volt, ahogy kelünk föl fekhelyünkről, a feleségem a földön egy víztócsára lett figyelmes. De ahogy néztünk ide-oda, több helyen láttunk kisebb-nagyobb vízereket, sőt szemkátomást nagyobbodtak, és szaporodtak. A házmesterék már tudták mit jelent ez, a víz majdnem minden évben a Duna víz emelkedésekor, megszokta tölteni a templom alatti kriptákat, sőt még az udvart is. Föl is szólított a házmester mindannyiunkat, hogy azonnal lássunk hozzá a kiköltözéshez... Nagyon sietni kellett a kipakolással, mert a víz már ellepte a földet alattunk, mire mindent fölhorodtunk, már a hócipő szárán ment be a víz. Utolsónak a nagy tartály vizet hoztuk föl nagy nehezen, és mikor fölértünk vele a napfényre, a Tisztelendő úr bele nézett a vízbe, megjegyezte: Hát ezt a vizet láttuk mi tisztának odalent, ebből ittunk, főztünk és tisztálkodtunk és csak most látom, hogy csupa korom az egész víz.”

Rövidesen a fenti lakrészt is annyira elérte a víz, hogy a szekrények tetején ültek órákon át, és gyertyánál virrasztottak. Később Horváth Laci és a házmester „... csákánnyal vágják a falat, nem egészen vették ki a rácsot, csak annyira leszítették ki, hogy ki tudjunk bújni rajta”... „A csomagjainkat kiadogattuk az ablakon, utána kibújtunk mi is.” Eközben „... az utca sarkon, a Duna-parton működésbe kezdtek a német gépágyúk, lőttek szaporán Pest felé... A németek lőttek nagyon, úgy gondolom, hogy a lőszerkészletüket akarják elfogyasztani, ami föl volt halmozva, mert a lövöldözésnek nem volt semmi értelme, legfőképpen az, hogy Pest felől is a szovjet katonák visszahozták a tüzelést... De most újra tüzeltek a németek, a Focier ház sarkán a nagy gépágyú, fedezék nélkül rajta a német katonák, a ház sarok erkélyén a vezénylő altiszt, vezényelt »Fajer«, lőttek mint az örültek Pest felé.”

Az árvíz következtében „... tele vízzel az egész templom, a bejárat felső lépcsőjéig, és a földtár terítőnek aljág. A nehéz padok, mint tutajok, úgy úsztak, sirtalmas látvány volt.”

Rövidesen „... német katonák is húzódtak be a folyosóra, ők már tudták, hogy körül vannak zárva. Amelyik német katona tudott civil ruhát szerezni, átöltözött, hogy ezeknek mi lett a sorsuk, nem tudjuk... Három nap múlva húzódtott, ill. apadt le a víz, de a templom alatti kripták még telve volt. Február 12-én értek a szovjet katonák a Mária térre, az utcai ablakból, a deszka résen láttam meg az első előre nyomuló szovjet csapatot, később láttam, hogy vagy 30 főből álló német katonacsoport, föl tartott kezekkel adják meg magukat. Pár óra múlva, már a házba is jöttek be szovjet katonák, németeket kerestek, mikor meglátták a sok kislányt, azt mondták: Skóla, skóla... Minden nap mentem a templomhoz, lapátot vittem a vállamon, jeleztem ezzel, hogy dolgozni megyek. A víz már leapadt, csak sár és iszap maradt a helyén.”

„Egy napon lejött az árvaházból az Apát úr is, Szombathelyi tisztelendő úrral. Ekkor látta meg a pusztulást, a kiteragetett vízesruhákat, a templomba a víz erejétől, a helyéről elsodort padokat, éppen akkoris, öt-hat szovjet katona jött be a templomba szíjjel nézni, az Apát úr mondotta nekik szlovákul, hogy fogják meg a padokat és vigyék a helyükre, azok szépen engedelmeskedtek, meglögték hatan, és helyre rakták... Egyszer az Apát úr azt mondja nekem, hogy már lehetne a harangot is meghúzni. Megyek be a helységbe... és akkor látom, hogy a nagy harang három felé van törve. A legkisebb lélekváltság harang az jó volt, és azzal harangoztunk.”

„Végre annyira jutottunk, hogy el lehetett kezdeni az Isten-tiszteleteket. A környékbeli hívek, jöttek az ajtókat javítani, legalább az utca felőltek, valahogy, ha kulcsra zárnai nem is, de a gerendákkal belülről be lehetett támasztani... A táplálék hiánya miatt igen lesoványodtunk, és az erőnk is fogyott. Mikor meghallottuk, hogy valahol Budafoknál, a Duna-parton hídát vertek a szovjet katonák, és azon, ha nehezen is át lehet jutni a pesti oldalra, elhatároztuk, hogy két lányunkat haza küldjük Jobbágyira, hogy kisebb lányunk hozzon valami élelmet onnan, a nagyobbik lányunk pedig maradjon ott, ne jöjjön vissza, mivel ő nemrég gyógyult föl súlyos betegségéből, nehogy a nélkülözés miatt visszakapja a betegséget... Budafokig mentek gyalog, ott átkeltek hajóhídon Csepelre, onnan szintén gyalog föl a Keleti pályaudvarra és onnan valahogyan eljutottak Jobbágyira. Apát úr megjegyezte: Balás, hogy volt magának bátorsága azt a két lányt elengedni, azon a veszélyes úton? Én feleltem: Apát úr kérem, lehet azt tűrni, mikor a lányok hoznak haza az árvaházból cca 10 deka kenyeret, leteszik az asztalra, nem merik megenni, hogy egye meg Apuka. De én sem nyúlok hozzá, hogy egyék meg ők, a lányok, és végre négyfelé vágjuk és úgy fogyasztjuk el közösen. Tessék mondani, meddig lehet azt bírni? És azt is közöltem az Apát úrral, ha a kisebbik lányom visszajön, és azt mondja, hogy van otthon búza, amiből kenyeret lehet sütni, akkor mindnyájan hazamegyünk, itt hagyjuk az állást.”

„Két hét múlva érkezett vissza az Etelka, a kisebbik lányom. Gizella az idősebb ottmaradt a jó ismerősöknél, Etelka hozott kenyeret... mondja, hogy fölment a padlásra, és úgy látta, hogy több mint három zsák búza lehetett, szerencsére nem vitte el senki. Erre megvizsgáltam, és mondom, na kedves családom, most már nem tart vissza semmi, húsvétot megvárjuk, azután megyünk, szerzünk valamiféle kocsit, húzzuk-toljuk és valahogy hazajutunk!”

Ez így is lett! Így indult meg újra az élet!

Dr. Kovássy Zoltán

Így szabadult fel Győr

Negyven esztendővel ezelőtt, 1945. március 28-án szabadították fel a szovjet csapatok Győr városát, a Kisalföld stratégiai szempontból is legfontosabb központját a fasiszta német megszállás és a nyilas rémuralom alól. E sorsdöntő nap elérkeztéig azonban, főleg az utolsó hetekben-hónapokban még a súlyos megpróbáltatások és szenvedések egész sorával kellett a lakosságnak szembenéznie.

A gyászos emlékü 1944. április 13-án bekövetkezett első és legszörnyűbb bombázás már jó előre jelezte ugyan a hadszíntér közeledését, de a valóságos hadiállapot csak 1944 végétől kezdve érezte közvetlen hatását, amikor Budapest körülzárása után Győr is a frontvárosok sorába lépett. Ekkor már a fejesztettség, a kapkodás katonai és polgári vonalon egyaránt mindinkább elhatalmasodott, és a németek, valamint a nyilasok által elkövetett kegyetlenkedések szinte napirenden voltak. A lakosság csak a tényleges helyzetet elkendőző hadijelentésekről szerzett tudomást, a közállapotok romlásával pedig még a mindennapi élet szükségleteit sem tudta kielégíteni, a pánikszerű hangulat terjedését már alig lehetett megakadályozni.

Még inkább fokozták a nyugtalanságot az olyan intézkedések, amelyek az akkori Győr-Moson megye területén végrehajtandó erősítési munkálatok meggyorsítását és a Németországba történő áttelepítések mielőbbi lebonyolítását szolgálták. A polgári menekültek és a visszavonuló katonai egységek ugyanakkor már megoldhatatlan étkeztetési és elszállásolási gondok elé állították a hatósági szerveket. Az élelem- és anyagihiány különösen 1945 első heteiben öltött aggasztó méreteket. A lakosság hűselltatása a minimumra csökkent, a tejárúsítás pedig teljesen szűnetelt. Tüzelőanyagot még a péküzemek részére is alig lehetett szerezni és jellemző, hogy január elején a mentőszolgálat benzinhiány miatt már nem tudta rendszeresen ellátni feladatát, holott elég dolga akadt volna, hiszen a flekktífusz egyre jobban szedte áldozatait és a sorozatos légitámadások miatt állandó szükség volt arra, hogy a sérültek, sebesültek gyors orvosi segítségben részesüljenek.

Amikor a városvezetés élére került nyilas polgármester, dr. Karsay Árpád hivatalosan is bejelentette: „Győrnek fel kell készülnie a menekülésre!”, a városban állomásozó német parancsnokság sem bízott már a tartós és sikeres védekezés lehetőségeiben. Az ismétlen kiadott jelentések a „rugalmas elszakadási hadmozdulatokról” megrendítették a csodafegyverekbe vetett hitet, és a fasiszta Wehrmacht soraiban is alaposan meglazították a katonai fegyelmet. Ennek következtében egymást érték a súlyos kihágások, a polgári lakossággal és az állam közvagyonával szemben elkövetett erőszakos cselekmények. Magánlakások, iskolák, vagy más középületek értelmetlen, nem egyszer szándékos megrongálása, kifosztása miatt hiába emeltek panaszt az érdekelt magánszemélyek, vagy hatóságok az illetékes parancsnokságoknál. Az utolsó hónapokban egyébként az ilyen panasztevők, feljelentők a fasiszta és nyilas rendszer ellenségeinek listájára kerültek, és további sorsuk általában hasonló módon alakult, mint ama hazafiaké, akik háborúellenes magatartásuk, baloldaliságuk miatt a helyi GESTAPO, vagy a nyilasok letartóztatásában álltak. Az utóbbiak részben a Duna-parton, részben megyei börtönökben haltak meg a szabadságért. A megfélemlítések hatása alatt a polgári lakosság már akkor sem merte szavát hallatni, amikor a 15–17 éves leventeifjakat karhatalommal gyűjtötték össze és hurcolták Németországba, vagy amikor az úgynevezett „Zsuzsanna-védőállás” munkálataihoz az asszonyokat, gyermekeket és betegeket hajtották ki a határba, télvíz idején.

Voltak mégis szép számmal olyanok, akik ellenálltak, ha nem is nyíltan, de a tettek, az elszánt cselekvések erejével. Az illegális mozgalom tagjai, gyári dolgozók, névtelen hazafiak olyan magatartásról tettek tanúságot a legnehezebb körülmények között, amely nemcsak 40 év távlatában, hanem minden időben az utókor elismerését, csodálatát fogja kiváltani. Ellenállási, tiltakozási tevékenységük igen sokrétűen jelentkezett. A hadiüzemekben a lehetőségekhez mérten lassították a termelést, szabotáltak a gépjávitások és az utánpótlási szállítások körül, elrejtették a gyártásokhoz szükséges anyagkészleteket, élelmet és szállást adtak a katonaszökevényeknek, a bujkáló zsidóknak, a csoportjaiktól elszakadt partizánoknak és minden úton-módon megnehezítették a fasiszta német hadigépezet működését.

Az ellenszenv, a gyűlölet és a passzivitás a lakosság egyéb rétegeiben is hétről hétre fokozódott, így nem meglepő, hogy Magyarffy Gyula nyilas főispán két héttel Győr város felszabadulása előtt, az aláírást jelentette a nemzetvédelmi és propagandaminiszternek: „Törvényhatóságaim területén a néphangulat nyomott. Kívánatosnak tartanám, hogy a megyeszékhelyen és a 7000 lelket számláló Győrszentiván községben propagandagyűlés tartassék. A gyűlések megtartása azért volna szükséges, hogy a lakosság hangulatát a nyomottságból a győzelembe vetett lelkes hitre emeljük!” E népgyűlések megtartására természetesen már nem kerülhetett sor, hiszen az ágyúdörgések akkor már éjszakánként behallatszottak a városba, és mindenki tisztában volt azzal, hogy a háború sorsa már eldőlt. Sőt az egyre növekvő pánik miatt ebben az időszak-

ban még a legsürgetőbb katonai intézkedéseket sem lehetett végrehajtani. A nyugati határok felé menekülők ezrei ugyanis elárasztották a legfontosabb közlekedési útvonalakat úgyannyira, hogy a szétvert és menekülő német páncélos hadtestek visszavonulását is akadályozták.

Győrött március 23-án jelentek meg a polgári kiűrités azonnali végrehajtását elrendelő falragaszok. A zűrzavar ekkor már elérte a tetőfokát és szinte napokra megbénította az egész megye, de különösen forgalmas székhelyének vérkeringését. A Vörös Hadsereg főparancsnokságának utasítására viszont éppen ezekben a napokban lépett döntő stádiumába a jól ismert „bécsi hadművelet” annak következtében, hogy a Balaton és a Duna északi folyása közt kiépített német védelmi vonalat áttörte a Malinovszkij marsall vezette II. Ukrán Hadseregcsoport bal szárnya és a Tolbuhin marsall parancsnoksága alatt álló III. Ukrán Hadseregcsoport jobb szárnya. A Mezőörs, Tápszentmiklós és Felpéc irányában előretörő szovjet elővédek, túlnyomórészt páncélos egységek, egymás után szabadították fel falvainkat, majd március 28-án dél felé már Győr utcáin harcoltak. Estére a város a Dunán és Rábán inneni részét elfoglalták, öt nap múlva pedig az akkori Győr-Moson megye utolsó községéből is elüldözték a fasiszta utóvédeket.

A tulajdonképpeni harcok tehát aránylag rövid ideig tartottak ebben a térségben, de a 26 légitámadást szenvedett megyeszékhely mégis igen súlyos árat fizetett. Sepp Dietrich német SS tábornok még az utolsó napokban is kijelentette, hogy Győrt védeni fogják és szükség esetén fontosabb műtárgyait elpusztítják. Így is történt. A város valamennyi jelentősebb hidját felrobbantották, akárcsak a vasút- és hajóállomást. A műszaki alakulatok még a védekezés reménytelen óráiban is olyan rombolást hajtottak végre, hogy Győr városa a háborús károkat számba vevő magyar nagyvárosok szomorú listáján a negyedik helyet foglalta el. A mindenéből kifosztott, vérkeringésében megbénított város a felszabadulás első napjaiban szinte vigasztalan képet mutatott. A demokratikus lakosság hozzáállása, áldozatos munkája azonban a helyi MKP iránymutatásai alapján lehetővé tette, hogy az üszkös romok helyén újjáépülő város falai között ismét meginduljon az élet és a kezdeti nehézségek leküzdése után, fokozatosan újból békés otthont és biztos kenyeret találjanak a Kisalföld központjának városzerető dolgozói.

Dr. Lengyel Altréd

HÍREK

A HONISMERETI BIZOTTSÁG ÜLÉSE. 1985. január 31-én megtartotta ez évi első ülését a Hazafias Népfront Országos Honismereti Munkabizottsága.

Dr. Székely György akadémikus elnöki megnyitójában hangsúlyozta, hogy 1985-ben három fontos évforduló és esemény határozza meg a Bizottság munkáját. *Először* is a hazánk felszabadulásának 40. évfordulója alkalmából meghirdetett akciók és pályázatok gondozása, úgymint a „Magyarország fényképeken 1985-ben” elnevezésű országfényképező akció, továbbá a hazai népfronttörténet-írási pályázatok és az „Üzemünk életének egy éve — 1985.” című üzemtörténeti pályázat. *Másodszor:* ez évben ünnepeljük a legújabb kori honismereti mozgalom szervezetté válásának, országos méretűvé terebélyesedésének 25. évfordulóját, s ennek jegyében kerül sor *július 8—13-án Sopronban a IV. Országos Honismereti Konferenciára*, valamint a *XIII. Országos Honismereti Akadémiára*. *Harmadszor:* el kell végezni a Népfront VII. kongresszusa óta elért eredmények összegzését és fel kell készülni a soron következő VIII. kongresszusra.

Ezt követően *dr. Eperjessy Géza* főiskolai tanár, a Bizottság alelnöke beszámolt a múlt évben Szekszárdon megrendezett IV. Országos Honismereti Diákkonferenciáról, amelyen számos, elsősorban az ifjúságot érintő mozgalmi kérdés vetődött fel. Így szóba került, hogy a középiskolákban csökken az érdeklődés a honismereti szakkörök, s általában a honismereti tevékenységek iránt. Ennek okát a jelenlevők közül többen abban is látták, hogy lassan kiöregedett az a pedagógus-nemzedék, amely megfelelő érzelmi töltéssel szervezte és működtette ezeket a szakköröket, s át tudta adni a fiataloknak is a hazaszeretetet, a szülőföldhöz, annak múltjához való kötődés élményét.

Végezetül a Bizottság elfogadta 1985. évi munkatervét, valamint a különböző — Hely- és üzemtörténeti, Országjáró- Táj- és Műemlékvédelmi, Szakköri és Továbbképzési, Anyanyelvi-néprajzi, Évfordulós és Tudománytörténeti — albizottságok működésének tervezetét. (*H. P.*)

Horváth Mihályra emlékezve¹

Egy nagy magyar tudós és hazafi születésének 175. évfordulóját ünnepeljük: Horváth Mihályt, aki munkás és gazdag életének 69 évéből egyet Abonyban, ebben a szép és neves községben élt le; e községben, amely ma is büszkén magáénak vallja őt, s amely községnek népe és vezetői — az országban elsőként — áldoznak a jeles férfiú emlékének.

Ki volt a magyar tudományosságunk és politikai életnek e kiváló alakja? 1809. október 20-án (más adatok szerint 22-én) látott napvilágot szülei 17 gyermeke közül negyedikként, Szentes mezővárosában. Tehát egyikében azon alföldi városainknak, amely már 1848 előtt örökre megváltotta magát a földesúri terhek alól. Apja — egy szigetközi malomtulajdonos fia — a pesti egyetemen elvégezte a seborvosi tanfolyamot, s így képesítést nyert arra, hogy felcséri (chirurgusi) tevékenységet folytasson. A Horváth család köznemesi sorból származott, eredetét vissza tudta vezetni a XVII. század elejéig. A köz- és kisnemesség tekintélyes részéhez hasonlóan azonban elszegényedett. A nagyapa és az apa polgári foglalkozása révén tartotta fenn magát és családját — a nemesi sorból származó kézműves és kereskedő nem volt ritka e korban —, az értelmiségi-papi pályára lépő fiú talán épp e körben, Szentes városában és szűkebb családjában szívtá magába az elavult feudális világot fölváltani hivatott polgári életforma becsülését.

Gimnáziumi tanulmányait a szegedi piaristáknál végezte, majd egy főúri pártfogó segítségével bekerült a váci püspöki szemináriumba, ahol teológiai stúdiumai után pappá szentelték. Káplánként működött ezután több helyen, például Kiskundorozsmán, Kecskeméten, Nagykátán, Somlyóvásárhelyen. Nagyabonyban 1840. júliustól 1841. augusztusig, tehát 13 hónapon keresztül volt káplán, s mint ilyen, szorgalmazta a helybeli kisdudó — amely az elsők egyike volt a hazai óvodák sorában — megalakítását, amely azután Droppa Károly vezetése alatt működött eredményesen. Itt, Abonyban kezdte írni Az 1514. évi pórlázadás története című, szemléletében a korát meghaladó, a parasztsággal rokonszenvező tanulmányát, megelőzve időben Eötvös hasonló tárgyú regényét.

Kápláni működését kétszer is megszakítva, a gróf Keglevich és gróf Erdődi családoknál vállalt nevelői állást, ekkor már mint a Magyar Tudományos Akadémia tagja. 1844-ben a bécsi Theresianumban, a nemesi ifjak nevelésére alapított intézményben kapott tanári állást, ahol magyar nyelvtant és irodalmat tanított 1847-ig. 1847-ben főúri pártfogói segítségével elnyerte a hatvani plébániát a hozzá tartozó javadalmas prépostsággal. Itt találják őt az 1848-as forradalmi márciusi napok.

Melyek voltak Horváth Mihálynak, a papnak a jellemvonásai? Horváth Mihály természetesen hívő katolikus, mint dorozsmai káplán úgy jellemzik felettesei: „Bárcsak minden pap ilyen lenne”. Még abonyi káplán korában a hazai ellenzék vezető lapjában, a Kossuth Lajos által szerkesztett Pesti Hírlapban hozzászólt Pest megye azon végzéséhez, hogy a megye a katolikus és protestáns lelkészeknek szavazati jogot adott a megyei közgyűlésen. Horváth Mihály a szerkesztőhöz írt nyílt levelében ekkor lándzsát tört a káplánokra is kiterjesztendő szavazati jog mellett. Minden bizonnyal ez a szereplése hívta fel rá Kossuth figyelmét, amint azt a szerkesztő lapalji jegyzete is bizonyítja: „Mély tisztelettel fogadjuk értekező úrnak eme bölcs nyilatkozatát . . .”

1848 forradalmi márciusában tehát Hatvanban volt plébános. 1848 tavaszán a hazai alsópapság is elérkezettnek látta az időt bizonyos egyházi reformok megvalósítására. E reformtörekvések kibontakozását az is elősegítette, hogy az országban ekkor öt püspöki szék — köztük a váci püspökség — nem volt betöltve. 1848. május 25-re a váci egyházmegyében, Turán, papi gyűlést hív-

¹Horváth Mihály születésének 175. évfordulója alkalmából, az abonyi plébánia falán elhelyezett emléktáblájának leleplezése alkalmából tartott megemlékezés szövegéből.

tak össze, amely Horváth Mihályt választotta elnökévé. A gyűlés határozatai az egyház belső demokratizálását szorgalmazták, s ezeket Horváth, mint elnök, nemcsak helyeselte, hanem jóváhagyás céljából felettes egyházi hatósága elé is terjesztette. Ezzel, s nem kevésbé Horváth Mihály tudományos érdemeivel magyarázhatjuk, hogy a megüresedett püspöki székek közül az egyiket, a csanádi vele töltötték be. A pápai-egyházi megerősítést azonban nem nyerte el, ugyanis följelentették a bécsi pápai követésén. A vád az volt ellene, hogy részt vett a váci egyházmegye előbb említett turai gyűlésén. Noha nem kapta meg az egyházi megerősítést, szeptember 26-án ünnepélyesen beiktatták, csupán a lelki hatalom gyakorlására nem kapott felhatalmazást.

Horváth Mihály volt az egyetlen olyan katolikus püspök — Mednyánszky Cézár mellett —, aki szívvel-lélekkel támogatta a forradalom és szabadságharc ügyét 1848—49-ben. Amikor Kossuth 1848 novemberében a forradalmat irányító Országos Honvédelmi Bizottmány helyett Szemere Bertalan elnökletével felelős minisztériumot akart föllátni, a szeptemberi fordulat után félreálló Eötvös József helyett már Horváth Mihályra gondolt, mint kultuszminiszterre. Horváth Mihály ebben az időben egyházmegyéje ideiglenes székhelyén, Makón tartózkodott, majd 1849. március közepén a Debrecenbe menekült országgyűlés székhelyére utazott, s mint püspök részt vett a fölsőház ülésein. Március 26-án Kossuthtal együtt tábora szállott. Kossuth oldalán alkalma volt végignéni a dicsőséges tavaszi hadjárat nagyszerű diadalait: látta a hatvani, a tápióbicskei és az isaszegi ütközetet, ez utóbbit Kossuthtal és Görgeyvel együtt a kókai temető dombjáról szemlélte meg. Ezeknek a dicső napoknak az emléke még húsz évvel később is melegséggel töltötte el a szívét: „a feltámadás ünnepe, mely gyönyörű tavaszi nappal virradt fel — írta — a sokáig szenvedett nemzet szabadságra és függetlenségre támadásának reményeit költötte fel... a vitézek és polgárok szívében.” Amikor visszatért Kossuthtal Debrecenbe, a főrendiház Horváth Mihályt is delegálta Kossuth mellé a függetlenségi nyilatkozat szerkesztő bizottságába. Ha e nyilatkozatot, amely kimondta a Habsburg-ház trónfosztását, nem is ő fogalmazta, de bizonyára közreműködött annak megszerkesztésében. Mindenesetre ez volt az egyik oka annak, hogy a szabadságharc vérbefojtása után az emigrációban levő Horváth Mihályt is halálra ítélték és az ítéletet jelképesen végrehajtották.

Mikor 1849 májusában Kossuth kinevezte a Szemere kormányt, Horváth Mihályt kapta a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tárcát. E minisztériumnak rendkívül zaklatott volt a sorsa a szabadságharc utolsó heteiben: Debrecenben, Pesten, Cegléden és Aradon folytatta tevékenységét. Noha Horváth, a miniszter nagyszabású terveit nem tudta megvalósítani, sokat foglalkoztatták például a nemzetiségek vallásügyi viszonyai. Része volt a Szegeden benyújtott Szemere féle nemzetiségi törvényjavaslat kidolgozásában is, amely Európában az első egyikeként széles körű kulturális önkormányzatot kívánt nyújtani a nemzeti kisebbségeknek. Amikor az osztrák császár és az orosz cár összefogott a magyar szabadságharc eltiprására, Kossuth kormányzóelnök megbízásából május 19-én Horváth Mihályt a vallás- és közoktatásügyi miniszter főszozlást intézett minden hazai felekezet lelkészeihez, hogy álljanak a népfölkelés élére. A szabadságharc utolsó napjaiban Szegeden találjuk, itt teljes püspöki díszben, vörös kereszttel a mellén megjelent a szegedi sáncokban lévő táborban, ahol 40 ezer honvéd és népfőlkelő várta az ütközetet. De Dembinszky tábornok nem akart itt megütöközni, s a kormány is utolsó állomáshelyére, Aradra költözött. Horváth Mihály itt részt vett az utolsó minisztertanácsokon, s ő is aláírta a kormány lemondó nyilatkozatát, amely Görgeyre ruházta a főhatalmat. Majd a kormány többi tagjával együtt rövidesen neki is menekülnie kellett, ha nem akart Haynau kezére kerülni. Egy ideig még itthon, Makón és Szegeden bújkált, majd álrühában Poroszországba menekült, de az osztrák kormány kiadatását kérte az ottani rendőrségtől. Ezért először Brüsszelbe utazott, majd amikor az osztrák kormány itt is közbelépett, Párizsba távozott.

Horváth Mihály 1850-ben nevelője lett az 1849. október 6-án kivégzett Batthyány Lajos gróf, az első miniszterelnök Párizsba menekült három gyermekének, később özvegy Batthyányné nővere gyermekeinek nevelését vállalja. Ekkor előbb Svájcban, majd ismét Brüsszelben, később Észak-Olaszországban tartózkodik huzamosan.

Rendkívül fontos volt az emigrációs években kifejtett történetírói működése. 1858-ban jelent meg Magyarországon Hatvani Mihály álnéven tíz tanulmányt tartalmazó zsebkönyve. Ezekben az években bővítette ki az 1840-es években írt négykötetes magyar történeti áttekintését 6 kötetre. Még jelentősebbek a reformkor és a szabadságharc történetéről írt munkái; mint a 25 év Magyarország történetéből (Genf, 1864.) című nagyszabású, a tárgyalt kort illetően mindmáig alapvető, forrásértékű műve, amely a polgárosuló köznemesség szempontjából mutatja be a reformkor társadalmi küzdelmeit. Nem kevésbé fontos a Magyarország függetlenségi harcának története című, ugyancsak Genfben, 1865-ben megjelent 3 kötetes munkája, amely egyértelműen áll ki a szabadságharc jogosultsága mellett. Mindkét könyv nemzedékek számára szolgált vezérfonalul a hazai történelem e legdicsőségesebb, az 1820-as évektől 1849-ig terjedő szakaszának megismeréséhez. E könyvek generációk történelmi tudatát formáló olvasmányokká lettek annyiban is, hogy Horváth ezekben megkérdőjelezte Kossuth szerepét, s a Deák-féle kiegyezési politikát tette magáévá.

Horváth Mihály 1866 decemberében az uralkodótól kegyelmet kapott, majd 1867 elején, még a kiegyezés életbelépte előtt, hazatért. 1868-ban a szegedi Deák-párti szabadságlvű kör tiszte-

letbeli elnökévé választották, 1869-ben a szegedi kerület, majd Deák halála után a Budapest-belvárosi kerület országgyűlési képviselője lett. A kormány előterjesztésére a király címzetes püspökké is kinevezte. Még fontosabb ennél a tudományos működése, a Magyar Történelmi Társulat elnökéként a hazai történelemkutatás legfőbb irányítója. E minőségében fontos iratkiadások kezdeményezője, majd a központi kormányzások iratanyagának őrzésére hivatott Országos Levéltár főállításiának is egyik szorgalmazója.

A mai napon, amikor Abony lakossága erre az ünnepi gyűlésre összejött, hogy születése 175. évfordulóján tisztelegjen a magyar tudományosság és politikai élet nagy alakjának, Horváth Mihálynak az emléke előtt, Abony népe saját maga előtt is joggal tisztelgethet, hiszen e község több mint egy évig otthont adott Horváth Mihálynak, a forradalom és szabadságharc egyik miniszterének, a nagy történetírónak. Az ő emléke előtt meghajolva, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa nevében Horváth Mihály abonyi emléktábláját ezennel leleplezem.

Eperjessy Géza

Hetvenöt éve született Ortutay Gyula

A fiatalok közt lenni jó . . .¹

. . . Nagyon fontosnak, szépnek tartom ezt a honismereti tábort, és az egész honismereti munkát . . . Én is ilyen voltam, mint ti. Egyetemista koromban mi is kijártunk a békési tanyák közé a Viharsarok vidékére. A harmincas évek elején Veres Péter, Darvas József, Féja Géza és sorolhatnám a neveket Illyés Gyuláig, mind lejötték meglátogatni bennünket, a szegedi fiataloknak ezt a csoportját . . . Elárulhatom összetartozásunk titkát: egymás ellen soha nem intrikáltunk, a kritikát mindig nagyon keményen egymás szemébe mondtuk, de kifelé soha egyikünket sem engedték bántani . . . Azt is elmondhatom, hogy egyetlenegy politikai áruoló sem lett közülünk, senki se lett hűtlen a hazájához, a néphez.

Remélem, nagy haszna van ennek a tábornak . . . A fiatalok között lenni jó. Az emberi kapcsolatoknak egyik legjobb formája a gyerek—szülői kapcsolaton túl a tanár és a tanítványok kapcsolata. Ha a tanár becsületesen fogja föl a munkáját, ha igazat mond a tanítványainak, ha keményen veszi tőlük a munkát, nem udvariaskodik, hogyha szeretetet tud ébreszteni és ő maga is szeretetet tud adni, akkor teremt maga körül ilyen igazi, emberi kapcsolatot . . . A tanári munka a legnehezebbek közül való, mert ott állandóan adni kell. Nem lehet fukarkodni, nem szabad kicsinyesnek lenni, és ez az, ami az embert megőrizheti. Az érintkezésnek ebből az állandó áramból tanulhat a diák és a tanár is egyformán . . . Ezt az élményt jelenti most nekem ez a honismereti tábor.

A másik pedig az, hogy minden olyan közösség, ami igazi közösséggé tud formálódni, tehát nem véletlen csoportosulás, sem pedig valami rosszra való szövetkezés, az ilyen közösség a legnagyobb nevelő erő. A régi kollégiumok ezt már régen fölfedezték, és a mi népi kollégiumaink is, hogy egy kollégiumban az ifjúság egymást is neveli, épp az ütközéseken, épp a különbözőségeken, és az egyetakaráson nagyon jól nevelődnek. Szerintem ezek a honismereti táborozások is, amiket a KISZ és a Népfront elindított, ugyanígy jól nevelik a magyar fiatalságot. Az ilyen közösség életre szóló élményt tud adni azzal, amit becsületességnek, igazmondásnak nevezünk, szembenézni a dolgokkal, saját hibáinkkal, így ilyen közösség egy egész életet meg tud határozni . . . Az ország minden részéből jöttetek ide össze, ezért nagy feladat vár rátok, a KISZ-en belül megteremteni az olyan együvé tartozó csoportokat, amely közös feladatot, a honismereti munkában pl. a munkásmozgalom történetének a tanulmányozását, az elmúlt paraszti világ életének a tanulmányozását tűzi ki céljául, hasonlóan a régi önképzőkörök munkájához. Tudjátok, hogy az 1848 előtti évek és az 1848 utáni idők önképzőköri mozgalma a magyar nemzeti történetnek milyen fontos része, és milyen jelentős tudós és írói pályák indultak el az ilyen típusú középiskolák önképzőköréből . . . Én javaslom az olyan típusú közösségek megszervezését, ami célra irányul, feladatot jelöl ki magának és valóságos közösséggé alakul, önmaga formálójának és barátainak formálójává alakul. Ezek az organikus társadalmi közösségek, amelyek a legjobban nevelnek, nem különböző frázistömegben keresztül hatnak, hanem a mindennapi élet ütközéseiben, barátkozásain keresztül . . . Nagyon örülök, hogy eljöhettek és veletek együtt részt vehettem ezen a példamutató, nagyon jó honismereti találkozón.

¹Részletek Ortutay Gyulának az V. Országos Honismereti Diákkotthonban, Mosonmagyaróváron, 1971-ben mondott beszédéből. (Szerk.)

A honismereti mozgalom a tudatos hazafiság nevelője¹

A szakmának, akár helytörténetről van szó, akár levéltári kutatásról vagy nyelvészetről, néprajzról, szigorú kikötései vannak. Ezeket a követelményeket ismerniük kell azoknak, akik a honismereti munkával foglalkoznak, hiszen egy gyökereiben megváltozott világban kutatnak a feudális múlt, a félféudális, félkapitalista átmeneti társadalmi korszakok, a kapitalizálódó Magyarország emlékei között, és a szocializmus építésének mostani szakaszán próbálunk az emlékek töredékéből visszakövetkeztetni az elmúlt nagy, történelmi korszakokra. Az a meggyőződésem: a néprajzi kutató és a szociológus is rögzítheti a dinamikus változásoknak ebben a hatalmas korszakában mindazt, amit maga előtt lát, a változásoknak a menetét is, és rögzítenie kell azokat a töredékes emlékeket is, amelyek a múltra vonatkoznak.

1959 és 1961 között magam is jártam — elsősorban — a Bács megyei tanyavilágot, a Kiskőrösi, Bajai járás falvait, tanyáit, hogy a tsz-szervezéshez én is győzködjem parasztjainkkal, és nagyon tanulságos időszak volt ez számomra. Allítom Önöknek, hogy még Budapesten is, itt Nyíregyházán is lehet találni jó mesemondóra, jó énekmondóra, jó emlékezőre. Találhatunk olyanokra, akik a munkásosztályba való belépésükről, a parasztságból való kilépésükről a munkásszállásokon tudnának kitűnő, tanulságos anyagot adni a számunkra, saját életrajzi emlékezésükön keresztül. Hogy ne is szóljak bővebben olyan területi fehér foltokról, mint pl. Fejér megye falvainak nem jelentéktelen része, vagy a Pilisi járás falvai, ahol szintén nem nagyon folyt néprajzi gyűjtés. A borsodi, a zempléni kisalful sokszor kétféle dolgozó, a fehérgyarmati járás például itt Szabolcs megyében szinte kínálja a gyűjtés számára a lehetőségeket. Tehát vannak bőven területi fehér foltok és tematikus fehér foltok a honismereti kutatók, gyűjtők számára.

Mind Ezek után tegyük fel a kérdést a néprajzzal való összefüggésben, mert azért én mint néprajzos szólok, ha a honismereti munka úgynevezett elnökeként fungálok is. A főmunka úgyis mindig a titkárra, Töltési elvtársra meg a segédcsoportok vezetőire hárul: Novák József barátomra, Végh József, Morvay Péterre, és nem kívánom sorolni a vezérkar további tagjait, hisz itt is a vezérkar ül tulajdonképpen most együtt. Mozgalmi munkánk kezdeteinél sokan felvetették, és vita volt egy ideig arról, hogy tudományos gyűjtő munka-e a honismereti tevékenység? Volt, aki úgy érezte, ha nem nevezzük tudományos munkának, akkor mintegy degradáljuk, és az ad igazán rangot, ha a tudományos munka igényét követeljük és kérjük számon a Honismereti mozgalom munkásaitól és gyűjtőitől. *Azt kell mondanom, más, több a honismereti munka a tisztán egy szakmára irányultságnál, egy szakma kizárólagos művelésénél.* Több és más! Van, aki ebből csak a másat hallja ki, van, aki — gögősebben — a többet hallja, de mind a kettő a honismereti munka. A Hazafias Népfront most következő VI. kongresszusa előtt nyomatékosan szeretnénk hangsúlyozni, hogy a Honismereti mozgalom politikai munka is, és nem egy szakterületnek a pusztá elkötelezettsége.

Ezt kell világosan látnunk. A honismereti munka szerves része a Hazafias Népfront politikai-mozgalmi nevelő munkájának. Részre van abban, hogy a két nagy dolgozó osztály történelmi kapcsolatait jobban megismerhessük, és általánosíthatjuk. Segít a jelenkutatásnak egy olyan fajta tudatosításában, országos megismertetésében, hogy az politikai funkciót tölthet be. Hiszen az üzemtörténelmi, termelőszövetkezet-történelmi gyűjtés, a falukronikák, továbbá egy sor tanulmány, kisleírás mind-mind ezt szolgálják. A szocialista haza építésének kibontakozását ismertetik meg velünk. A felszabadulás utáni történetünk hű krónikásai közé tartoznak a honismereti munkásai. A paraszti változásnak, a munkásosztály és a parasztság találkozásának, a szocialista társadalmi egység kibontakozásának, összekapcsolódásának is krónikásai. És megmondom Önöknek: számomra nyugtalanító az, amit tegnap ismét hallhattunk, hogy még bibliográfiailag sem tartjuk nyilván mindazt, amit megynként ez a honismereti munka összegyűjtött.

Tallinban láttam legutóbb, amikor a finnugor kongresszuson ott voltam. Nem túlzás, ne-hogy félreértsék: vászonban, bőrbe kötött ott vannak öreg girbe-gurba paraszti íráskönyvek, emlékezők, amit a saját történetükről, az ottani társadalom átalakulásának emlékeiből megjegyeztek. A finnek, a maguk részéről a leg gondosabban őrzik paraszti adatközlőiknek a Kalevalára vonatkozó adatait. Kaukonen professzor, aki most a Finn—Magyar Baráti Társaság elnöke, négy Kalevala-énekesgeneráció anyagát gyűjtötte össze és rendezte. Meg kell érteni, hogy ebben a nemzeti öntudat vizsgálata is, a társadalmi változás és alakulás vizsgálatának a tisztelete is benne van. Bőrbe kötve, vászonba kötve, magnószalagokra rögzítve őrzik és tartják együtt ezt az anyagot. Nemcsak bibliográfiákban, hanem könyvtári együttesekben.

¹Részletek Ortutay Gyula Nyíregyházán, a III. országos honismereti akadémián elmondott beszédéből. (Szerk.)

Mi legelőször Kiskörösön szögeztük le nagy nyomatékkaal azt, hogy a megyei könyvtárban vagy levéltárban kell őrizni jól rendszerezett korpuzsokban a Honismereti mozgalom anyagát és egy központi bibliográfiát kell készíteni erről az anyagról. Elmondhatom tehát, hogy roppant értékű és nagy tömegű anyagról, felhasználásában nagyon is komoly kritikával használható anyagról van szó.

Politikai feladat is van abban, hogy a két dolgozó osztály történeti-néprajzi kapcsolatainak feltárásán munkálkodik a Hazafias Népfront Honismereti mozgalma. Amikor a felszabadulási évfordulókön szinte hullámban indítottuk el az üzemkrónikákat, a felszabadulási krónikákat, a falukrónikákat, amelyekben a felszabadulás óta summázódott eredményeink, munkánk is benne van, az nemcsak néprajzi, nemcsak történeti, hanem egyben politikai tudatosító munka is volt. En szinte jellekesnek tartottam azt a rátalálásomat, amikor a Bartók Béla gyűjtötte csodálatosan szép Békés megyei népdalnak, az Elindultam szép hazámbul című s kezdetű népdalnak a rokonait megtaláltam a vándorló munkások énekei között, akik átvették és a maguk sorsához alakították, munkásdallá tették ezt a parasztdalt. Ennek az együttesében a két osztály küzdelmeinek a hangját is érzem felcsendülni. *A magyar munkásosztály alakulástörténete a parasztság kutatása nélkül, a parasztság társadalomkutatása nélkül nem érthető meg.* Nem érthető meg a nemzetiségi néprajzi kutatások nélkül a Nógrád megyei, a borsodi vagy a Mecsek környéki, Pécs környéki bányamunkások élete sem. Hogy csak egy-két kiemelkedő példát mondjak: annyi bizonyos, hogy a magyar munkásosztály története, kialakulása a parasztsággal való elítphetetlen kapcsolatainak a története. Ezek a fejlődésmentek a szocialista társadalom mostani átalakulása, továbblépése során is mutatják, hogy a két osztálynak a tanulmányozása része a mi mozgalmi gyűjtőmunkáknak, de része egyben a két osztály egységesülésének, az egységes szocialista társadalom kialakulása folyamatainak. Jogosan hangsúlyozhatjuk ezt a témát éppen a Hazafias Népfront kongresszusa előtt. Büszkék lehetünk rá, hogy négy kiadott kötetünkben és a békéscsabai kongresszusunkon, ahová egész Európából, természetesen a szomszédos országokból is jöttek kutatók, példát mutattunk arra, hogy a nemzeti-ségi néprajzi kutatás hogyan segíti megérteni az itt élő nemzetiségek problematikáját, és példát is adunk arra, hogy *milyen nemzetiségi politika helyes, milyen nemzetiségi politika az, amely szocialistának nevezhető.* Másrészt ez a munka épp a két osztály történeti összefüggéseinek feltárásában, a jelenkutatás problematikájában, a közös műveltség kimunkálásában is segít — éppen a tények feltárásán keresztül — azoknak, akik az oktatáspolitikában, a kulturális politikában ezen dolgoznak. A szocialista hazai ismeretének egyik előfeltétele éppen ez a közös műveltségi alap, amit azonban nemcsak az általános iskola ad. Az csak megalapozhat, megteremti a lehetőséget, de ezt az egységes, egyre magasabb szintű műveltséget együtt kell művelnünk, hogy olyan szocialista közművelődést alakíthassunk ki, amely mint eszménykép áll előttünk. Mi, a honismeret munkásai, ennek a közös műveltségi anyanyelvnek, az egységes, magasabb szintű műveltségnek a megteremtésén is munkálunk, amikor ennek a két fundamentális osztálynak a történeti fejlődésmenteit, néprajzi, nemzetiségi sajátosságait feltárjuk és tudatosítjuk kultúránkban. Ezen épül tovább a szocialista hazaszeretet. A Honismereti mozgalom a két dolgozó osztály történetének feltárásában való részvételén keresztül érteti meg, hogy a hazafiság és a szocializmus építése, tehát a nemzetközi munkásmozgalommal való kapcsolat is, egymástól elválaszthatatlanok.

A szocializmus ilyen felfogása megtanít a sovinizmus elleni küzdelem pozitív értelmére. Szeretném a pozitív szót hangsúlyozni. *A Honismereti mozgalom így lehet nevelője a tudatos hazafiságnak, az alkotó hazaszeretnek.* És ezért tartom a Népfront munkájában központi jellegűnek, értékesnek a honismereti munkát. Nem valami mellékes területe ez a közművelődési munkának, hanem a néprfrontmozgalom egyik lényege. Jelentőségét növeli, hogy az uttörőkortól kezdve az öreg emlékezőkig összeköti társadalmunkat ebben a sajátos mozgalmi munkában. Jelentőségéhez tartozik, hogy nemcsak gyűjtőmunka ez — s ezzel a „nemcsak”-kal nem akarom a gyűjtés fontosságát kisebbiteni —, hanem bizonyos értelemben alkotó művelődési, művészeti tevékenység is lett.

Hadd említsem meg mint példát és mint figyelmeztetést is mindnyájunk számára, hogy a Csillebérci Úttörő Nagytáborban vagy ezer fiatal vesz részt az úgynevezett úttörő népművészek jubileumi szaktáborában. En az ifjú barkácsolókat, díszítőművészeket még talán nem nevezném népművészeknek, de nagy dolog, hogy már ennyien vannak és már ilyen igényvel lépnek fel, és hogy az úttörők honismereti munkájának ez is része lett. Az úttörőmozgalomnak és a KISZ-istáknak körében kifejtett ilyen típusú munkának a megismerésére és irányítására is jó lenne, ha a mi szakkörvezetőink és maga a honismereti munka központi vezetése is jobban odafigyelne.

Látják, milyen nagy munkát végeztünk és látják, hogy milyen jó feladatok állnak még előttünk, akár a mai fejlődés ábrázolásában, akár a múlt emlékeinek töredékes, de igen fontos, értékes emlékezéseinek a gyűjtésében. *Ady Endrének* egyik mondatát olvastam egyik publicisztikai cikkéből éppen az elmúlt hetekben. Azt írta: „*Az az igazi ember, aki a múltat és a jövőt egyformán szereti*”. Tekintse a honismeret minden munkása Ady szavával is nagy értékűnek, nagy érdeműnek a maga munkáját!

Magda Pál, a honismeret úttörője

1819-ben vastag, csaknem hatszáz lap terjedelmű könyv hagyta el Trattner János pesti nyomdáját: *Magyarországnak és a határőrző katonaság vidékének legújabb statisztikai és geographiai leírása*. Szerzőjét a címlap így tünteti föl: *Irta Magda Pál, a Sopronyi Evang. Fő Oskolában Philosphiát, Statistikát, és Historiákat Tanító.*

Ezt a könyvet ma kevesen forgatják, íróját ritkán emlegetik. Talán azért, mert a hazai statisztikai irodalom kezdeteinél közbülső helyet foglal el: az első magyar nyelvű országleírást nem ő, hanem Vályi András adta ki, három kötetben (1796—1799); aki pedig Magda után következett, Fényes Elek, az 1830-as, 1840-es, 1850-es évekből olyan hatalmas, máig nélkülözhetetlen statisztikai opuszt hagyott ránk, hogy homályba szorította közvetlen elődjét.

Magda Pál azonban nagyon is megérdemli figyelmünket. Amikor könyvét írta, a statisztika még nem a számoszlopok és adatsorok szikár tudománya volt, hanem leíró műfaj, mely alig különülvén el az irodalom egyéb ágazataitól, tárgyát írói eszközökkel dolgozta föl, és teret engedett a szerző publicisztikai, sőt — Magda Pál esetében, mint mindjárt látni fogjuk — lírai hajlamainak is. Magda Pál könyve a kor színvonalán álló tudományos mű, de több is annál: egyszersmind politikai röpirat és „szerelmes földrajz”; ha a szerző ismeri a ma használatos szót, munkáját bizonyára honismereti kézikönyvnek nevezte volna.

★

Magda Pál (1770—1841) rosznyói polgárcsaládból származott. Tanulmányait szülővárosában, Késmárkon és Pozsonyban, majd a jénai egyetemen végezte. Házitanítóként vagy tanárként sok helyen megfordult: Igló, Csetnek, Lócse, Besztercebánya, a sziléziai Teschen, Sopron, Karlóca, Sárospatak, Szarvas voltak állomáshelyei. Amikor nagy műven dolgozott (mely Magyarországnak — Erdély nélkül — és Horvátországnak teljes leírását adja), jó hasznát vette annak, hogy — mint maga írja — hét vármegyében lakott, más megyéket pedig utazásból ismert.

A múlt században a *haza* szó szent volt, és mertek róla patetikusan írni. Könyve „Előljáró Beszéd”-ében Magda Pál ékes pátozzsal határozza meg írói célját s a honismeret etikus és politikai lényegét: „... csak a magát, erejét s hazáját esmérő nemzet jobbíthatja meg állapotját, öregbítheti fényét, dicsőségét, boldogságát, hatalmát; csak a hazáját jól esmérő magyar szeretheti azt okosan, buzgón és állandóul; [...] Hogy ezen esmérő ott is, ahol még nincs, elterjesztessék, a hazaszeretnek szent tüze a lankadtabb szívekbe gerjesztessék, [...] hazámnak szentelvéni erőmet s áldozatul hozván drága időmet, egészségemnek egy részét, szememnek élességét, nyugodalmamat és gyönyörűségemet, csekély tehetségem szerent, de tiszta akarattal és indulattal írtam a Magyar Hazának ezen Statistikáját és Geographiáját.”

Hazaszeretet és a személyes tapasztalatok bősége teszi azt, hogy Magda Pál országleírásában olyan elem jelenik meg, aminő a mai szigorú tudományosságban elképzelhetetlen: az esztétikai minősítés. Magda Pál nemcsak négyyszögmérőföldeket, lélekszámot és gazdaságföldrajzi adatokat közöl, hanem a tájak esztétikai karakterét is meghatározza. Hazánk sík vidékeiről írva: „Valamint egy szép festett képen az eleven színek változnak a homályos árnyékkal, úgy ezen két nagy táblán is különbséget, jót, rosszat, szépet, rútat összefoglalt a természet. A szép folyóvizek körül

sárvizek, vizerek, mocsárok vannak; a legtermékenyebb szántóföldek és rétek szomszédságában természetlen, s minden vegetáció nélkül lévő homokos földek, puszták terjednek több mérföldnyi messzeségre; itt szép erdők, szőlőskertek gyönyörködtetik a vándorlókat szemeit, amott ellátatlan nádasok és kákák szakasztják félben a nagy síkságnak unalmas egyformaságát." Hegyvidék szülőltje maga is, a hegyes-völgyes felföldről Magda Pál lírai elragadtatással ír: „Szomszédságodba jöttem, Tátra! Úgy látszik, mintha közelebb volnék a Teremtőhöz. Boldog Isten! mit éreztem amaz elfelejthetetlen éccakán, midőn ezen dicső munkádnak tövében feküdve a csillagos eget és ezen égig felemelkedő kösziklékat a holdnak fényében szemléltem? Miket láttam, midőn a következő napon közel a legmagasabb Lomnici tetőhöz felhágván, magamat körül néztem? [...] Itt leteszem gyenge ecsetemet. Jól értenek azok, akik látták azon csudákat, melyeket én itt láttam. Te pedig, kegyes olvasó, aki hidegvérrel mosolyogsz felhevülésemem, engedj meg ezen buzgásomért. Ezután hidegen beszéllek." De az ígélet ellenére, néhány lappal odébb ismét lírai futam következnek; nem csoda, hiszen a szerző szülőföldjén, Gömörben járunk, a Pozsáló hegy tetején: „O mely pillantás! [...] Itt látod a Szepes, Liptó, Árva és Galícia Kárpátjának és a felséges Tátrának az égig emelkedő köszikléit. O mely bájos szépség! mely csudálatos tündérvilág ez! Amott látod a magas gömbölyű Királyhegyen túl, melyen valaha a nagy Mátyás király, a természetnek barátja, bámulva csodálta a szeretett hazájának sok és nagy szépségeit, ezen magas hegyen túl látod . . .” — s a szerző, az olvasót mintegy maga mellé állítva a bérctetőre, rajongó földrajzi leckét tart, majd így folytatja: „Kedves Pozsáló! sohasem látlak többé. Még egyszer kérlek, kegyes olvasó, engedj meg kerengésemért!” — végül azzal menti lírai kitörését, hogy nem száraz tankönyvet, hanem a „hazájában gyönyörködő utazó” számára „útmutató könyv”-et írt.

Az esztétikai szempontot Magda Pál nemcsak egy-egy tájleírásban érvényesíti, hanem az egész országot mintegy művészi kompozícióként értékeli: „. . . a csudálatos munkálódó természet meseterséges és kedvező kézzel összehúzott Magyarországnak szűk határai közé mindenféle formákat, melyek az egész világon elszórva találhatók. Itt látható Helvécianak az eget érő köszikléit; a gazdag Mexikónak arany-ezüst hegyeit; a déli Amerikának elláthatatlan térségeit; Alsó völgyében, a Balaton körül s számtalan más helyeken Olaszországnak s Tempe völgyének kellemtességeit; Szibériának és Grönlandiának durvaságát; Zemblának [Novaja Zemlja] örökké való havait; Afrikának olvasztó hőségét; Egyiptomnak termékeny földjeit; Lüneburgnak természetlenségét s Szaharának homoktengereit; szép tavakkal az elláthatatlan tengernek képét . . .”

★

Ezt a gyönyörű „Egyet s Egészt” a természet gazdag termőföldekkel, állatok sokaságával, ásványok s ércek bőségével áldotta meg, lakói mégis sok helyt szükségét látják. Az ellentmondás okát Magda Pál az ország gazdasági, politikai és társadalmi viszonyaiban találja meg.

Magyarország: „Ausztria Mexikója”; pénze, természeti kincse idegenbe áramlik, szarvasmarhája „a német számára hizik”. Magda Pál egy kicsit ódivatúan autarchia-párti, XVIII. századi érvekkel ítéli el a luxuscikkek behozatalát, de jól ismeri fel, hogy a kereskedelem, politikai alávetettség esetén, egy ország kifosztásának eszköze lehet: „Némely hazai produktumoknak és portékáknak kivitele s behozása teljességgel meg van tiltva, úgyhogy a maga produktumait csak az ausztriai német tartományoknak adhatja el Magyarország; a fabrikátumokat kénytelen ezektől venni minden konkurrenciánélkül.” Ez a felismerés nem volt új Magda Pál korában, annál inkább az volt a merész publicisztikai fogás, mellyel a szerző az észak-amerikai gyarmati kereskedelemre és következményére, a tea-lázadásból kinőtt függetlenségi háborúra célozott: „Kinek nem jut itt eszébe az amerikai thee és a többi”. Másutt, a Poprád vízi útjáról és Berzeviczy Gergely ehhez kapcsolódó kereskedelmi terveiről szólva, keserű nyíltsággal jegyzi meg: „. . . de a hazának ellensége [!] nem akarja hallani patriotikus szavát.”

A nyomorúságnak azonban egyéb okai is vannak. Magda Pál — ne felejtjük el a korai dátumot, 1819-et — firtatni kezdi a vagyoni egyenlőtlenséget: „Ahol kevés embernek kezében vannak a világnak javai, ott a többségnek koldusnak kell lenni.” „. . . egy ember harminc uradalomban is részesül, milliomoknak ellenben annyi tulajdon földök sincs, holott fűs fejeiket és terhes munkától elfáradt tagjaikat letehetnék . . .” Magda Pál elszört, de nyomatékos megjegyzéseiből határozott antifudális program körvonalait bontakoznak ki, jó egy évtizeddel Szechenyi és Kőlcsey előtt. A gazdasági előmenetel nemcsak a korszerűtlen agrártechnika akadályozza, hanem a „terhes robotok” is, „melyek kevés időt hagynak a parasztnak az ő földeinek jobbítására”, a „legfőbb akadály” pedig az, hogy „a földmívelő parasztnak és polgárnak örökös földje s birtoka (proprietása) nincs”, noha — teszi hozzá Magda Pál egy német szerző nyomán — „a más tulajdonát sem nem szereti az ember, sem nagyobb tökéletességre vinni nem igyekszik úgy, mint a magáét”.

Ezen a helyzeten változtatni kell. A régihez ragaszkodni „nagy bolondság”, s „ezen bolondság sok ezer embernek nyavalyája”. Magda Pál azonban hisz a meggyőző szó erejében; programja nem politikai követelésekből áll össze, hanem művelődési program: a felvilágosodásé.

Az annyira szükséges művelődést Magda Pál a legteltesebb egyenlőség jegyében sürgeti: „Minden asszonyi állattól született emberből lehetne nemes érzésű, okos, pallérozott s jeles és fő embert nevelni.” Antik példával érvel: „Aki azt tartja, hogy a tudomány, a megvilágosodás,

a pallérozás nem a parasztnak való, és hogy a pallérozott s okoskodó paraszt nem jó szántóvető ember volna, az emlékezzen meg Cincinnatusról, akit a rómaiak az ekétől a hadi seregnek vezérlésére hívtak, s győzedelmeskedni láttak." Annak azonban, hogy Magyarországon Cincinnatusok legyenek, feltétele van: "... oly nevelést, oly szabadságot [!] kell adni a parasztnak, mint Cincinnatusnak volt..." Magda Pál művelődési programjának alapja tehát mégis csak a politikai, társadalmi reform: „A nemzet pallérozásának előmozdítására nemcsak tudományok és mestersegek kívántatnak, hanem szabadság is, és tisztelet, becsület s tulajdon jószág." E mondatban már elhangzik az a jelleg, mely majd a reformkor legnemesebb törekvéseinek ad irányt, s amelyet az 1830-as években Kölcsey és Deák így fogalmazott meg: Szabadság és tulajdon.

A művelődés s az általa való boldogulás tehát az országnak minden lakosát megilleti, mégpedig nyelvi különbség nélkül. Az egyenlőség elve azonban Magda Pál idejében nem érvényesül: a nemzetiségi vidékek szegénysége és elmaradottsága a legnagyobb. Magda Pál mély részvétellel írja: "... a szegény ügyefogyott szotások [ruszinok], melyek az ország határán nagy hegyek, erdők közt laknak a megvilágosodásnak és tökéletességnek útján a mind itt, mind más vármelegyékben lévő polgártársaiktól igen elmaradtak. Két hónapig mulatván [időzvé], utazván Szinna körül, ezen szerencsétleneket nem rossz szívűeknek, nem is ostobáknak, de tudatlanoknak, nyerseknek és bárdolatlanoknak találtam." Hasonló a helyzet a románlakta vidékeken: „Tudatlan, babonás, indulatos, bosszúálló, rest, de kevéssel is megelégedő, bárdolatlan nép. Így rontja, alácsontítja meg a szolgaság a nagyra termett embert, sőt egész nemzeteket is. Akik az oláhok közül a tudományok által kipallérozódtak s megszelidültek, megmutatták, hogy az oláh is szintűgy, mint akármely nemzet, felemelkedhetik az emberiségnek magasabb polcára." Iskolák, tanult papság és kellő törődés híján azonban „a keveset használt hegyek körül lakozó oláhokban nagy tálentoma van elásva a hazának..."

Magda Pál a nemzetiségeket a haza egyenrangú gyermekeinek tekinti. A magyar nyelvet „tagadhatatlan értelmessége, meghatározottsága, ereje, hajlósága, a hangzásban való ékessége és hathatósága" méltóvá teszi, hogy az ország „első és uralkodó" nyelvének szerepét töltsse be, de „szabad legyen [kinek-kinek] szintűgy mind deákul, tótul is és németül ön tetszése szerént beszélni is, írni is." Hasznos, ha a született magyar is elsajátítja a nemzetiségi nyelveket, de „a tót, a német se szégyenlje a magyar nyelvet megtanulni", hiszen közös hazában élünk. Magda Pál a közös haza eszméjének jegyében elítél minden elkülönülő partikularizmust, elítéli a nacionalizmusnak minden — bármely részről jelentkező — megnyilvánulását: „Gyomromból utálok azon büszke nacionalizmust, mely darabokra szaggatja Magyarországot"; ehelyett mindenki „levetkezvén az ártalmas nacionalizmusával a gyűlölséget, mely az országot erőtlenníti, a patriotizmust, mely nem egyedül csak a nyelvnek szeretetéből származik, magára ruhazza..." Nacionalizmus és patriotizmus ily világos megkülönböztetése egyedülálló Magda Pál korában s még később is sokáig.

★

Magda Pál sokszor éles bíráló szavakat mondott hazája közállapotairól. „Véremet is kész vólnék mindenkor ontani hazámért s nemzetemért, oly buzgó szeretettel viseltem iránta; de megvallo, vak tisztelője nem vagyok nemzetem hibáinak." A hibák kimutatását, a hízelgés nélküli önismeretet Magda Pál minden előrehaladás és reform mellőzhetetlen feltételének tartotta. Akárcsak — egy évtized múlva — Széchenyi: „Ha itt-amott az elaljasodást, romlottságot s rothadást keserű szavakkal festem, honom imadásából teszem..." (*Hitel*, első kiadás, 265. old.) A *kritikai honismeret* Magda Pál erkölcsi követelményként állította kortársai elé, s a cselekvés rugóját látta benne. Bizott abban, hogy „a nagyra termett magyar nemzet erősen közelget azon időhöz, ahol a maga hibáit s különösen a polgári alkotmányának fogyatkozásait nemcsak bölcsen által fogja látni, hanem azoknak eltörlésére is fog törekedni..." E jóserejű szavak a reformkor törekvéseiben váltak valóra.

Lukácsy Sándor

Vászondiszítések részletei Hervartórol (egykori Sáros vm.) XVII—XVIII. szd. (Hornyák László rajza)

Angol hatások

Kisszántói Pethe Ferenc

Pallérozott mezei gazdaság című művében

Kisszántói Pethe Ferenc (1763—1832) a Szatmár megyei Büdszentmihályon — ma Tiszavasvári — született. A Debreceni kollégiumban eltöltött tanulóévek után Hollandiában, az utrechti egyetemen tanult tovább. Itt nyert el egy külföldiek számára alapított ösztöndíjat, melynek révén hosszabb nyugat-európai utat tehetett. Az 1790-es évek elején járt Angliában, Franciaországban, Itáliában, illetve német földön.¹

A dunai monarchiából érkező figyelmes utazó számára teljesen új világ körvonalai bontakoztak ki. Betekintést nyerhetett a holland, angol polgári életbe, s olyan történelmi események tornyosultak fel előtte, mint a franciaországi változások. Gyakorlatban ismerkedhetett a század második felében hatalmas mértékben fejlődő angol mezőgazdaság eredményeivel.

Míg a kontinens számos országában hosszú távon a politikai forradalom feltételei érlelődnek, a szigetországban már egy másfajta minőségi átalakulás ment végbe, a termelés forradalma.² Az ipar nem egyedüli színtere volt a gazdasági életben bekövetkező változásoknak, hiszen a lakosság lélekszámának növekedésével, majd a század végén beköszöntő háborús időszak következtében rendkívüli feladatok hárultak az angol mezőgazdaságra. Az agrártermelés különböző területeire beáramló tőke révén azonban egyre inkább lehetőség nyílt a gazdálkodás racionális átszervezésére, kísérletezésre, a termelőkenyebb módszerek terjesztésére. Ezen törekvések a Földművelésügyi Hivatal (Board of Agriculture) létrejöttével nyertek intézményes keretet, s az időszakot olyan kiváló elméleti, illetve gyakorlati mezőgazdászok munkássága fémjelte, mint Arthur Young, John Sinclair vagy Robert Bakewell. Nálunk ekkor még mindig a sajátos kelet-európai fejlődésből fakadó hagyományos gazdálkodási rendszer volt az uralkodó.³

Pethe, midőn hazatért, előbb lapszerkesztőként, majd a Georgikon tanáraként munkálkodott. Még Festetics György bizta meg egy korszerű, átfogó agrárszakkönyv megírásával, de csak 1805-ben, Esterházy Miklós jóvoltából jelenhetett meg a könyv első kötete „Pallérozott mezei gazdaság” címmel.⁴ A mű második kötete 1813-ban, a harmadik kötet pedig 1816-ban jelent meg a Nemzeti Gazda mellékleteként. A Pethe főművének tartott Pallérozott mezei gazdaság igen nagy mértékben magán viseli az adott időszak angol agrárirodalmának, illetve személyes tapasztalatainak hatását. Ugyanakkor nem kritikátlanul, egyszerű másolással hirdeti a különböző módszerek üdvöztető voltát, hanem gyakorlati, tudományos, társadalmi összefüggésben tárja az olvasó elé a különböző eljárásokat.

Az I. szakasz, mely agrokémiai kérdésekkel foglalkozik, felépítése tekintetében sok egyezőt vonást mutat Albrecht Thaer angol mezőgazdaságról írott munkájának negyedik fejezetével, mely a *Der Erdboden* címet viseli.⁵ Thaer alapján adja meg a különböző talajfajták meghatározását, de néhol erősen bírálja is azt. „Nyirok által ment a Norfolk-i földművelés, azt mondja Thaer, úgy fel, amint most van: én csak ezt vetem hozzá — de nem Magyarországon, hanem Angliában.”⁶ Irónikusan nyugtatja meg az olyan gazdát, aki netán teljesen Thaer másolására szorítkozna. „Mindazonáltal a Thaer módján következő tökéletlenségért sem szükség, hogy egy, nem arany olvasztással foglalatokodó földművelő a falba verje a fejét.”⁷ Ebben a szakaszban egyébként cím szerint Francis Home és Stephen Hales munkáira hivatkozik Pethe, s kiter Young és Sinclair áldásos tevékenységére, a Board of Agriculture élén.⁸

„A művelt plántatermő föld termékenységét nevelhető trágyáról” címet viselő szakaszban sokoldalúan tárgyalja a különféle trágyakészítési módszereket. A márga, föld, állati trágya rétegzése az Arthur Young által írásba foglalt norfolki trágyakészítési módszert követi.⁹ Hasonló eljárás-

¹Pethe életútját lásd: *Süle Sándor*: Kisszántói Pethe Ferenc. Bp., 1964.

²*Hobsbawn, E. J.*: *Industry and Empire*. London, 1976. 27—35. old.

³*Pach Zsigmond Pál*: A magyarországi agrárfejlődés elkanyarodása a nyugat-európaiaktól. Agrártörténeti Szemle, 1961. 1. sz. 5—8. old.

⁴*Kisszántói Pethe Ferenc*: *Pallérozott mezei gazdaság*. Sopron, 1805.

⁵*Thaer, A.*: *Einleitung zur Kenntniss der Englischen Landwirtschaft*, I—III. Hannover, 1798. I. 76—118. old.

ról olvashatunk Kőhalmi Fekete Gergely, Whatman angol szerző műve nyomán irt könyvecskéjében is.¹⁰

Pethe, akinek volt összehasonlítási alapja a hazai, illetve az angliai növénytermesztés viszonyait illetően, keserűen vehette tudomásul, hogy itthon teljesen ismeretlen volt a vetésforgó. Ő maga művében a norfolki négyes forgót — répa, árpa, lóhere, búza — tízszakaszos rendszerré bővítette; kiegészítve lóherével, búkkönnyel, zabbal. A megfelelő talaj-előkészítés kapcsán pedig ismét Youngra hivatkozik: „Joung sok próbáknak egybe hasonlítások után azt a következtetést formálta, hogy a mély szántás a gabonanemeknek káros; — káposztának, lóherének, répának, s több ilyeneknek pedig szükséges és jó.”¹¹ Ugyanitt utal Philip Millerre is, aki szintén a mélyebb talajlazítás híve csakúgy, mint Thaer.¹² A különböző növényfajták jellegzetességének tárgyalása során különösen ajánlja a takarmányozás céljára igen alkalmas murokrépat, amelyet Angliaszerte alkalmaztak hizó marhák táplálására.¹³

Igen érdekes a burgonya termesztésével kapcsolatos megjegyzése, miután leírja négyféle „krompli” igényeit, vetési módját. „De ki se kívánhatta még eddig Magyarától, hogy jó krompliművelő legyen, mikor nagy része a kromplit még alig esméri . . . hanem Minket is magyarokat elkezdett már apródonként a gyakorlati nem szeretem esztendő a krompli betületére megtanítani.”¹⁴

Ha a növénytermesztés során állandóan Arthur Young neve merül fel az angol New Agriculture hatásait illetően, az állattenyésztés esetében Robert Bakewell munkásságára fordít különös figyelmet. „Bakewell volt az a híres marhafajtajobbitó, ló, szarvasmarha és juhra nézve, akit minden igaz beszédű Anglus, ebben a dologban tanítójának vall.” Pethe a juhászatban — a szarvasmarha-tenyésztéssel ellentétben — helyesli az idegenből hozott, nemesebb fajták itthoni elterjesztését, de például a Bakewell nemesítésű Dishley vagy Leicestershire fajtával kapcsolatosan siet hozzátenni: „Miért nem javasolhatom én ezt a fajta juhot Magyarának, azt magyarítani nem szükséges: nálunk a jó gyapjú-nevelésen kell igyekezni minden erővel, mert abban vagyunk hátrább másoknál.”¹⁵ Ekkor már érezte hatását Magyarországon az 1810-es évek gyapjúkonjunktúrája, s ezért javasolja a szerző a nagyobb gyapjúhozamú állatokat.

A marhatenyésztést illetően Pethe szerencsésebbnek tartja a hazai fajták alkalmazását, a hazai külterjes viszonyok kizárólagos volta miatt. Sikra száll viszont a megfelelő takarmánykészítés, aprítás, füllesztés, szárítás mellett.¹⁶ A baromfitenyésztésről írott részben az antik szerzők dominálnak hivatkozási alapként, de érdemes megemlíteni, hogy a pulyka, lúd, kacska, tyúk mellé a galambot is beveszi „toldalékul” a sorba.

Talán ez a rövid áttekintés is érzékelteti, hogy milyen célok vezérelték Pethe Ferencet. A hazai viszonyokhoz alkalmazkodva igyekezett az akkor legkorszerűbb gazdálkodási elveket propagálni. Tisztelnünk kell benne a modern rotációs rendszer, a belterjesség első hazai szakemberét, aki az eljárások ismertetésén túl, felismerte a hazai kibontakozás legfőbb gátló tényezőjét, a feudalizmus meglétét, társadalmi vetületben is bírálva a hazai állapotokat. A hazai mezőgazdaság kibontakozásának legfőbb akadályáról, a robotrendszer több kárt, mint hasznot hozó tulajdonságáról aforizmaszerű egyszerűséggel így ír: „Három robotos szántónál több hasznot hajt egy jó béres 2 ökörrrel.”¹⁷

Kurucz György

¹⁰Pethe F.: i. m. I. 131. old.

¹¹Pethe F.: i. m. I. 52. old.

¹²Pethe F.: i. m. I. 59. old.

¹³Young A.: Oekonomische Reise durch die oestlichen Provinzen von England. I—IV. Leipzig, 1775. 320. old.

¹⁴Kőhalmi Fekete Gergely: A jó gazdaember, Pozsony—Pest, 1798. 5. old.

¹⁵Pethe F.: i. m. I. 275. old.

¹⁶Vö.: Pethe F.: i. m. I. 277. old. és Thaer, A.: i. m. I. 232. old.

¹⁷Young, A.: i. m. III. 314. old.

¹⁸Pethe F.: i. m. I. 508. old.

¹⁹Pethe F.: i. m. III/3. 20. old.

²⁰Vö.: Young, A.: i. m. III. 315. old.

²¹Pethe F.: i. m. I. 306. old.

A nagykerekeli jobbágyságok küzdelme a földért

Nagykerekeli község Hajdú-Bihar megye délkeleti sarkában fekszik, Ártánd, Kismarja, Bojt, Bedő községek szomszédjaként. Története régi időkre nyúlik vissza. A XIII. században már vámszedő hely volt. A Várad Regestrum 1215-ben említi a községet, mikor hét kepe búzát fizetett a Várad Püspökségnek. Történelmi hőskora a XVII. század első felére esik. Itt zajlik a Bocskai-féle szabadságharc első győztes ütközete 1604. október 3-án.

A község egész történelmét átszövi a harc. Mikor hallgattak a csatákban a fegyverek, előtérbe került a földesurak elleni küzdelem a földért, a megélhetésért. Nagykerekeli jobbágyságai nem nyugodtak bele abba, hogy az úrbéri rendeletet a falu földesurai nem úgy hajtották végre, ahogy azt kellett volna, de hiába irtak levelet földesuraikhoz és a megyei közgyűléshez, kérésüket nem teljesítették. Tekintsünk bele a küzdelem egy kis epizódjába több mint kétszáz év távlatából.

1776. május 18-án Nagykerekeli jobbágyságai alábbi levelükkel fordultak Menszáros Sándor, Csanády Sándor, Hodossy János, Menszáros Dániel, Csanády Imre nevezetű földesuraikhoz. „*Tekintetes Uraink! Nekünk kegyes Protector Uraink!*

Minthogy mi oly helyes és folyó beszédűek nem vagyunk, hogy tetszőképpen feltéendő dolgainkat a tekintetes uraságok előtt exponálhassuk, arra való nézve a communitynak akarattal írásban kívántuk a tekintetes uraságoknak manifesztálni. Többnyire ellene mondanak lakosaink azon kegyes dispositiónak, mely szerént némelyeket egész sessionátusnak [telkesnek], némelyeket pedig fél sessionátusnak pronounciáltattak [nyilvánítottak], mivel egyező akarattal abba határozták meg magokat, hogy abban maradjanak és constanter [állhatatosan] megálljanak, mint magok magokat conscriptióra [rendeletre] az urbáris conscriptiókor leadták.”

Az 1770-es úrbéri összeírás hiába határozta meg a jobbágytelki állományt, a földesurak egymás után szegték meg a törvényes összeírásokat azzal, hogy földet hasítottak ki a jobbágyok telkeiből, növelve ezzel a földesúri majorátus területének nagyságát.

A jobbágyok így folytatták levelüket:

„Nem egyezhetnek meg lakosaink egymás között abban is, hogy tövises és siványos földnek, urbáriális földnek robotra melléje álljanak, minthogy kevés és majd semmihasznót, többnyire háromszori jó megmunkálás árán is nem igen vehetnek belőle.”

1776-ban a megyei közgyűlés elé került a jobbágyok kérelme, miután a földesurak visszautasították azt. A jobbágyok képviselői előterjesztették kérésüket a megyei közgyűlésen. A vita a következőképpen zajlott le.

Menszáros Sándor, a földesurak képviselője: *„A falusiak csalárd módon jártak el és földjük egy részét nem mérették le, aminek az volt az eredménye, hogy nem 13 telek volt a faluban hanem 42, melyet mindezeideig használtak a lakosok. A csalást azáltal követték el a lakosok, hogy egész telek helyett csak fél-teleket vallottak be, fél-teleket pedig csak negyedeknek mondtak. A parasztiok elhanyagolták a földet, hogy ne kelljen adót fizetniük utána. Ki kell irtani a bozótokat!”*

Erre Szabó Pál esküdt, a falu képviselője így válaszolt: *„Bármint is akar a megye vagy a földesúr cselekedni az irányban, hogy a sáros, nádas, bozotos földet műveljük meg, későbbiek vagyunk mindnyájan börtönökben megrohadni, semminthogy kényszeríthessenek bennünket oly bozotos föld megtisztítására.”*

A megyei bizottság elutasította a jobbágyok arra vonatkozó kérését, hogy jó földet kapjanak a megművelhetetlen, vizállásos területek helyett és 13 telek helyett 42 telekre szabta ki az adót.

1776. június 4-én a jobbágyok újabb kérvénnyel próbálkoztak a megyei hatóságnál. *„... de oh keserves állapot! Amidőn tekintetes földesurainktól szívzakadva s könyörögve azt vártuk, hogy az conscriptióra általuk feladatott földek birtokunkba maradván mind az magunk, mind a földesuraságok, mind öfelsége, mind a tekintetes nemes vármegye, mind pedig a helység hasznaira alkalmasabbak lennének, azon földjeink tőlünk elvéttvén és helyekbe oly bokros és vizállásos földek adattatván, kik szántásban élésünkre nem voltak. És hosszú napokon, amennyi napot parancsolnak, annyi nap kell egymás után szántanunk, mégpedig naplemente után is és egész nap etetésre és itatásra egy óránál több nem engedtetik, marháink példás fogásokkal is megsirathatatlan kárainkat kellek tapasztalva személni.”*

Ezen szívszorító levélre 1776. június 8-án Nagykerekeli földesurai — aláírással a földesurak beadványt nyújtottak be a megyei hivatalba. Ennek egy részlete a következő: *„... nagy szemtelen vakmerőség azt állítani, hogy az urbáriális conscriptióra általok fölvaltott földeket tőlük elvettük volna, mert kétannyival is több földet és rétet adtunk Nagykerekeli parasztjainak, mintsem amennyit az urbáriális conscriptióra leadtak.”*

Az úrbéri állomány összeírásakor 1770- és 1772-ben személy szerint felmérték minden község jobbágytelki állományát, és megállapították, hogy egy-egy egész jobbágyteleknek milyen volt a nagysága. Viszont a jobbágyok legnagyobb része nem rendelkezett egész telekkel: az egész telek nagyságának lerögzítése inkább az adóalap megállapítására szolgált.

Egy földesúri beadványban Menszáros Dániel a „felbújtó vezetők” nevét is közölte és kérte a megyei bizottságot — segítse őket a nyakas parasztok ellen. A főszolgabíró ez ügyben gyorsan intézkedett. „*Megparancsoltatik nagykerekeli bíráknak, hogy az tekintetes vármegyei rendelese szerént Móri János, Badar Mihály, Balogh István, Darvas János, Szabó Pál személyeket holnapra hozzám Váradra beküldeni el ne mulasszák, különben ha szép szerént bejönni nem akarnának, kötözve fognak behoztatni.*”

Szabó Pált és Darvas Jánost 40-40 botütéssel büntette, melyet heti piac alkalmával, nyílt piacon kellett kiszabni. Móri Jánost, Badar Mihályt, Balogh Istvánt 30-30 bottal fenytette meg a főszolgabíró.

Nagykerekeli jobbágyai későbbi időkben beadott kérésükre sem kaptak megfelelő választ.

Szöllősi Kálmán

Irodalom: *Hunyadi Ferenc:* A kismarjai kerület községei (Bp., 1936), *Masits László:* Műemlékek—Múzeumok Hajdú-Biharban (Debrecen, 1978). *Osváth Pál:* Bihar megye sárréti járásának leírása (Nagyvárad, 1875), *K. Nagy Sándor:* Biharország, Útirajzok (Nagyvárad, 1884). *Lévai Mihály:* A nagykerekeli ref. egyház története (kézirat), *Komoróczy György:* Nagykerekeli történetek vázlata (gépelt).

HÍREK

A ceglédi kórház névadó ünnepsége Dél-Pest megyét szolgáló ezerégyes ceglédi kórház 1984. október 24-én tudományos és ünnepélyes keretek közt vette föl Toldy Ferenc nevét.

Dél előtt folyt le a Városi Pártbizottság dísztermében a névadó munkásságát méltató orvostörténeti ülés, melyet Podmaniczki István, az MSZMP ceglédi városi Bizottsága titkára vezetett le. Négy előadás hangzott el. Elsőnek *dr. Szabadalvy András* kórházigazgató vázolta az intézet történetét. 1873-ban megvette a város a Vörös Ökör fogadót s benne egy huszonnégy ágyas ápodlát rendezett be. Külön orvosa nem volt, a városi orvos látta el a betegeket. E régi ápodla a város északnyugati végén állt, innen költözött 1930-ban 65 ágygal mai helyére, a Történelmi úti katonai üdülőbe. Az intézmény 1957-ben már kétszázötven ágygal fogadta a rászorulókat. A jelenlegi hétemeletes új épület 1970 óta 1347 dolgozójával ad gyógykezelést a betegeknek. *Dr. Antall József*, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum főigazgatója a polgári forradalmat előkészítő reformkor társadalmi mozgását, benne az egészségügy rohamos fejlődését ismertette, a XIX. századeleji orvosi iskola kiváló képviselőjének, Toldy Ferencnek alapvető kutatásaival, máig ható gyógyeljárásaival. *Dr. Rigó János*

professzor, az Országos Dietetikai Intézet főigazgatója a múlt századi dietetika és makrobiotika fejlődéséről beszélt, kiemelve e két tudományág kiváló művelőjének Toldy Ferenc orvosegyetemi tanárnak fölfedezéseit és tanításait.

Hidvégi Lajos helytörténeti kutató a budai német környezetből Cegléd szinmagyar város nemzeti iskolájába küldött Schédel Feri kisdíák 1813—1814. évi nevelőszüleiéről, pajtásairól és az őt szeretettel körülölelő felnőttjeiről tartott előadást (Bővebben lásd a Hónismeret 1984. 6. számában).

Az ünnepség kora délután a kórházban folytatódott. Az aulában *dr. Korompay Tihamérné* könyvtáros színvonalas kiállításon mutatta be Toldy Ferenc életútjának emlékeit: könyveit, kéziratait, fényképeit és a róla szóló közelmúltbeli publikációkat. A Toldy-fejes, *Borsos Miklós* szobrászművész által domborított nagyméretű bronz emléktáblát *dr. Medve László* államtitkár leplezte le a városból összegyűlt közönség előtt. Végezetül Fekete Antal városi tanácselnök mondta el az avató beszédét, összefoglalva Toldy Ferenc munkásságának jelentőségét és hatását napjaink egészségügyére. A dombormű képét lásd a hátsó borítón. (*Hidvégi Lajos*).

A népművészet a műteremben

Péterfy László szobrászművésszel beszélget

Bosnyák Sándor

Péterfy László az erdélyi Nagykendről érkezett a magyar szobrászatba. A festő szak mellett a néprajz szakot is elvégezte Kolozsvárott, csaknem három évtizedes néprajzos és művészi életút áll mögötte. A népművészet számára nem a felnőttkor felfedezése, hanem természetes környezet, amely eszmélése első pillanatától körbeveszi. A székely fafaragók művészetét, a kopjafákat, a galambdúcos kapukat, a bútorokat, a palmattás—rozettás—sárkányos motívumokat, az építmények szerkezetét már gyermekkorában megismerte, s ez az ösztöneiben élő tudás — hol észrevehetően, hol rejtettebben — az érett művész munkáiban is jelen van. A fűtetlen műteremben, borospohárral a kezünkben beszélgetünk.

Körbenézve műtermedben, szobraid legjellemzőbb vonása, hogy a népművészet nyelvét-szellemét szeretnéd érvényesíteni. A népművészet és a képzőművészet között miben látod a különbséget?

A népművészet nem a látott, hanem a tudott világból indul ki, ez a leglényegesebb különbség egy képzőművész és egy népművész között. A másik: a népművészet minden esetben funkcionális, alárendeli a formát a gondolatnak, amelyet ki akar fejezni. Ha például a dunántúli pásztorművészetre gondolsz, nem az a lényeg a betyárábrázolásnál, hogy a betyár hogyan fogja kezébe a fegyverét, legtöbb esetben azt tapasztaljuk, hogy a kinyújtott kéz mellett ábrázolják a baltát. Nincs a kezében, de nyilvánvaló az összefüggés a fegyver és az ember között, sőt, sokkal nyilvánvalóbb, mintha megpróbálná az összeszorított ökölben ábrázolni a pisztolyt, amiről — ilyen kicsi felületen — nem is tudná az ember, hogy micsoda.

A népművészet mellett az ókori kultúrák szobrászata is hatott rád, festett közsobraidban az egyiptomi szobrászat világa él tovább. Mi az, ami az ókori művészetekben és a népművészetben közös?

Több ilyen szabályossága van a népművészetnek, ami rokonítja az ókori művészetekkel. Gondolj az egyiptomi művészetre, a funkcionális ábrázolásnak arra a jellegzetességére, hogy minden testrészt a maga legjellemzőbb felületével ábrázol, a lábat profilban, az arcot profilban, a törzset szemben, és így tovább. Ha ezeket a szabályokat mondjuk Kő Pál művészetével hasonlítjuk össze (aki nem az az alkotó, aki leragad a látványnál, hanem a fantázia és a hagyományos gondolkodás törvényei szerint állít egymás mellé jelenségeket), akkor az ő művésze is rokon az ókori művészetekkel. De rokon Schéneré is, aki a mézeskalács bábok világát használja meglehetősen szabadon, sok esetben már a neoavantgard stílusokhoz közelálló montázsokat hozva létre. A belső világot vetítik ki és nem a külső világot szűrjük át magukon és adják valamilyen tetszetős deformációval vissza. A belső gondolati rendszer által megszürt világot vetítik ki és ábrázolják. Ez jellemző az archaikus kultúrákra és jellemző a népművészetre is. Az archaikus kultúrák és a népművészet között csak formai különbségek vannak, lényegi különbség nincs.

A különbség a művéség szintjében és a tartalom mélységében van. A századfordulón a szecesszió irányzatának művészei is a hagyomány felé fordultak. Lechner Ödön, Nagy Sándor és a többiek a hagyomány milyen mélységéig nyúltak vissza?

A szecesszió, amikor az úgynevezett magyar stílust akarta megteremteni, többek között az indiai építészethez nyúlt. Az archaikus építészetből és a magyar parasztpépítészetből igyekezett magyar stílust létrehozni. Azok a festők és szobrászok, akik igen magas színvonalon a szecessziós épületek szobrai és festményei készítették, akik az épületet felöltöztették, nagyon határozottan nyúltak a népi kultúrához, mégsem hasonlítanak a mi generációnkhoz. Sokkal inkább a felületen mozogtak. Ma már elgondolkodna egy építész, vagy egy szobrász, hogy egy himzésmotívumot óriásira felnagyítva az épület homlokára tegyen-e? Közelebb kerültünk a lényeghez.

- *A tér: a lent és a lent, az elől és a hátul, a jobb és a bal másként jelentkezik-e a tradícióra építők szobrain, mint másokén? A világ ellentétes erőkre tagolódása, az erők küzdelme és összhangja a tér pólusaiban is kijejeződik-e?*

Ezzel a kérdéssel foglalkoznak olyanok is, akik az archaikus kultúrákhoz nem kerültek közel. A legkülönbözőbb megközelítésekről tudok, de ezek szubjektív megközelítések. Az utóbbi években, különösen most, a sárospataki művelődési ház elé kerülő szobraimmal kapcsolatban én is sokat gondolkodtam ezen. Az a tény, hogy ezek a szobrok a föld színétől nyolc- kilenc méter magas oszlopokra kerülnek, elgondolkodtatja az embert. Ezek a szobrok az égben lesznek, egy reális szint felett és nemcsak egyszerű térben, hanem egyúttal emberfelettié is válnak. A szobor csak olyan lehet, ami beleillik ebbe a képbe. Csak olyan jelenségekre tudok gondolni, amelyek a hagyományban megjelentek és az embert az égiekkel összekötötték. A szárnyas lények, az angyal, vagy — jelen esetben — a madár, a sasmadár, amelyről a néphagyomány keveset őrzött meg, csak a mesék őrzik a nappal való azonosságát.

A népi ábrázolásokon megfigyelhetjük, hogy a föld színén, a föld alatt és a föld felett levő lények milyen élesen elkülönülnek egymástól, a lábas lények, a lábatlan lények és a szárnyas lények világára. A kigyók, halak és a hozzájuk hasonló csúszómászó lények az alvilágot képviselik, mindig a képsík alsó szélére kerülnek. A legelevenebben egy kapu jut eszembe. Az elmúlt években a Küküllő és a Nyárad mentét végigjárva sok régi kaput fényképeztünk Kútvolgyi Mihállyal, és a Mezőség szélén, Szabédon nagyon érdekes múlt század eleji kapukat találtunk. Az 1830-as évektől maradt fedeles kapuk ezek, nem székely kapuk, hanem gyalogkapuk. Alul mindenféle párkányzat nélkül, mintegy a földből kigyó nő ki, ami karikába tekeredik. A kigyó szájából növény indul, ami a székely kapukon ismert motívumokhoz hasonlóan kacskaringókat vetve emelkedik föl és nagyjából a kapu összekötő ívei magasságában ezen a növényen egy szárnyas sárkány áll és rajta szárnyas oroszlán. Aztán jó pár templomon is megfigyeltük ezeket a motívumokat. A legrégebbi ilyen kapu, ahol szárnyas sárkány látható, 1693-ban készült, a Nyárad mentéről, Szentgelicéről, a székelykeresztúri múzeumba szállították.

De nemcsak ezeken a kapukon, hanem a pásztorművészet apró tárgyain is megfigyelhető, hogy a lent, a középen és a fent emberi értékeket fejez ki.

Az értékek különbségei a vízszintes síkban is megmutatkoznak?

Ezen a szobron, ahol egy sasmadár ragad magával egy emberi alakot, a madár is, az ember is jobbra tekintenek, és nem balra. A bal föltehetően valami baljós, minőségileg kevesebb, értéktelebb, mint a jobb.

- *Az archaikus közösségekben a szobornak szakrális szerepe volt: az égiek és a földiek közötti kapcsolatteremtést, a középpont kijelölését, a tér szerveződését — és egyebeket — jelentette. A szobornak — mondjuk a felállításra kerülő sárospataki szobraidnak — milyen szerep jut napjainkban?*

Reménykedem, hogy szobrom nézői megállnak és elgondolkodnak, mit akartam kifejezni. A szobornak olyannak kell lenni, hogy megragadja a nézőt, kérdéseket tegyen fel, gondolatokat ébresszen. Ma az emberek úton-útfélen szobrokkal találkoznak. De amikor kevés volt a szobor, akkor döbbenet lehetett egy-egy szobor látványa, mert hisz a szobrok nem akármit fejeznek ki. Engedd meg, elmondok egy megtörtént esetet, mert nagyon közelvisz a kérdésedhez. Tizenegy néhány évvel ezelőtt meglátogattott egy hajdani iskolatársam, aki ma is ott él abban a faluban és ugyanolyan parasztember, mint a többi. Néhány napot itt Pesten töltött. Elvittem fel a Halászbástyára, megmutattam neki a panorámát, megnéztük a szobrokat, először is a Szent István-szobrot, amely rendkívül tiszteletreméltó és rendkívül ünnepélyes. Fönt a várban más szobrokat is láttunk. Megnézte, de nem szólt semmit. Aztán jöttünk lefelé a Lánchíd felé, az alagút bejáratához. Ott áll Borsos Miklósnak nagy ovális „0” kilométer köve. Meglepte ez a forma, mert fent a várban olyan szobrokkal találkozott, amilyenekkel bárhol találkozhatott. Azt kérdi: — Ez mi? Mondom: — Ez az a pont, ahonnan Magyarországon minden távolságot mérnek. Ettől a ponttól 625 kilométerre van Nagykend.

Megdöbönt ettől a tényről. Nem tudtam onnan elvinni. Az, hogy ő a földnek egy ilyen kijelölt, fontos pontján áll, — könnyekig meghatotta.

- *Valamikor ilyen kijelölt helyekre tették a szobrokat, ezért volt a szobornak ereje, kisérgázása, ragyogása.*

Mi ritkán vagyunk ilyen szerencsés helyzetben, hacsak egy fontos történelmi esemény színterére nincs lehetőségünk szobrot készíteni, mint ahogy Kő Pálék a mohácsi csata helyén állítottak szobrokat. A sárospataki művelődési ház, amely sok szállal fűződik a régműlthoz, rendkívül karakteres formájával mindenképpen megragadó látvány. Az épület előtt állnak majd ezek a szobrok és a szemlélők rákényszerülnek, hogy találgassák, mit akarok mondani? Többé-kevésbé klasszikus oszlopokra helyezem a szobrokat, olyanokra, amelyek végig vannak repesztve. A repedésekben: az egyik oszlopnál egy gyökérrendszer, a másiknál egy ilyen lág-füst gomoly látható. Nyilvánvaló, én legalábbis azt akarom kifejezni, hogy két kultúra találkozik, egy ősi európai, a görög kultúra, ami az oszlopokon van, és egy másik, a sztyepei kultúra, ami az egyik oszlopon embert magával ragadó sasmadár, a másikon a szarvas és a fa. Az embert a szobor összeköti valami magasabb minőséggel.

- A mesterség nálad két szinten jelentkezik. Az első, amikor a grand art igényével szobrot készítesz, s a második (ami fontosságban nem marad el az első mögött), amikor játzóterekre játékokat, játékos szerkezeteket tervezel. A játékokat miért tartod olyan fontosnak? Mi hajt, hogy újabb és újabb játszótereket építs? Mit adnak ezek — a népi hagyományokra is visszavezethető — játszóterek a gyermekeknek?*

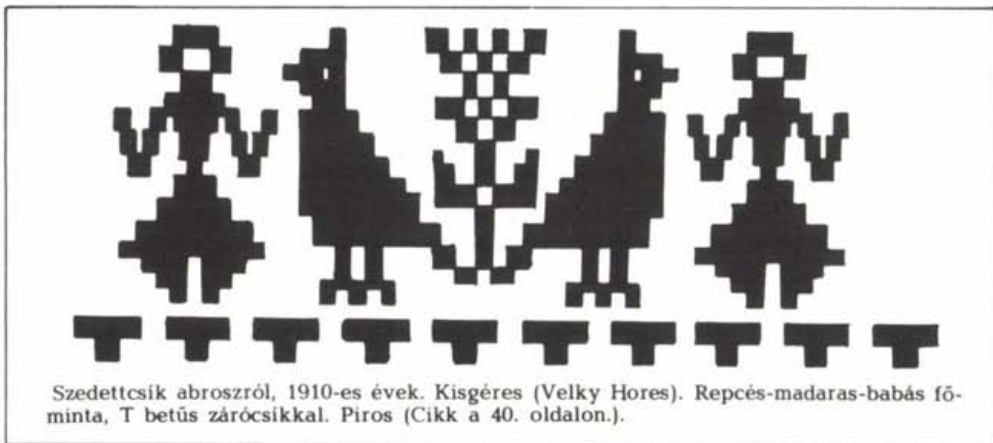
A két területet nem tudom elválasztani egymástól. Az a szemléletmód és életforma, ahogy egy hajdani falusi ember élt, azzal, hogy cselekedetei szerves egységet alkottak és egymást feltételezően zajlottak le — már nem valósítható meg, mert szétszabdalva éljük életünket. A legtöbben belekényszerülünk valamilyen foglalkozásba, amit esetleg csak azért csinálunk, hogy pénzt keressünk, amiből élünk és mellette egy másik cselekvést is végzünk, amiért nem kapunk pénzt, viszont önmagunkat valósítjuk meg. A legtöbb ember ilyen kettősségben él. Ha én arra gondolok, hogy nekem miért fontos, hogy játszótereket is tervezek, vagy faragószakkörökkel foglalkozzam, akkor azt kell mondanom, hogy a kettőt nem tudom elválasztani magamban. Nekem ugyanolyan fontos egy ilyen játéknak az elkészítése, mint egy szobor elkészítése. A kettő között különbség nincs, legfeljebb annyi, hogy az egyikért pénzt kapok, a másikért nem kapok semmit.

- Végzettségednél fogva is azok közé a kevesek közé tartozol, akik a népművészetet és a képzőművészetet is alaposan ismerik, s meg tudod ítélni, hogy a művészképzésben értékeinek megfelelő színvonalon foglalkoznak-e a népművészetellel?*

A népművészetet sehol sem tanítják, vagy ahol tanítják, nem úgy tanítják, hogy meg lehessen ismerni. Sajátásgos helyzet, hogy néhány kitűnő néprajzi tanszék van Magyarországon, rengeteg néprajzos végez, kitűnő tudóssá válnak, de ezek a néprajzosok alig rendelkeznek olyan művészettörténeti vagy esztétikai ismerettel, amellyel a népművészetet vizsgálhatnák. Kitűnő művészettörténészeink vannak, akik viszont alig rendelkeznek néprajzi ismeretekkel. Amit népművészetnek nevezünk, az olyan tudományok közötti terület, amelyet igazából alig közelítettek meg. Talán Viski Károly jutott el legtovább, amikor megállapította, hogy a népművészet a nép ipar- és képzőművészete egyszerre. A magyar tudomány alig foglalkozott vele, a filozófiai megközelítésekről nem is beszélve, hiszen tudjuk, hogy a lukácsi esztétika a hagyományos paraszti kultúrát nem is tekintette olyan kategóriának, amivel foglalkozni érdemes. Ha egy szobrász ezekben az években járt főiskolára, akkor a népművészetből keveset értett meg. Azért aztán alig van a képzőművészek között olyan, aki úgy gondolkodik, hogy akkor válik a magyar képzőművészet naggyá, ha saját nyelvét használja, s nem akkor, ha nyugat-európai mintákat majmol. Kevesen tudnak úgy gondolkodni, hogy minden folyamatos, az életünk, a történelmünk, a kultúránk is folyamat. Ez a folyamat nem szakadt meg: apám fiaként megszülettem, megtanultam ezt a nyelvet, megismertem ennek a nemzetnek a történelmét, és ezzel azonosulni is tudok. Megismerem ezt a kultúrát, megismerem azt a formakultúrát is, amit mint szobrász — beszélnem kellene. De csak akkor tudok ezen a nyelven beszélni, ha egy kórusba tartozom és megpróbálom a magam hangját úgy alakítani, hogy ebből mindenki számára érthető beszéd kerekedjék ki. Meggyőződésem, hogy a szobrásznak közérthetőnek kell lennie. Csak akkor lesz képzőművészeti anyanyelv, ha a képzőművészeti anyanyelvet beszélők meg tudják magukat értetni embertársaikkal.

- Az életút középre érve már válaszolni tudsz utolsó kérdésemre: a szobrász munkájával változtat-e a világ folyásán? Jobbitja-e a világot?*

Nagyon nehéz erre válaszolni. Hiszek abban, hogy lehet a szobrokkal is változtatni. Ahogy él az ember, ahogy viselkedik, ahogy dolgozik, azzal befolyásolja a világot. A játszóterekkel is, a népművészeti mozgalommal is, a szobrokkal is kicsit befolyásolni lehet a jövőt. Ha ebben nem hinnék, nem lenne értelme a munkának.

Szedettcsik abroszról, 1910-es évek. Kisgéres (Velky Hores). Repcés-madaras-babás főminta, T betűs zárócsikkal. Piros (Cikk a 40. oldalon).

László Márton, a bukovinai székelyek halottaskönyv írója

Az 1941-ben Magyarországra került bukovinai székelyeknél több, kézzel írt halottaskönyv található még ma is. Ezek a könyvek a két világháború között íródtak, s valamennyi László Márton munkája. Afféle szertartáskönyvek, amelyeket a halott mellett, a virrasztókban használtak. Virrasztóénekeket, szentekről szóló legendákat, meséket, történeti adatokat tartalmaznak. Mind az énekek, mind pedig a történetek irodalmi eredetűek. László Márton tehát irodalmi olvasmányait felhasználva írta meg könyveit.

Ki is volt László Márton? 1870-ben született a bukovinai Andrásfalván, és 1949-ben halt meg Aparhanton, Tolna megyében. Földnélküli szegényember volt. Az első házasságából hat gyermeke született. Felesége 1917-ben meghalt. Hamarosan újra megnősült, s a falu szélén, a községtől kapott telken épített házat. Az első házasságából származó gyermekeit a nagyszülők nevelték fel. Ő maga, a többi földnélkülihez hasonlóan, summásként Moldvában kereste kenyerét tavasztól őszig. Ő volt a bandagazda, vagy más néven kálfa. Ő kötötte meg a szerződést a bojárral (földesúrral), hogy milyen munkát kell végezni, milyen feltételek mellett, mennyi lesz érte a fizetség. Majd megszervezte a csoportot, s a munka ideje alatt ő felelt értük. Gondoskodott róla, hogy a szerződésben megígért élelem (túró, tej, liszt stb.) meglegyen. Irányította a munkát, ellenőrizte a szálláshely tisztaságát, rendjét. Felvette a fizetést és kiosztotta a csoport tagjai között.

Adatközlőim véleménye szerint László Márton komoly ember volt, szívesen beszélgetett, szerette a tréfát, de a durvaságért haragudott. Nagy gondot fordított a ruházatra, környezete tisztaságára. „Jó beszédés embér vót. Szépen járt, ojan szép tiszta öregembér vót.” — mondta róla Fábián Antalné.¹ Jordáki Máté szerint:² „Nagyon komoj embér vót. A ílegma beszédékél nem szerette, a káromkodást. Ojan érzékény embérek vótak, a fia is, az öreg osztán pláné. Egy szalmaszálat nem lehetélt annak az udvarán meglátni, az égy ojan patént embér vót.” Sebes-

tyén Ferenc így jellemzi:¹ „Jó magoss termetű, barna embér vót. S ha valakitől hallott valamē-
jēn viccēs dolgokot, azt ő ojan jól mēg tutta jegyēzni magának, hogy abból és tudott ő sokat
írni.”

Szerette a könyvet, sokat olvasott. Érdeklődő ember volt. De hogyan juthatott magyar nyelvű könyvekhez Bukovinában, s milyenekhez? A fia, László József szerint Magyarországról, Egerből hozatta a könyveit. A következő könyvek fordultak elő házánál: Verses szentírás, Nagy világcsapás, A bűn hatalma, Szent Gergely története, Genovéva, Benedek Elek meséi, Jókai könyvei. Jordáki Máté mesélte, hogy László Mártontól kapta meg az Egri Nyomda címét, ahonnan három könyvet rendelt s kapott meg: Szent Gergely történetét, Az ember szíve és a Genovéva című kiadványokat. Kakasdon, Sebestyén Ferencnél még megvan az a Verses szentírás, amely eredetileg László József tulajdona volt. E szerint László Márton hosszabb ideig kapcsolatban állhatott az Egri Nyomda és Rézvénytársasággal, amely elsősorban az ún. vallásos ponyvakkal látta el az olvasóit.⁴

Adatközlőimtől olvasmányaik felől érdeklődtem. Milyen könyvek voltak Bukovinában, s hogyan jutottak hozzá? A válaszok szerint elsősorban imakönyveket vásároltak. Néhányan a faluban magyar nyelvű újságot is járatnak. Újságot, imakönyvet, naptárt a tanítónál, illetve a papnál lehetett megrendelni. Ugyanis 1852-től a Szent István Társulat, 1861-től pedig a Szent László Társulat vállalkozott arra, hogy a bukovinai magyarok számára imakönyveket, tankönyveket, a Katolikus Néplapot és a Bukovinai Magyarok Nagy Képes Naptárát eljuttassa.⁵ Néhányan emlékeztek egy vándorúrusra is, aki Erdélyből hozta a könyveket. Apácák is jártak Erdélyből, tőlük imakönyvet cserélhettek egy-egy szöttesért.

A bukovinai magyarok tehát elsősorban vallásos témájú könyvekhez juthattak hozzá az egyház szervezetein keresztül. Így érthető, hogy László Márton olvasmányai is főleg vallásos témájúak, de nagy érdeklődést tanúsított a történelmi események iránt is. Olvasmányai révén sokoldalú ismeretre tett szert. Ismereteit nem zárta magába, hanem másokkal is közölni akarta. Valószínű, először csak a virrasztókban mondta el az olvasmányaiából megismert történeteket, majd amikor igényelték, könyveibe is beírta azokat.

Télen írta a halottaskönyveit, megrendelésre, pénzért. Sebestyén Ferenc könyvét 360 lejrét, Mátyás Józsefét 100 lejrét írta meg. A Kerekes Józsefné tulajdonában lévő könyv elején ezt olvashatjuk: „Ezt a 350 levelű szép Halotas és Olvasmányos könyvet Pintyer Ieri Marczika vagyis László Márton írta 1935 és 36-ban, Andrásfalva. A könyv csináltatása 120 lei s a megírásajes meg ér 1. 2 leit.”

Könyveinek írása, terjedelmüktől függően, egy vagy két telet vett igénybe. Az 1934-ben írt halottaskönyvében 27 könyvről számol be: „*En László Márton vagyis Pintyer Marczika sok szép halotas könyvet írtam. Ejen könyv van Andrásfalván 15 Hadikba 2 Czibénbe 2 Déván 2 Marosludason 2 Csernakereszturon 1 Székelykevév 1 Jákobestbe 1.*”⁶ De ennél több könyve volt, mert 1934 után is írt még, a fia szerint itt Magyarországon Aparhanton is, pedig akkor már eléggé öreg volt.

Ha meghalt valaki a faluban, gyakran két éjszaka is virrasztottak mellette. A virrasztónak megvolt a maga szertartása. Ezt a szertartást az előénekes vezette le. László Márton is előénekes volt, s mint ilyen, nagy tekintélyt vívott ki magának. „Senki sem tutta úgy a halottnotá-
kot, mint ő.”⁷ Ha halott volt a faluban, s ő tudott róla, meghívás nélkül is elment a virrasztóba énekelni. Bár a virrasztóba külön nem hívtak senkit, de a halott hozzátartozói gondoskodtak arról, hogy legyen egy olyan ember is, aki jól ismeri a halottas énekeket, le tudja vezetni a virrasztást. Ezért László Márton is sok meghívást kapott.

Bukovinában a halottat 48 órán belül nem temethették el. A ház legszebb szobájában, az ún. nagyházban ravatalozták fel. A tetemet egy percre sem hagyták magára. Elsősorban a családtagok, rokonok, ismerősök tartózkodtak mellette, de a virrasztóba bárki elmehetett, még a gyerekeket is elvitték. A virrasztás szürkületkor kezdődött, s reggelig, a hajnali harangszóig tartott. A virrasztók folyamatosan érkeztek. Először abba a szobába mentek, ahol a halottat felravatalozták. A halott lábánál letérdeltek, s mindenki elmondta a maga imáját. Aki akarta, megnézte a tetemet, majd leült egy padra. Külön szobában tartózkodtak az asszonyok, s külön a férfiak. Az asszonyok a rózsafüzért imádkozták, ilyenkor csend volt, a férfiak is letették a kátyát. Az imádság befejeztével következett egy halotti ének, amit az előénekes választott ki, az utóbbi időben László Márton könyvéből, azelőtt valamilyen imakönyvből. Aki ismerte az éneket, az az előénekessei együtt énekelte. Az éneklés a férfiak feladata volt, az asszonyok csak ritkán kapcsolódtak bele (ha nem volt elég férfi énekes). Ezután az előénekes elmondott egy imádságot a halott lelki üdvéért, majd e szavakkal fejezte be: „Adj uram örök nyugodal-

¹Fábián Antalné született Fábián Rozália 1895-ben Andrásfalván. Lengyeli lakos.

²Jordáki Máté született 1915-ben Andrásfalván. Érdi lakos.

³Sebestyén Ferenc született 1902-ben Andrásfalván. Kakasdi lakos.

⁴Antalóczi Lajos: Egri vallásos ponyvák. Új Ember. 1983. 26. 27. sz.

⁵Sántha Alajos: Bukovinai magyarok. Kolozsvár, 1942. 92—97. old. Notter Antal: A Szent-István-Társulat története Bp. 1904. 88—89. old.

mat a meghalt [...]nak!" A nép visszafellette: „Az örök világosság fényeskedjen neki!" Az előénekes: „Nyugugyék békében! Amen!" Ezt a szertartást az éjszaka folyamán többször, körülbelül óránként, megismételték, de mindig más és más énekkel. A két éneklés közötti időben pedig kártyáztak. Az éjszaka folyamán a háziak többször megkínálták a virrasztókat kaláccsal és pálinkával.

Éjfél után került sor a mesélésre. A virrasztók egy része ilyenkor már hazaszállingózott, az előénekes sem maradt ott mindig hajnalig. Ilyenkor olvasták fel László Márton könyvéből a Keresztény ABC-t, a szentekről, bibliai hősről szóló legendákat. De sorra kerültek a rossz házasságról, a menyecskékről, az öregedő férfiakra szóló tréfás történetek is, hiszen a székelemek szerint lakodalom sírás nélkül, virrasztó kacagás nélkül nem eshet meg. Néha odáig emelkedett a virrasztók hangulata, hogy tánca is kerekedett, s jókedvükben a holtakat éltették.

Több előénekes is volt a faluban. László Márton korosztályából még öt-hat nevet említettek adatközlőim. Némely családokban apáról fiúra hagyományozódott ez a szerep. László Márton abban különbözött az Andrásfalván élő többi előénekestől, hogy nemcsak ismerte az énekeket, hanem tudatosan gyűjtötte, és a könyveiben terjesztette is azokat. Az énekek körét állandóan bővítette, újabakkal egészítette ki, illetve a régebbiekből elhagyott. Módomban állt négy könyvének — az 1919, 1927, 1934 és az 1935—36-ban írottaknak — a tartalomjegyzékét összehasonlítani. 37 olyan éneket találtam, amely mindegyikben megvan, 15—20 könyvenként változik. Összesen kb. 70 virrasztóének fordul elő a négy könyvben.

Az 1919-ben írt könyv saját tulajdonomban van. Anyai nagyapámnak, Gábor Istvánnak ajándékozta az 1920-as évek elején. A könyv első oldalán ez az ajánlás olvasható:

En László Márton születem 1870 be . . . Ezt a könyvet meg írtam 1919 elején. ha elveszteném valahogyan hát aki megkapja s vissza nem adja, vaj kiszaggat belőle hát súlyosan vétkezik mel sok halott mellett szolgáltam vele s ha én es meg halok hát szolgálj vele az aki szépen tud belőle énekelni, s ha nem tud énekelni hát ne is lojjon heza.

A könyv két részből áll. Az első részben 45 virrasztóéneket, a Keresztény ABC-t, néhány történeti adatot s az ünnepek mutatótábláját találhatjuk. A második rész fordítva van bekötve a könyv végébe, itt 14 olyan virrasztóéneket olvashatunk, amelyet csecsemők vagy kisgyermek ravalatánál énekeltek. Későbbi könyveiben, amit már megrendelésre írt, főleg olvasmányokat, történeteket találunk, s a terjedelemhez mérten kevesebb virrasztóéneket.

A virrasztóénekek szövege nagyrészt irodalmi eredetű. Az említett halottaskönyv 58 teljes szövegű éneke közül 19 a XVII. századi egyházi kiadványokból származik. Elsődleges forrásnak Kájoni János Cantionaléja bizonyul. 18 ének eredetijét találtam meg a Cantionalében, egy ének pedig a Pozsonyi-Gönczi kéziratban és más XVII. századi kiadványokban található, de a Cantionalében nem.

Kájoni János (1629—1676) ferences rendi szerzetes volt a csiksomlyói kolostorban. 24 irodalmi, teológiai, történeti és zenei művet hagyott ránk. Legismertebb műve, a Cantionale Catholicum napjainkig 4 kiadást ért meg: 1676-ban, 1719-ben, 1805-ben és legutóbb 1979-ben. Édes hazámnak akartam szolgálni címmel jelent meg, Domokos Pál Péter szerkesztésében. 820 egyházi éneket, 2 passiót és 5 litániát tartalmaz. Kájoni összegyűjtötte mindazokat a katolikus egyházi énekeket, amelyek addig különféle gyűjteményekben jelentek meg. Ő az első, aki katolikus énekeskönyvben nagyszámú halottas éneket bocsát közre.⁶

Sebestyén Ádám, volt andrásfalvi kántor szerint, a Cantionalét egészen a Bácskába való kitelepülésig használták Andrásfalván. A templom tulajdona volt. Domokos Pál Péter írja említett könyvében, hogy „külön figyelmet érdemel a bukovinai székelyek Kájoni énekhagyományá”, s az istensegítsi Gáspár Simon Antaltól a Kájoni énekek egész sorát jegyezte föl. A bukovinaiak között gyűjtött, XVII. századi egyházi énekekre hivatkozik Kiss Lajos is a szlavóniai virrasztóénekekről szóló tanulmányában.⁷ Szendrei—Dobszay—Rajeczky: XVI—XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben című kiadványukban 45 olyan dallamot közölnek, amelyet a bukovinaiak között jegyeztek le. Ebből 18-nak a szövege László Márton könyvében is megvan. Ezek után természetesnek találjuk, hogy a László Márton által leírt virrasztóénekek több mint egyharmada XVII. századi eredetű.

A Halottaskönyv szövegeit összehasonlítottam a Cantionale énekeivel, László Márton általán rövidebb alakban írta le, mint ahogy az eredetiben szerepelnek. Ettől eltekintve a szövegek eléggé megegyeznek, egy-egy sor eltérést találhatunk csak. Például:

Kájoni: Kivánkozik lelkem teveled lakozni; László M.: az én lelkem uram nálad kíván lenni.

Kájoni: És keserűségtől kérlek üresedjél; László M.: Isten rendelésén így meg elégedjél.

⁶Tibeni = Istensegíts, Iakobești = Fogadjisten

⁷Ónodi Imréné született Kovács Mária 1911-ben Andrásfalván. Érdi lakos.

⁸Schram Ferenc: Bevezető népénekeinkhez. Bp., 1958. 20. old.

⁹Kiss Lajos: Zenetörténeti emlékek a szlavóniai virrasztóénekekben. Ethn. 1966. 2. sz. 175—211. old.

¹⁰Újváry Zoltán: Népszokás és népköltészet. Debrecen, 1980. 427. old.

A XVII. századi énekek nagy része az élet mulandóságára figyelmeztet. A halál kérlelhetetlen, hiába a gazdagság, dicsőség. Szemléletes képek sorozatával érzékeltetik az elmúlás törvényszerűségét:

„Mind a szép virágszál
tavaszkor kinyílik,
S a több virágok közt
Ő is megvirágozik,
és hamar elesik.
(*Jaj mely hamar múlik e világ
ereje*)

„Vizibuburékhoz
mi életünk hasonló
mezei virággal egyszersmind
elmulandó
Nincsen e Világon
oly erős alkotmány,
ki lehessen állandó”
(*Bizontalan voltát világ
állapotának*)

A végítélet víziója jelenik meg egy másik éneken. Erőteljes, kozmikus képekben rajzolja elénk a világ pusztulását:

„Mikor a felső elementumok
nyakadra indulnak
a sok tündöklő fényes csillagik
mind a földre hullnak
egész világnak fundamentomi
tőből kimozdulnak

A Nap az Holdval
mikor az égen feketévé válnak
A szép gyümölcsfák változás
miatt vérrel virágoznak . . .
természet felett világ romlásán
keseregven sírnak . . .
(*Oh mely lélelem és rettenéssel . . .*)

Sok közöttük a fohász, könyörgés Istenhez bűnbocsánatért, a túlvilági élet boldogságaért. Legszébbek a Szenczi Molnár Albert zsoltárai közül származó énekek: „Ne hadd elesnem felséges Isten” és a „Ne szállj perbe énvelem” kezdetű. Összehasonlítottam az eredeti szöveget László Márton énekeivel, a helyesírástól eltekintve, majdnem szó szerinti egyezést találtam.

A XVII. századi énekek a Halottaskönyv legértékesebb darabjai, nemcsak régiségük miatt, hanem stílárís, verstani szempontból is.

A Cantionale mellett, forrásként előkerültek még a századfordulón kiadott különböző énekgyűjtemények, imakönyvek és ponyvakiadványok: az Orgonavirág, Orgonahangok, Egyházi nép-énekár és egy 1879-ben Egerben kiadott Temetőkönyv (Funeralis). Andrásfalván sokáig népszerű imakönyv volt, a század elején kiadott Orgonavirág. Virrasztókban is énekeltek belőle, ha nem volt kézzel írott könyv. A fenti kiadványok közül ebben találtam legtöbb olyan virrasztóéneket, ami László Márton könyvében is szerepel. (Szám szerint tizennégy.) A szövegeket összehasonlítva azt tapasztaltam, hogy az énekek első fele szóról szóra azonos, majd következnek egy-két olyan versszak, ami az imakönyvben nincs benne.

Külön figyelmet érdemelnek azok az énekek, amelyeknek az eredetijét eddig még nem sikerült megtalálnom. Nyelvezetüket, stílusukat, tartalmukat vizsgálva, körülbelül fele valamilyen irodalmi eredetet sejtet, de a másik fele a kántorbücsűztatókra hasonlít. Ugyanazokat a szövegfordulatokat, szavakat használja, mint a kántorok. Sorra veszi a halott hozzátartozóit, s a halott nevében elbúcsúzik tőlük:

„Árván marat siro
édes gyermekeim
legyen az Úristen
véletek edeseim
a jó Isten legyen
mostantól apátok
az én végáldásom
szálljon türeátok . . .”

„Csendesülj sirástól
kedves hitestársom
ne bánkodjál kérlek
hogy így történt sorsom
Isten így akarta
előttem meghaljak,
tőled édes társom
mostan el kell váljak.”

Stílusában és tartalmában is eltér a többitől az az ének, ahol egy özvegy mondja el sirmát. Így kezdődik:

Majd ilyen sorokat találunk:

„Beborult elszentült
előttem a szép nap
Könnypaták locsolja
orczámot mindennap
könyekkel öntözöm
száraz kenyeremet
jaj hogy növeljem fel
árva gyermekimet.”

„siralmas az élte
az árva özvegynek
sirva panaszkodik
hegyeknek völgyeknek . . .
özvegy árva vagyok
mind az árva madár
aki egyik ágról
a másokra száll . . .”

„Szomorúan süt már
még a fényes nap is
eltakarja arczát
még a holdvilág is
még az magas ég is
sűrű könnyet hullat
a fényes nappal is
setét estét mutat”

Feltűnő a népdalszerű hangvétel, a népdalokra emlékeztető természeti képek alkalmazása. Csak a két utolsó versszakban fordul Istenhez, kéri a dicső feltámadást a sokat szenvedett özvegyek számára. A szerző az első és az utolsó versszakban egyes szám első személyben beszél.

Ezt a könyvét 1919-ben írta, s az első feleségét 1917-ben veszítette el. Ha figyelembe vesszük ennek az éneknek a személyes, benső hangvételét, a keservesekre emlékeztető szavait, felvetődhet a kérdés, hogy nem saját szerzeményről van-e szó? Erre gondolhatunk azoknál az énekeknél is, amelyek Kántor-búcsúztatókhoz hasonlóak. Ha nem is teljes egészében a saját szerzeménye, de egy-egy versszak az lehet.

A XIX—XX. század folyamán megnő az ún. népi kéziratos könyvek száma. A nyomdai kiadványok nem szorították ki, hanem anyagukkal bővítették ezeket a kéziratokat. „A nyomtatott könyvek, ponyvai füzetek lehetővé tették, hogy bárki egybegyűjtse, egy füzetbe összeírja azokat a verseket, amelyek érdeklődésének megfeleltek. Emellett a szóhadományokban élő közkedvelt dalokat, énekeket vagy különböző alkalomra szóló hagyományos verseket is összeírták.”¹⁰ Szinte az egész magyar nyelvterületen szokásban volt, hogy az előénekesek leírták maguknak a virrasztóénekeket.

László Márton tevékenysége beleillik egy XIX—XX. század folyamán (vagy még régebben) kialakult szokásrendszerbe. De mégis egyedi jelenség. Az olvasmányából szerzett ismereteit, a halottas énekeket, szentekről szóló legendákat, történeti adatokat nemcsak saját maga számára rögzítette, hanem egyre szélesebb körben terjesztette. Nem kis teljesítmény ez, ha csak a könyvek terjedelmét nézzük is. Az általam ismert négy könyv csaknem kétezer oldal, kézzel leírva Eddig 28 könyvről tudok, de valószínű, hogy ennél többet írt. Mi lehetett könyvei népszerűségének a titka? Az egyik nyilvánvalóan az, hogy az igényekhez mérten — az egyház minden erőfeszítése ellenére — nagyon kevés könyv jutott el Bukovinába, különösen a két világháború között. A másik az, hogy László Márton könyvei a székelyek nyelvén, az ő gondolkodásmódjuk szerint, az ő igényeikhez igazodva íródtak. Munkásságáról csak akkor alakulhat majd ki teljesebb képünk, ha a többi könyvének anyagát is megismerjük.

Fábián Margit

Kecel és Bogár Imre¹

Évekkel ezelőtt, a keceli róm. kat. plébánia levéltárában kutatva kezembe akadt egy bírósági megkeresés Bogár Imre kivégzésével kapcsolatban. Akkoriban nem volt teljesen bizonyos Bogár Imre születésének, illetve anyakönyvezésének helye és a környező falvak plébániáit hasonló írással kereste meg a tisztelt bíróság. Ez az irat ösztönzött arra, hogy próbáljak Kecelen szétneézni Bogár emlékek után. Böcsa Kecelhez való közelsége, valamint a keceliek XVIII. és XIX. századi pásztorkodásai arra engedtek következtetni, hogy az utolsó népszerű betyár Kecelt is látogatta.

Nagy Czírok László, Betyárélet a Kiskunságon című könyvében arról tudósít, hogy birkalopás ügyében járt Kecel határában (Polgárdi) Bogár. Sőt azt is tudatja velünk, a keceli pusztázók eljutottak a betyárok után a Böcsa környéki csárdákba.

A magyarság szellemi néprajza 3. kötetében (137. old.), valamint Vargyas Lajos: A magyar népballada és Európa 2. kötetében (635. old.) a Zavaros a Tisza... kezdetű ballada harmadik versszakában „Azt a híres Duli Marcsát” akarta elvenni a betyár. Érdekes módon Kecelen a Dulinafka családnevet már a múlt században Duli-ra rövidítették. Hogy aztán keceli volt-e a balladában szereplő Duli Marcsa, nem tudni.

Azt viszont tudjuk, hogy a Bogaras név ragadványnévként szerepelt okiratokban. Pl.: Bogaras Nagy István (1839—1862). A ragadványnevek életét ismerve feltételezhetjük, hogy a mi Bogarasunk női ágon rokonságban lehetett a nagy Bogárral. A nőágon való kapcsolatot Bogár Szabó Imre és a Bogaras Nagy István változat miatt vélem.

Amint az eddigiek során láthatjuk Kecel kapcsolata Bogár Imrével nem alapozható keceli hagyományra, keceli gyűjtésre. Közvetett feltételezéseink vannak csak a híres betyár keceli tartózkodására.

Azért a régi keceliek emlékében mégis élt valami. Ezt igyekszik bizonyítani egy csaknem húszéves gyűjtésem. 1965. február 1-én kerestem fel Kelemen Andrászt és feleségét Kelemen Andrásné Minda Rozáliát Kecel Felszabadulás u. 4. szám alatti lakásukban. Kelemen bácsi régi juhászfamilia utolsó tagja volt, 1971-ben, 86 éves korában halt meg és hamarosan felesége is követte őt az örök nyugalomak terébe. Akkor a családot a juhászat miatt kerestem fel, de más-

ról is ejtettünk szót. Az összegyűlt szomszédokkal népdalokat énekeltek. Végül András bácsi a látogatás koronájaként egy dallam nélküli balladát mondott el, melyet bizonyos — eddig azonosítatlan — Nagy Laci bácsi parasztköltőtől tanult. Ez a következőként hangzott:

Találkozás Bogár Imrével

*Elejbe, elejbe, sárga csikó elejbe,
Hogy le ne tapossa bazsarózsát a kertbe.
Fogom a zablát, ugrok a hátára.
Fokos a kezembe, kés a csizmaszárba.*

*Amott van egy utca, Argyélus a neve.
Odahúz egy kislány tündér két szép szemé.
De egy bitang zsandár szemel vetett rája,
Majdnem minden este ott sündörög nála.*

*Bosszút állok rajta édös szülém, anyám.
Mért jár a bitang más jószágá után?
Nehogy úgy járj, mint a szegény édesapád!
Mert a törvény nagy úr, hát még az a zsandár.*

*Mind jól tudom anyám, de van becsületed,
Annak a bitangnak ez bizisten nincsen!
Odanyargalok a keceli csárdába,
Zsandárnak, betyárnak ott van találkája.*

*Estőlődött ahogy a csárdába értem.
Csikóm cölöp mellé lazán békötöttem.
Látom a palánknál: gyönyörű paripa.
Nyakába akasztva abrakos tarisznya.*

*Tiszta ezüsttel van díszítve kantára,
Királynak, ha van oly szép nyeregkápája.
Ugyan hát ki lehet ilyen ló gazdája?
No majd meglátom én ott bent a csárdába.*

*Benyitom az ajtót, lokos a kezembe.
Gyere be öcsém! Régi várlok idebe.
Van itt az asztalon borosüveg elég.
Magam vagyok, elér még itten egy vendég.*

*Hé, dudás, egy kicsit hagyd most a nótámat!
Te meg édes öcsém, ugyan miben láradsz?
Képed árulja el, hogy ölni is tudnál.
Szeretőd hagyott el? Vagy talán raboltál?*

*Nem raboltam soha, Hej, de rettentően bánt!
Hogy szeretöm körül ódalog egy zsandár.
Hej! a dilajdárom, kutyamindenségit!
Ez fogadta meg, hogy engemet megkerit.*

*Akkor tudom én már: Kend a Bogár Imre!
Gazdag vesződelme, szegénynek védője.
Jó anyám esténként sokat emlegette.
A ló, a cifra szür, ki másé lehetne.*

*És szól a csárdásnak: — Ide a vacsorát!
Te móg, dudás, most már lújhatod a nótát!
Sok szép nótát dalolt a betyár életéről.
Gyors lova menté meg száz és száz veszélytől.*

*A vacsora után, ahogy bevégződött
Bogár Imre akkor tülem szép búcsút vött.
— Isten veled, öcsém, betyár becsületed
Az élet során soha el ne feledd.*

*Még egy kézszorítás, s fölült a lovára,
S szélvészként repült az örjegi nádasba.
Mikor elment az asztalnak dültem,
Idő múlt, s álomból nagy zajra ébredtem.*

*Na most megvagy betyár! — ordítóz egy zsandár.
És a sötétbe egyedül rohan rám.
Ültömben lokossal nem tom hol találtam,
De az ablakon át csikómhöz jutottam.*

*Ugrom a hátára, ahogy ott találtam,
Nyüzsgött a sok zsandár, mind löttek utánam.
De rohant a csikóm neki a nádasnak.
Istennek hála, a sötét éjszakának.*

*Mélyen bent jártam már én is a nádasban,
Szót hallok, hogy: — Öcsém bolond szerencséd van.
Engemet üldöznek, s terád lövöldöztek.
Vedd hát ezt az erszényt, s vidd a szeretődnek!*

*Vedd oda magadhoz édesanyád szegényt!
Eljetez boldogan! Csakhát betyár ne légy!
Tudd meg, hogy apádat magam temettem el,
Egy golyótól átjárt beteg tüdejével.*

*Ott alussza álmát egy vén fűzla alatt.
Tőle örököltem e gyönyörű lovat.
Édesanyád tudja, hol van az ő sírja.
Így végződik minden üldözöttnek útja.*

Iván László

¹A témáról lásd még: Hidvégi Lajos Az igazi Bogár Imre című írását. Honismeret, 1983. 2. szám 47. old. (Szerk.)

A bodrogi köz szőttesekről

Szedettszik, XIX. századi abroszról, Dámóc „Ökörhugyos” vezércsíkok között feltehetően takácsoktól átvett, csak ebben faluban ismeretes paradicsommadaras főminta. Motívumai: életfa, párosmadár, gránátalma, őrző állatok. Piros színű pamuttal szöve.

A Bodrogköz a csehszlovák—magyar országhatár északkeleti szakaszának két oldalán, a Tisza—Bodrog—Latorca folyók háromszögébe zárt földrajzi-néprajzi tájegység. A múlt századi folyószabályozásokig délnyugati részét lápok borították. A népsűrűség ma sem nagy, a falvak többsége a homokdombok alkotta északkeleti vidéken található. A Bodrogköz hat, földrajzilag, néprajzilag és gazdaságföldrajzilag viszonylagosan elkülönülő kistájra osztható. Ezek: *Bodrogzug, Tiszamellék, Ticemellék, Bodrogmellék, Karcsamellék* és a *Hosszúréti tanyavilág*. A kistájak a történelem során nemcsak egymással, de a szomszédos tájegységekkel, így Hegyalja, Felső-Zemplén, az ungi Mezőség a szabolcsi Rétköz és Tiszakönyök lakóival is fenntartottak a mainál sokkal szorosabb gazdasági, demográfiai kapcsolatot.

A Bodrogközi rostnövénytermesztés eddig ismert legkorábbi adata a karcsamelléki Laca község 1364. évi ítéletlevelében található, ahol a határjáró bizottság Kenderfeud nevű dülöt jegyez fel, amelynek neve napjainkra Kenderszerre változott. A XIV. századi földrajzi név még korábban indult növénytermesztésre enged következtetni. 1423-ban ugyancsak egy peres ügyben hozott ítéletlevelben említenek Véke és Szentés falvakban ványolómalmokat, amelyeket kendertörsre is használtak.

Az 1623-as református egyházi összeírásban szinte minden bodrogközi községben megjegyzik, hogy az özvegyek, „kik guzsalyuk után élnek” három sing vásznat adnak a pásztornak tized helyett, de szó esik kendertizedről is. Miskolci Csulyak István zempléni református esperes 1629—1645 közötti egyházlátogatási jegyzőkönyveiben, több községben ír a fonóról, „mint erkölcsileg veszélyeztetett” helyről és például Zétényben az 1639. évi látogatásakor felhívja a „fehérnép” figyelmét: „Az fonóba ha mennek, tisztességes házhoz menjenek, de férfit az házba bé ne bocsájtsanak”. A lent és kender egyformán termesztették a jobbágyi gazdaságok, de a XIX. század közepétől a len fokozatosan a nagybirtokok egyik kiváltságos tevékenységévé vált. A kendertermesztésnek és a rostnövények tömeges feldolgozásának a mezőgazdaság szocialista átszervezése vetett véget mind a két országban.

A bodrogközi rostfeldolgozás módjáról nem lényegtelen megjegyezni azt, hogy Szolnokyi Lajos, e téma neves szakértője szerint is, az ország azon körzetébe tartozott, ahol a legtöbb művelten jutott el a rostnövény a végleges használhatóságig. Az elkészült vászonból a 20. század elejéig alsó-felső ruházatok, alkalmi, gazdasági és lakástextiliák készültek. A századforduló után már csak az utóbbi három textilféleség alapanyagát állították elő. A lakás- háztartási textiliák közül: a kenyereskendőket, abroszokat, gyűrökötényeket, ágy mellőket, ágyterítőket, törölközőket, függönyöket, az alkalmiak közül pedig: a komakendőket, vőfélykendőket, halottas

textiliákat, valamint a vallási rendeltetésűeket — úrasztal, oltárterítő, pászakataró — hímzéssel, vagy szövessel díszítették.

A hímzésre vonatkozó eddig ismert legrégebbi bodrogközi adat 1646-ból való. Viss község református egyházában: „Vagyon . . . Egy fehér szakadozott patyolatkendő, a négy szegletén arannyal és sárga selyemmel kivarrott virágok vagynak. A kerületin ezek a szők vagynak kivarrva arannyal: Szívbeli Ajándokát: Ez kis varrott kendőt, Szentségre illendőt, Lélekből Conferállya. 1646. A közepin ezen kendőnek ezek a szők vagynak varrva: Nintsen az Istennek része összevarrva, Minden Jóremenség Tőle vagyon várva, Ha Isten velünk, Senki ellenünk . . .” A népi mintaszöveésre enged következtetni az 1806-os karádi (Tiszakarád) egyházi összeírás egyik megjegyzése, amely „veress” mintázatú „közönséges” abroszt említ — ez megdönti az idevonatkozó szakirodalom azon állásfoglalását, miszerint a XIX. század végén indult csak virágzásnak a szövöttmintázás tájegységünkön.

Feltételezhetően mind a két textildíszítési technikát párhuzamosan használták, de a szövés a XIX. században háttérbe szorította a hímzést és ez vált a tájegységre jellemzővé. A bodrogközi szőttesek felfedezését Ebner (később Gönyey) Sándornak köszönhetjük, aki a Bodrogközben is gyűjtött. 1924-ben adta ki a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának gondozásában, a Magyar Népművészet sorozat 5. köteteként, a Bodrogközi szőttesek című munkáját, 80 szőttesminta rajzával illusztrálva, amelyet két pedagógus segítségével Semjén, Ricse, Cigánd, Tiszakarád községekben rögzített. Kántor Mihály, cigándi pedagógus tette Ebner Sándor után a legtöbbet a bodrogközi szőttesek népszerűsítéséért: Az 1930-as évektől kezdődően, az 1960-as évekig bezáróan belföldön és külföldön monográfiákban propagálta, főleg szülőfaluja Tiszakarád és lakóhelye, Cigánd asszonyainak ez irányú tevékenységét. 1961-ben a sárospataki Rákóczi Múzeum gondozásában jelent meg összefoglaló tanulmánya Bodrogközi len- és kendermunkák, szőttesek címmel, amelyben az említett két községen kívül Karcsa textilmintáit — összesen 40 darabot — mutatja be. Kántor Mihály nevéhez fűződik a szőttesek háziiparszerű előállításának megszervezése.

A Tiszáninneni Református Egyházkerület Főiskoláján, Sárospatakon, Ujszászy Kálmán vezetésével, ugyancsak az 1930-as években indult meg a falukutató mozgalom. Munkájuk eredményét az Adattár és a Múzeum őrzi, többek között szépségű bodrogközi szőttest. A sárospataki Rákóczi Múzeum is rendelkezik bodrogközi szőttesgyűjteménnyel, amelyből a múlt évtől kezdődően állandó kiállítást rendeztek az Erdélyi János bemutatóteremben. A gyűjtemény alapjait Balassa Iván teremtette meg, s utódjai dicséretes buzgalommal tovább gyarapították.

Az önkéntes gyűjtők tollából az elmúlt húsz év alatt több tanulmány született e témában, Barathy Emma Zemplénagárd, Szűcs István Vajdácaska, Nagy Éva Karcsa, a sárospataki gimnázium

Abrosz szedettcsíkja, Bodrogszerdahely (Streda nad Bodrogom). 1910.

Hajdú István vezette szakköre Tiszakarád, Révleányvár, Lácacséke textilkultúráját és rostfeldolgozását mutatta be, összesen 120 minta rögzítésével. Jómagam Dámóc község története és néprajza című írásomban, szülőfalum asszonyainak textilkultúráját 151 szöttesmintával, számos fényképpel illusztráltam.

Vonzódásom a népművészethez, rácsodálkozásom a mesteri szinten tömegesen folytatott, de drasztikusan megszakított tevékenységre és sajnálkozásom afőlött, hogyan vész el követők híján a több évszázados örökség, késztetett arra, hogy a még fellelhető minták egész tájegységre szóló feltérképezéséhez és rendszerbe foglalásába kezdjek. Három évi gyűjtőmunka — 54 községben gyűjtöttem személyesen — eredménye kb. 700 db himzés- és szöttesminta. (300 db leszámolhatóan milliméterpapíron, 400 db színes és fekete-fehér fényképen rögzítve.) A semmitől több, de a teljességhez mérten csekély. Nagyon sok textiliát vittek el magukkal a letelepedett és hazalátogató kivándorlók, valamint az országban szétszórta férjhezment bodrogi leányok származású leányzók.

A díszített textiliák jelentős része ajándékozás céljából készült és végigkísérte a bodrogi nőt egész életén. Ha a baba leányt segített világra, az egyébként is minden szülésnél „járó” lepedőn kívül *vőfélykendőt* (Vajdácska) kapott. A keresztanya *komakendőben* vitte a gyermekágyasnak az ételt. A legbőkezebb textilajándékozás az emberi élet legszebb állomásának tartott házasságkötés alkalmával történt.

A menyasszony családjának kellett ellátni vőfélykendővel a lakodalom tiszteit, az esketést végző egyházi és polgári személyeket, a nyoszolyókat (Dámóc), a vőfélyeket, a zenészeket, az igavonókat, egyszóval mindenkit. A szakácsasszonyok *katrincát* (*gyűrőkötényt*) kaptak. Ehhez a szokáshoz kapcsolódik az eddig ismert legrégebbi történeti adat a Bodrogi közben. 1623-ban Bély (Biel'), Agárd (Zemplénagárd), Leányvár (Révleányvár) menyasszonyai az „esketéstől egy kezkenővel tartoznak az predikatornak”. Eladó sorban lévő leány temetésekor pedig ugyanúgy szétosztották az elkészített vőfélykendőit, mintha a lakodalmát ülték volna meg.

A Bodrogi tömeges rostfeldolgozás a múltt. Szervezetten most Cigándon szönek, valamint a semjéni öregek napközi otthonában saját kedvtelésükre szövetnek. Karcsán két éve vették elő az asszonyok a téves költségvetésében az eszvétát (szövöszték), de csak egy idényre.

Szétosztottan egy-egy háznál a következő falvakban szöttek az anyaggyűjtés idején: Révleányvár, Tiszakarád, Karcsa, Alsóberecki, Karos, Bodrogszerdahely (Streda nad Bodrogom) Ágcseryő (Cierna Obec), Véke (Vojka), Battyán (Battán), Bodrogszentmária (Bodrog), Bodrogszentes (Plesany), Kisgéres (Velky Hores), Kistárkány (Málé Trakan), Dámóc, Pácin, Nagyrozvagy, Zemplénagárd, Viss, Boly (Bol') Lelesz (Leles). Az idősebbek a régi motívumokat, a fiatalok a különféle mintakönyvekből elegyített tájegységi mintákat szövik a pamut alapanyagú textilbe, amelyből diszpárnákat, futókat, függönyöket, kis terítőket készítenek. A textildíszítésben a himzés az uralkodó ismét. Főleg a kalocsait kedvelik, de szerintem eléggé gyenge felfogásban és csiricsaré színösszeállításban művelik. Ez szomorú, mert veszni hagyják az ősi motívumokat, amelyet saját maguk is továbbfejleszhetnének.

Nem tartanám egyébként megvalósíthatatlannak, ha a 7—8. osztályos leánykák, hozzáértő pedagógus irányítása mellett, minden faluban összeszednék ezeket a hagyományos mintákat és gyakorlati foglalkozásokon rögzítenék, uram bocsá' esetleg megszűnnek vagy hímeznék saját hasznukra. Így nem rombolná szét „beképzelt” századunk, ezt az évszázados, a mai lakáskultúrában is felhasználható örökséget.

Siska József

Szedettcsik, 1920-as évek. Abrosz. Bodroghalom. Tátogós-tulipános főminta, lóherés zárócsikkal (négylevelű). Piros.

Nemzeti tudatunkról és történelemtanításunkról tanácskoztak Szigetváron

Régi hagyomány, hogy Szigetváron, az 1566-os ostrom évfordulójához kapcsolódva minden ősszel nagyszabású történelmi megemlékezésekre kerül sor. A Zrínyi-emlékünnepe után a történészek múltunk egy-egy kiválasztott fejezetéről tanácskoznak. 1984-ben nemzeti tudatunk és ezzel összefüggésben történelemtanításunk gondjait, problémáit vizsgálták meg. A konferenciát a TIT Történelmi Választmányának Baranya megyei és Szigetvár városi Szervezete, valamint a Baranya megyei Pedagógiai Intézet rendezte. Célul tűzték ki, hogy az új kutatások eredményeinek közreadásával elősegítik a történelemtanárok munkáját.

A témaválasztás nem volt véletlen. Általános tapasztalat, hogy a fiatalok többségének nemzetudata kivánnivalókat hagy maga után. Nagy részük nem tud mit kezdeni a nemzet, a haza, a nép fogalmával. Ez — mint a tanácskozás során megállapították — részben történelemoktatásunk hiányosságaiból, részben hibás társadalmi, politikai beidegződésekből ered. Sokan a nacionalizmus vádjától félve, nem akarnak nyíltan és lelkesedéssel beszélni történelmünk kiemelkedő eseményeiről, ugyanakkor nem merik őszintén elmondani a kevésbé dicsőséges korok hibáit.

A konferencia megnyitása után Ormos Mária, a Janus Pannonius Tudományegyetem rektora mondta el, hogy napjainkban mindenhol a világon ébredőben van a népek nemzetudata. Ez egyelőre a saját történelem megismerésére való törekvésben nyilvánul meg. Fontosnak tartják, hogy hogyan gondolkodtak őseik a múltban és mi a véleménye a külföldnek a nép egészéről. A jelent a múltból próbálják megérteni. Ugyanakkor érvényesül egy ellenkező hatás is. Az iparosítás, a turizmus fejlődése csökkenti az országhatárok jelentőségét. Napjaink gazdasági problémáit egyetlen ország sem oldhatja meg saját maga. A nemzet azonban soha nem szűnik meg, mert annak jellegzetességeit, a kultúrát, a nyelvet, a szokásokat és az illető nép összetartozásának érzését semmilyen külső körülmény nem tudja felszámolni. Ennek egyik bizonyítéka, hogy a világ napjainkban is országhatárok közé szervezve él. A nemzeteket a közös érdek is összetartja, hiszen mindegyik elsősorban saját népének életfeltételeit akarja javítani. Ha ez a törekvés nyilvánvaló, a nemzet minden egyes tagja fontosnak érzi, hogy továbbra is odatartozzon, ahol eddig is élt. A felhozott érvek meggyőzték a hallgatóságot arról, hogy a nemzet nem túlhaladott történelmi kategória, éppen ezért kell a vele kapcsolatos hiányosságokra felhívni a figyelmet.

Ezt követően az előadók rámutattak, hogy nemzeti tudatunk zavarának okai a trianoni békekötésig vezethetők vissza. A békeszerződést mind a baloldali, mind a jobboldali pártok elutasították, úgy vélték, hogy az ország a megmaradt területen képtelen létezni. Az új helyzetben sok fogalom megkérdőjeleződött. A haza addig a történelmi Magyarországgal volt azonos. Mivel a magyarság egy része a szomszéd országokhoz került, feltették a kérdést: Ki tartozik a magyar nemzethez? Magyarság és magyar állam ezután nem jelentett egyet. Előtérbe került a nyelv, a közös kultúra ápolása. A kisebbségbe került magyarokat súlyos megaláztatások érték. A békeszerződés rendkívül hátrányosan hatott az ország gazdasági életére is. Ezek miatt az okok miatt a két bécsi döntés által visszacsatolt területeket az ország népe örömmel és lelkesedéssel fogadta, és a német szövetségben rejlő veszélyeket csak később ismerte fel. A II. világháború után újra visszaállították a régi határokat, a sérelmek tehát lényegében nem szűntek meg. A nagy népmozgás —, ami a németek kitelepitése, a szlovákok áttelepedése, a szlovákiai magyarok áttelepitése és a bukovinai magyarok hazahozatala miatt következett be — újabb szenvedéseket jelentett több ezer embernek, amiről azonban sokáig nem volt szabad beszélni.

Nemcsak erről, hanem minden, nemzeti tudatunkat érintő kérdésről hosszú ideig hallgatni kellett ezután. A személyi kultusz időszak alatt elterjesztették a magyar nép bűnösségének hitét, ami önbecsülésünk megrontásához vezetett. Tankönyveink is ezt a szemléletet tükrözték, s ennek nyomait helyenként még ma is megtalálhatjuk. A tankönyvek jó része nem ad semmiféle érzelmi alapot ahhoz, hogy az abból tanuló diák a történelemben bele is tudja élni magát. Mindezek következménye a fiatalok nagyfokú közömbössége a nemzeti kérdések iránt.

Mások véleménye az volt, hogy nemzeti tudatzavarunk hiányosságaiért nem kizárólag a történelemtanítás hibáztatható. Minden országban vannak meghatározott társadalmi, politikai igények az oktatással szemben. A tankönyveket ezeknek megfelelően írják. Amíg a szellemi élet, a kultúra irányításában megtalálhatók a hibás szemlélet maradványai, addig a tankönyvek sem lehetnek hibátlanok.

A konferencián bebizonyosodott, hogy nemzettudatunk alakításában még nagyon sok más tényező is közrejátszik. Az egyik legfontosabb az élő tapasztalat és ennek alapján a társadalom tagjainak közérzete. Egy-egy nemzedék egymáshoz való viszonya, vagyis a fiatalok és az idősök közötti kapcsolat szintén befolyásolja történelmi tudatunkat. Az újságok, a rádió, a televízió hatását sem lehet elhanyagolni. Az oktatásban pedig a történelmen kívül más tantárgyak, például az irodalom, a földrajz is felhívhatják a figyelmet nemzeti értékeinkre.

Ezelőtt 15–20 évvel az oktatáspolitikában kialakult az a felfogás, hogy a fiatalokat nem érdeklí a múlt, mert a jelen érdekesebb. A technika fejlődésére hivatkozva azt állították, hogy minél régebbi valami, annál kevésbé érdekes. Ebből kiindulva eltörölték a történelem érettségét, és az iskolai oktatás minden szintjén csökkentették a történelem órák számát. Ennek a káros szemléletnek a következményeit mielőbb helyre kell hozni.

Több ismertetés hangzott el a diákok körében végzett, nemzeti tudattal kapcsolatos felmérésekről. Kiderült, hogy a fiatalok olyan kérdésekre, hogy „Mi a haza? Mivel tudnád bizonyítani hazaszeretetedet?” stb., csak teljesen sablonos, didaktikus válaszokat adnak. Sokan nem tudják közülük, hogy határainkon túl is élnek magyarok. Szinte ismeretlenek előttük nemzetünk nagyjai, példaképeiket többnyire nem közülük választják. Megdöbbenő, hogy a felmérésben résztvevők közül nem egy fiatal, ha tehetné, itthagyná az országot és szívesebben élne külföldön.

Szó esett a szocialista országok nemzetiségi politikájáról is. Az előadók és hozzászólók hangsúlyozták, hogy a nemzetiségi politika elvei és a gyakorlat közt sok helyen óriási különbség tapasztalható. Ennek egyik oka, hogy az I. világháború utáni új országhatárok különböző élet-színvonalú, gazdasági fejlettségű és eltérő kultúrájú területeket egyesítettek. A különbségek nem tűntek el, s egyes országok az ebből fakadó problémák megoldásához nem találtak mindig megfelelő eszközöket. Ez a kelet-európai országok történetírására is rányomta a bélyegét. Az első világháború után területeket szerzett országok történetírására jellemző, hogy megpróbálják a XX. századi államhatárokat a múltba visszavetíteni. Azt vallják, hogy az illető területek mindig is a mostani ország részét alkották, amikor pedig ez nem így volt, akkor úgy tekintik, hogy ezek a területek csak átmenetileg kerültek idegen fennhatóság alá.

Nemzettudatunk zavarait kiváltó okok felszámolása még várta magára. Megoldásként — mint azt az egyik előadó hangsúlyozta — talán a néphagyomány értékeiből kellene egyet-mást átvenni. A közösségi érzés régen közvetlenül fejlődött ki a felnövekvő gyermekben. A parasztember már gyermekként bejárta a környező határt, ismerte a dülök, utak stb. nevét, az elnevezéshez pedig mindig valamilyen magyarázat fűződött. Ezeknek megismerése kötődést, élményt jelentett számára. A közösség először magát a családot, majd a falut, és az azt körülvevő tágabb környezetet, aztán lassan a megyét és az országot jelentette. A közösségről alkotott kép tehát egyre tágult. Természetesen ezt a világot nem lehet visszahozni. Az iskolának azonban pótolnia kellene ezt a hiányt. El kellene érni, hogy a gyermek érzelmileg kötődjön szűkebb, majd tágabb környezetéhez. A helytörténeti emlékek felkutatása, megmagyarázása, a lakóhelyre szervezett kirándulások, a környező források, utak stb. rendben tartása szervezett kis-közösségek által mindezt elősegíthetné.

A háromnapos tanácskozás résztvevői között sok pedagógus is volt. Hozzászólásaikkal, tapasztalataik közreadásával ők is alátámasztották az elmondottakat. A problémák nyílt, őszinte felvetése a közös tenniakarás remélhetőleg hozzájárul a felvetett kérdések mielőbbi megoldásához.

Foki Ibolya

A népzene gyűjtés múltja és jelene Hajdú-Bihar megyében

„Egy nemzet zenekultúráját nem egyes emberek csinálják, hanem az egész nép. Minden ország zeneszerzése, ha eredeti, a maga népe dalain alapul. Ezért kell azt *állandóan figyelni, tanulni, énekelni.*” Kodály 1957-ben, Debrecenben mondta ezeket a nagyjelentőségű szavakat, s ezzel mintegy meghatározta a mai népzenei mozgalom célját és feladatait is. Ez a hármas program hétköznapi munkánkban válik valósággá, eddig elért eredményeinkben ölt testet.

A népdalokat *figyelni* elsősorban a népzene kutató feladata. Megyénkben a Bartók- és a Kodály-tanítványok mellett Ecsedi István néprajzkutató — a Déri Múzeum akkori igazgatója — volt az első helyi gyűjtő, aki 1912-ben megkezdte a népdalok lejegyzését a Hortobágyon. E dalok nyomtatásban is megjelentek. Könyve bevezető tanulmányában máig helytálló megállapításokat olvashatunk a pásztorok éneklésmódjáról, daltanulásuk alkalmairól, a hortobágyi dalok elterjedéséről. A püspökladányi Csenki-fivérek cigányfolklor kutatásai igen jelentősek a két világháború közötti évekből. Az általuk gyűjtött cigánymesék 1973-ban Püspökladányban, a népdaladák és a keservesek 1980-ban az Európa Könyvkiadónál jelentek meg.

Tematikus igényű kutatást többen is végeztek a környéken az 1950-es évek óta. A siratódalok, a gyermekdalok, a jelen napi szokásanyag keresése sok érdekes adatot hozott felszínre. E munkába kapcsolódtam be magam is, amikor pályakezdő tanárként 1956-ban Debrecenbe kerültem. Az alkalomhoz nem kötött dalok gyűjtése is fontossá vált, ezt követelte a mindennapi élet, a népzenei mozgalom szárnyait bontogató „Új hulláma”, a népdalok iránt ismét megmutatókozó közérdeklődés, az egyre-másra megalakuló népdalkörök és citerazenekekarok.

Kodály az 1940-es évektől kezdve erőteljesen szorgalmazta népzenei falumonográfiai megírását. Hajdú-Biharban az utóbbi évtizedekben két ilyen kezdeményezés történt, amelyek azonban különböző okoknál fogva nem valósulhattak meg. (Egy megyei monográfia, és egy Nyíradonyi községről hasonló igénnyel megkezdett gyűjtés.) Jelenleg Báránról készül történeti és néprajzi falumonográfia, melynek a község népzenei életét feldolgozó fejezete az első ilyen vizsgálat a megyében.

A szülőföld és a népdalok szeretete vezette Püspökladányi nagyközség vezetőit, amikor 1974-ben kiadták hortobágyi és sárréti gyűjtésüket. Az ő példájukat követte Berettyóújfalun 1977-ben 26 bihari községben tett gyűjtőutam eredményének publikálásával. (Azóta mindkét daloskönyv második kiadása is megjelent.) A Déri Múzeum gondozásában Holló László festőművész képeivel társítva jelentek meg a témához illő népdalok, dr. Papp János gyűjtéséből. A nyomtatásban eddig napvilágot látott dalok korántsem adják pontos képét a megyében feljegyzett anyagnak. Részben a Déri Múzeum néprajzi adattárában, táncgyűjtéseknél, népzenei csoportoknál, részben pedig magángyűjtőknél számos publikálatlan feljegyzés, vagy le nem írt dallam lappanghat, amelyről nincs áttekintésünk. (Több olyan családot is ismerek, ahol pl. a falusi nagyszülők dalait a városi unoka magánra veszi, és úgy őrzik, mint egy családi fényképet.)

Mi jellemzi megyénk népzenejét? Elsősorban nem a különbözőségek, hanem az azonosságok, melyek az Alföld zenei hagyományaihoz kapcsolják. Ugyanolyanok a dalolási alkalmak, a szokások, a daltanulás módja, a hangszerek, mint bárhol másutt, tágabb környezetünkben. Dalaink különböző változatokban más zenedialektus-területeken is megtalálhatók. Azonban régies pásztoralaink, rabénekeink gazdag változatképződése, virágzása láttán úgy tűnik, erre a tájra ezek a dallamok a legjellemzőbbek. Az új népdalstílus is elevenen él. Sok izes, régies, az országosan ismert alaktól eltérő variáns hallható. A dalok előadásmódja az időseknél általában még díszített, még az új stílusú dalok éneklésekor is. A középkorúak énekében már sokkal ritkább a hajlítás. Nyíradony, Polgár és Csökmő környékén még csoportos énekben is díszítenek. A pásztorok éneklésmódja külön tanulmány tárgya lehetne. Dalaik helyenként prózaszerűek, elbeszélő jellegűek.

Legértékesebb régi stílusú népdalaink hat, nyolc, illetve tizenegy szótagosak. A *Lóra csikós* 4 és 5 soros alakja, 6 és 12 szótagos megjelenési formái, a *Kiszáradt a tóból*-típussal való keveredése, sok szövegváltozattal méltán kelti fel érdeklődésünket. A Sárréten 5 soros alakja *Hallották hirit*-szövegkezdettel általánosan ismert. Más rabénekek mellett e dallamra éneklik még *Barna Péter* balladáját is, és a *Béres vagyok, béres-t*. A *Kiszáradt a tóból*, mely dalt Veres Péter a hortobágyi pásztorok imádságának nevezett, parlando és giusto előadásmódban egyaránt hallható, 6 és 12 szótagos sorokkal is éneklik. A giusto tempó az utóbbi szótagszámú dallamalakhoz társul. Egy ugyanazon énekes repertoárjában is megtaláljuk mindkét szótagszámú formájában. Sok változatából különösen szépek a harmadik dallamsor hangvariánsai, (az „adj egy csendes esőt” szövegrészénél), amelyek kedves tanáromnak, Járdányi Pálnak érdeklődését is felkeltették, midőn 1962-ben a Déri Múzeumban lejegyzéseimet megtekintette. Nem kevésbé szépek a szövegben az esőért való fohászok változatos kifejezései. Még néhány 6 szótagos dal a legjellemzőbbek közül: *Elveszett a lovam, Hajnallik, hajnallik*, a Sárréten pedig: *Jóestét*,

jóestét és szövegváltozatai (Elmegyek, elmegyek, illetve Katona vagyok én), és az Angoli Borbála-ballada.

A nyolc sztagos *Debrecennek van egy vize* dallam- és szövegváltozatai az előző típusnál is népszerűbbek. Megyénket, városunkat említve mindenkinek ez a népdal jut rögtön az eszébe. Törő Gábor püspökladányi csikós szerint „Mink még az Úri Imádságot is erre a nótára mondjuk.” Mint érdekesség: Aradványpusztáról még nagyon szép katonadal-szöveggel is gyűjtöttem variánsát. A *Fehér László* ballada is e dallamköntösben él. Ha a felsorolás nem is lehet teljes, okvetlenül említenem kell még a *Nem szánt, vét az égi madár*, a *Meg kell a búzának érni*, a közkedvelt *Betyárgyerekek az erdőben* című dalokat, s két különlegesen szép — csak a Sárréten hallható — népdalunkat: A *Sárrétjén nevelkedtem* és a *Szegény embernek születtem* kezdetűeket. Az egész ország a tiszacsegei Tanka Gábortól tanulta meg annak idején, hogy *Bújdosik az árva madár*.

A harmadik gazdag dallamcsalád megyénkben a *Ha felülök a Fekete-halomra* és változatai. Itt kell említeni két recitativ-típusú népdalunkat is: *Megbotlott a lakó zamaram lába*, és *Az én édes-kedves öregapám*... A parlando-dalok sorát két ballada, a *Kismargita* és a *Leégett a Csiribiri hodály zárja*. Végezetül nem lenne teljes a régies dalanyagról felvázolt kép a tájra oly jellemző giusto dalok nélkül. Ezek *Esik eső, lú a szél*; *A csikósok, a gulyások*; *Kelj fel kondás*; *Jaj de szépen esik az eső*; az ungarésca-formájú *Itt az idő, Szent Mihály nap közeledik*; a csemetisz-rokon *Huszárosan vágatom a hajamat*; és a Páva-rokon *Jaj Istenem, de vig vótam ez előtt*. A felsorolás korántsem teljes, de hűen mutatja legértékesebb hagyományaink továbbélését, sokszínűségét.

De térjünk ismét vissza a kodályi gondolathoz. Hogyan tanulhatjuk meg a felsorolt értékes népdalokat? Elsősorban az élő forrásból. Megyénkben csaknem 50 népzenei együttes működik. Egyötödük országosan kiváló minősítésű, három népdalkörünk pedig e minősítés mellé már többször elnyerte a zsűri külön dicséretét is. Szólistáink közül eddig hárman kapták meg a „Népművészet mestere” kitüntető címet. Ajtajuk nyitva áll a tanulni vágyók előtt.

Meghallgathatjuk énekeseink, hangszereseink műsorát különböző megyei és országos népzenei találkozókon. Felvételtől pedig a Rádió műsoraiban, a Magyarországi Citerazene című hanglemezen, illetve a Megyei Művelődési Központ képmagnó-felvételein is.

A népzene továbbadását tanárok odaadó, lelkes munkája is segíti. Az MTA Zenetudományi Intézet Népzenei Főosztálya elvi irányításával szervezik a nyári táborokat, továbbképzéseket. Népi hangszerjátékot a debreceni Löwy Sándor Úttörőházban — e célra szerkesztett tankönyvekből — a Délibáb Együttes tagjai tanítanak, s mint nemzetközi hírű muzikusok, a gyakorlatból is példát mutatnak. Kiváló amatőröktől is magas fokú hangszerjátékot hallhatunk, pl. a Gereben, a Karikás, a Csobolyó, a Hajdúság és a Sárréti Népi Együttestől. Közülük többen a Népművészet Ifjú Mesterei.

Példamutatóan támogatja a népzene ügyét a megye és Debrecen város vezetősége, a művelődési intézmények munkatársai, továbbá a Megyei Tsz Szövetség és a MESZOV is. Nagyon jelentős segítség az, melyet az MTA Debreceni Akadémiai Bizottsága nyújt a népdalkutatáshoz, esetenként ösztöndíj formájában.

Mind e sok jó szándék és eredmény mellett gondjaink is vannak. Elsősorban az, hogy kevés a jól képzett, sokoldalú, gyakorlati népzenei szakember. Az egész magyar felsőoktatásban nincs önálló népzene-tanszék. A Zeneművészeti Főiskola Debreceni Tagozatán van ugyan heti egy óra népzene, két félévén keresztül, a Tanítóképző Főiskolán pedig népzenei fakultáció, de egyiknek sem az az elsődleges feladata, hogy népzenegyűjtőket neveljen. Hogy mégis innen kerül ki a gyér utánpótlás, az csak a tanár és néhány igazán érdeklődő hallgató ügyszeretetének eredménye. Dolgunkat nehezítendő, megszűnt a népművelés-tárgy a Zeneművészeti Főiskola zenetanárképző tagozatain. Ezáltal a hallgatók falusi kutató- és zenei közművelődési teendőkre való felkészítésének lehetősége a minimálisra szűzorodott.

A múzeumokban sincsen népzene gyűjtő. Nagy szerencse, hogy éppen a Tiszántúlon elmondhatjuk, hogy a sokéves gyakorlat folytán több kitűnő néprajzkutatónk szerzett jártasságot a dalgyűjtésben is. Azonban az ő tevékenységük sem pótolhatja egy vagy több, kizárólag népzene gyűjtéssel foglalkozó személy munkáját. A korábbi években felvetődött egy — a Zeneművészeti Főiskola Debreceni Tagozatán létesítendő — kelet-magyarországi népzenei kutatócsoport, valamint -archívum gondolata, mely eddig csak terv maradt. Pedig fontos feladat lenne a rendszeres gyűjtés, s a meglevő adatok összesítése. Ez a munka kedvezően hatna a néptánc kutatásra és koreográfiák megalkotására is, valamint olyan sikeres feldolgozásokra adhatna ihletet, mint pl. Czövek Lajos kitűnően énekelhető kórusművei, vagy Hortobágyi képek című népdalszvitje.

Az ún. népzeneészek, azaz cigányzenészek lassan kihalnak. Az ő utánpótlásuk sincs biztosítva, s méginkább nincs az ún. paraszttandáké. Új kezdeményezés a Hajdú-Bihar megyei Művelődési Központban a tánccházzenész-képző tanfolyam, mely az utánpótlás gondján igyekszik könnyíteni. De nem pótolhatja azt az intézményes népi hangszeres képzést, amit pl. már Románia zenei szakközépiskolaiban is megtalálunk, a Szovjetunióról nem is szólva.

Szeretnénk, ha legkiválóbb énekeseink dalait kazettán, vagy hanglemezen megvásárolhatná

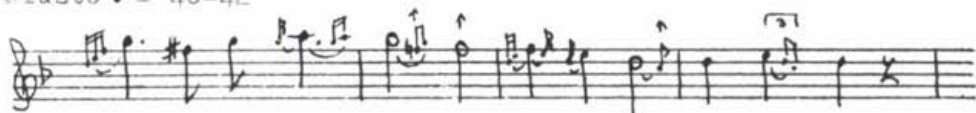
minden érdeklődő, s nem utolsósorban a sok bel- és külföldi turista. Szerencsésen egészíthetnénk ki ezzel az amúgy is kevés kínálatot e műfajból.

Meglehetősen kevés a megyei, illetve tiszántúli népdalkiadványok száma. Kívánatosnak tartanánk legjobb népdalköreink kiválóan minősített műsorait megjelentetni, továbbá ún. kis zenei monográfiákat — pl. pásztor dalokat, szerelmi dalok, párosítók, balladák stb. — sorozatban kiadni, vagy a már megkezdett püspökladányi és berettyóújfalui kötet után a folytatás lehetőségét megteremteni, amelyből kinöhet egykor a megye, esetleg a közép-Alföld népzenei monográfiája is.

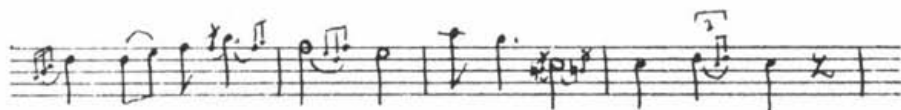
Bencze Lászlóné dr. Mező Judit

Kurtyán Györgyné, a Népművészet Mestere, Nyíradony

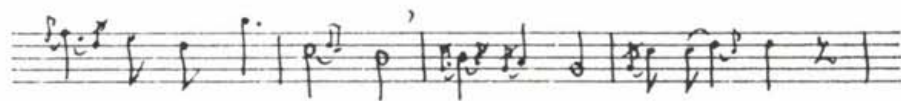
Giusto ♩ = 40-42

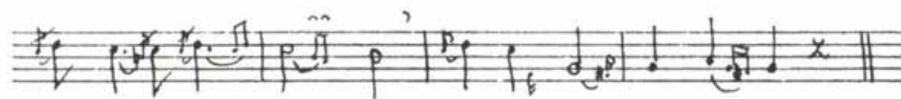
1. Ár-va va-gyok, ár-va, az Is-ten is lát-ja,

Ver-je meg az Is-ten, ki az ár- vát bántja.

Ver-je meg, ver-je meg, ve-ret-len ne hagy-ja,

Ki az i-gaz ár- vát ár-tat-la- nul bántja.

2. Jaj Istenem, Uram, kinek tegyek panaszt,
Mikor e világon nem akad egy igaz.
Mondanám a földnek, de nem tud felelni,
Mondanám élőknek, el fognak beszélni.

3. Jaj Istenem, Uram, hun fogok meghalni,
Hun fog az én piros véreim elfolyjni?
Ha jerdőn meghalok, megesznek a vadak,
El is énekelnek az égi madarak.

Néprajzi gyűjtőúton a szentesi honismereti diáktábor tagjai, 1977.

A Csongrád megyei honismereti diáktáborokról

Tíz esztendővel ezelőtt — ugyancsak Makó városában — országos honismereti tábort rendeztünk. A Csongrád megyei résztvevők felbuzdulva az országaszóló siker, és indítatva a mérhető eredmények láttán, elhatározták, hogy kezdeményezik *Csongrád megyében minden esztendőben a honismereti diáktábor megszervezését*. A jó ügyet azonnal fölkarolták a KISZ Csongrád megyei Bizottsága, valamint a HNF megyei vezető testületei, és azóta is folyamatosan megteremtik a táborok anyagi, tárgyi és személyi föltételeit. 1975-től áldozatkész tudósok, pedagógusok, mozgalmi vezetők irányításával minden évben megrendezzük a szűkebb pátria történeti múltja és népelete iránt édeklődő középiskolás KISZ-fiatalkorúak és úttörők találkozóját. A táboroknak az eddigiek során Makó, Csongrád, Szentes, Kistelekek, Szeged, Hódmezővásárhely, Ópusztaszer adott helyet. Makó ezúttal harmadik alkalommal vállalta a házigazda szerepét, bizonyítva a város szívenedélyes hazafias elkötelezettségét, áldozatvállalási készségét a fiatalok magyarságtudatának elmélyítésében.

Már az első megyei táborok bizonyították: erőfeszítéseinket jó ügy szolgálatába állítottuk, a részt vevő diákok nagy értékű történeti és néprajzi anyagot gyűjtöttek. 1977-ben Szentesen már életmódkutató, népzene-kutató, helytörténeti és néptánc-kutató szakcsoportokban tevékenykedtek a fiatalok. Mintegy száz néprajzi tárgyat gyűjtöttek, közöttük subát, nádazó eszközöket és cserépedényeket. Nem kevesebb, mint 30 népdalt jegyeztek el. Értékes adatokat gyűjtöttek a kenyérsütésről, a disznóvágásról, az ételek tárolásáról és tartósításáról, a tarhonya készítéséről és az olaj szerepéről a szentesi parasztemberek táplálkozásában. A tábor résztvevői a szentesi Koszta József Múzeum adattárában több száz cédulát helyeztek el, amelyeken rögzítették a szentesi nép táncait, illetve az e témakörhöz kapcsolódó szólásokat, közmondásokat. Forráselemzés után tartalmas dolgozatokat készítettek Nagymágocs és Szegvár múltjáról, a Tanácsköztársaság helyi eseményeiről, valamint a szentesi Kontakta gyár történetéről.

1978-ban Kisteleken mintegy harminc néprajzi tárgy — szakajtok, tarhonyaszárítók, jármók, különféle edények, vékák s egy 1860-ból való katonai elbocsátólevél jeleztek a gyűjtőmunka fölmérhető eredményeit. Ugyanitt voltak azok a diákok, akik népdalokat, betyárballadákat jegyeztek le, s föllelték Kistelekek fölszabadulásának hiteles dokumentumait is. A vasúti oldali tanyákon lefényképezték a kaszálás, kaszakapálás, löbefogás módját. Részletes leírást készítettek a kisteleki hetipiacról. Szakszerűen lerajzolták az útszéli fakereszteket, feljegyezték az ezekhez kapcsolódó néphagyományokat, hiedelmeket. Elkészítették egy tanya helyszínrajzát, telekelrendezését és teljes tárgyleltárát.

1979-ben a diákok Szeged bolygóinak, Kiskundorozsmának, Szöregnek, Tápénak a történetét tanulmányozták, iratokat, visszaemlékezéseket, tárgyi emlékeket gyűjtöttek, amelyek a szegedi Móra Ferenc Múzeum Történeti Osztályának anyagát gyarapítják. A néprajzosok a dorozsmai öreg kubikosoktól kértek el felbecsülhetetlen értékű használati eszközöket. Az idős parasztemberekkel való beszélgetéseket magnószalag őrizi.

1980-ban Hódmezővásárhelyen régészeti, történeti, életmódkutató és folklórszakcsoport működött.

Eszembe ötlök az 1981-es makói diáktábor, amikor a fiatalok tüzetesen megismerték Erdei Ferenc életét, munkásságát. Hallatlan élményt jelentett a diákok számára, hogy az ország nagy ügyeiben buzgoló államférfi, nem felejtette el tápláló gyökereit, kötődését a szülőházzal,

rokonsághoz, a kiröppentő tájhoz. A makói tábor résztvevői is eljutottak a föllelt cselédkönyvtől a hiteles történelemszemléletig, a tanyai ház néprajzi dokumentálásától a haza fogalmáig, az egyes ember sorsától a nemzet történetéig, a helyi kötődéstől a tartalmas hazaszeretetig.

Egyébként 1981-ben a diákok Makón összegyűjtötték a nagy ünnepeken (karácsony, húsvét) divó népszokásokat és az ünnepi receptkülönlegességeket. Mások a makói hagyományok tárgyi emlékeit térképezték fel, lejegyezve régi termelési eljárásokat. Fölleltározták néhány régi makói parasztház berendezését. Kérdőívek alapján rögzítették a város és környéke néptánchágyományait, a különböző alkalmakkor még ma is elhangzó rigmusokat. A történészek megismerkedtek néhány helyi tsz alapításának körülményeivel. Hét makói úttörő pedig egy 1898-ban épített, földéaki tanya épületét és tartozékait tanulmányozta s elvégezte, mintegy 800, semmivel nem pótolható értékű tárgy leltározását.

1982-ben Ópusztaszeren új színfoltot jelentett a nemzeti szakszervezet megalakítása szlovák és román gyerekek részvételével. Más csoportok a paraszti gazdálkodást, az ehhez kapcsolódó népszokásokat vizsgálták. A történelem iránt érdeklődők a földreform kérdéseivel, az „ezeréves pört” lezáró „második honfoglalással” ismerkedtek behatóbban.

1983-ban ismét Szegeden találkozhattak a mozgalom fiatal aktivistái. Az egyik kis csoport Algyó szellemi néprajzának emlékeit gyűjtötte sikerrel. A folklorkutató részleg Tápé és Kiskundorozsma lakóinak ünnepi szokásait, sajátos ételkészítési eljárásait kutatta. A történészek szegedi munkaszervezeti veteránok biográfiáit jegyezték le. Egészen újszerű kezdeményezés volt, hogy egy brigád lefotózta a szegedi emlékhelyek, emléktáblák és műemlék-épületek egy részét. A munkafotókat szakszerűen rendezték és azonosították. Ahogyan az 1974-ben és az 1981. évi makói diáktáborok lendületet adtak az évszázados hagyományokra visszatekintő makói honismereti mozgalomnak, 1984-ben is tovább szélesedett a helyi múzeumi és levéltári munka bázisa. Olyan tárgyi és szellemi értékeket sikerült föllelni, amelyek jelentősen gazdagították a város széles körben elismert gyűjteményét.

A tisztelet azt kívánja, hogy egy ilyen rövid visszapillantás keretében említsük meg azoknak a nevét, akik a legtöbbet tették a táborok sikeréért. Koczor Lajos, Veszelinov Agnes, Sipos József, Marjanucz László, Juhász Antal, Felföldi László a táborok vezetésében szerzett kiemelkedő érdemeket. Tóth Jánosné, Szigeti György, Raffay Ernő, Juhász János, Vörös Gabriella, Blazovich László, Nagy Vera, Halmágyi Pál, Rác Sándor, Molnár Pálné, Tóth István, Nagy Ibolya, Nagy Miklós pedig a szakszervezetek irányításában végzett nagyszerű munkát. Jó szívvel gondolhatunk vissza néhány emlékezetes előadásra: Bálint Sándor professzorra, Koncz Jánosra, Nagy Istvánra, Tóth Ferencre, Tamasi Mihályra, Ferenczi Imrére, Trogmayer Ottóra, Tóth Bélára, Zombori Istvánra, Oltvai Ferencre.

De legyen szabad néhány kiváló táborlakó, diákunk nevét is felidézni. Közülük többen már egyetemisták és itt értek el szép eredményeket a honismereti munkában: Sisák Ági, Sarnyai Rózsa, Seres Éva, Joó Mariann, Sós Kati, Tábir Erzszi, Szabó Éva, Majláth Sári, Duró Anni, Erdélyi Eszti, Bozsik Kati, Kéri Kati, Deák Erika nevét említeném.

Meggyőződésünk, hogy csak úgy lehet igazán szeretni a hazát, ha ismerjük történetét, fejlődésének állomásait, a nép sikereit és kudarcait. S ehhez a nagy egészhez hitelesítő jelleggel kapcsolódik az ölelésnyi környezet, a legszűkebb táj ismerete, a hagyományok föltartásában való aktív részvétel. A diáktáborok résztvevői mentik a még föllelhető értékeket, gyűjtik a múlt tárgyait, hagyományait, a szakemberek, tudósok pedig földolgozzák, rendszerezik, elemzik azokat. Múlhatatlanul fontos, hogy a Honismereti mozgalom, s benne a honismereti táborok történeti hidat verjenek a fölnövekvő nemzedékek és apáink, nagyapáink között. Ebben rejlik a mozgalom nemzeti tudatformáló ereje. Hiszen a régmúlt értékeinek föltérképezése mellett egyre inkább a vizsgálódások fókuszába kerül a közel- és régmúlt, amely a nehézségek, eredmények, példák, irányzatok felkutatásával nagyban befolyásolja a szocialista nemzeti tudat alakulását. A fiatalok gyűjtőmunkája, személyes tapasztalatai nyomán élettellel telítődnek a történelemkönyvek igazságai.

Engedjék meg, hogy a gondolatsort Erdei Ferencnek, Makó nagy fiának szavaival zárjam. Tessedik Sámuellel kapcsolatban, akit a magyar önismeret úttörőjének tartott, a következőket írja: „... Tessedik vállalja a legreálisabb fáradozást, sokszor kínolást és küszködést is azért, hogy a megkezdett úton az eredményig eljuthasson. Így munkálni a valóság ismeretét s így törekedni a leplezetlenül föltárt valóság jobbításán, külön-külön is példamutató nagyság.”

Megismerni múltunkat, jelen valóságunkat, hogy jobbításán fáradozhassunk — legyen ez úttörő s vezérfonal a majdani honismereti találkozók résztvevőinek is.

Dr. Hegyi András

Az abasári királysobor

1984. október 14-én ünnepelni gyűltek össze a Mátra-alja egyik legszebb fekvésű községének lakói. Nem mindennapos eseményre került sor Abasár főterén. Szoboravatás volt.

Csaknem ezer éve a szőlő adja errefelé a megélhetést, bár az utóbbi évtizedek óta az iparban is sokan dolgoznak. A szőlőtő most már bronzba öntve látható, mégpedig a község névadója, Aba Sámuel király csaknem kétméteres szobrával. Nemcsak a falu lakossága, hanem a környék, Gyöngyös és a megye küldöttei vagy kíváncsiskodói is ott szorongtak a főtér embergyűrűjében.

Az avató beszédben Kovács Béla, a Heves megyei Levéltár igazgatója emlékezett harmadik királyunkra, Aba Sámuelre, akit a hajdani néphagyomány „kegyes” névvel tisztelt. Anonymus Gesta Hungarorum ezt jegyezte meg róla: „Árpád vezér nagy földet adott Ednek és Edömérnek a Mátra-erdőben, ahol unokájuk, Pata később várat épített. Az ő sarjadékukból származott hosszú idő után Sámuel király is.”

Az 1473-ban Budán nyomtatott Chronica Hungarorum már többet szólt róla, aki 1044-ben a német-római császárral és szövetségeseivel, Péter királlyal szembeni csatában Ménfőnél esett el. „Aba király legyőzve a Tisza felé futott, és egy faluban... kegyetlenül meggyilkolták. Teste abban az egyházban temettetett el, amely falu (Debrő) közelében volt. De néhány év múlva, amikor kiásták sírjából, szemfödőjét és ruháit romlatlanul találták, és sebhelyeit begyógyulva. Végül a saját kolostorában, Sárosban (Sárban) temették el a testét.” A nép kegyelettel emlékezett királyára, aki a pártító főurakat egy alkalommal kegyetlenül megbüntette.

A szobrot Szabó Miklós helybeli lakos leplezte le, aki átadta az öntvény egy bronzdarabját a község tanácselnökének, Dér Tibornak. A tanácselnök meleg szavakkal köszönte meg Szabó Miklósnak és családjának a szobrot. Ugyanis annak tervezési, készítési és elhelyezési költségét teljes egészében ők viselték.

— Régóta melengetem ezt a tervet — mondta Szabó Miklós. — Aba Sámuel azért választottam, mert a szememben a falu évszázados biztató erejét jelképezi. A szőlőtőke pedig a jobbágyi ösök helytállását, verejtékük gyümölcsét, paraszttársaimnak a tájat és az embert egyaránt alakító munkáját jelenti. A kompozíció, amelyet megálmodtam, tisztelgés a falu múltja és a jelen közössége előtt. A jövőnek üzenet, bátorító biztatás.

Nem kételkedünk a mondataiban. Szabó Miklós a helybeli Rákóczi Termelőszövetkezet dolgozója. Az utóbbi években végzett 500 hektáros szőlőtelepítést személyesen irányította. Személye példa a munkaszeretetre, faluszeretetre — az utóbbin át a hazaszeretetre.

A műértők majd eldöntik az alkotás művészi értékét, de a szoborra a falu máris joggal büszke. A szobrász, a hódmezővásárhelyi Till Aran így fogalmazta meg saját célját:

— A király alakját jelképek tartom. Ő a faluteremtő, ezt a kezében tartott monostoralapító levél fejezi ki. A lábánál gyökerező szőlőtől roskadozó tőke az évenkénti teremtő megújulást, a dolgozó ember munkájának beérett gyümölcsét mutatja. Így teljes, így egy az egész.

A szobor beton talapzata előtti bronzablára a következő írás került: „Aba Sámuel király községünk névadója. Az általa alapított és a Sárhegy oldalán szőlővel adományozott bencés monostor lett végső nyughelye királyunknak. Emlékére halálának 940 éves évfordulóján kegyeletes megemlékezéssel sírja közelében állíttatta 1984-ben Szabó Miklós és családja, abasári lakosok”. (A szobor fényképét lásd a hátsó borítón.)

Dr. Misóczki Lajos

Citerástábor Szentendrén

A népzenei hagyományok átörökítésének, megőrzésének szép példájával lettem gazdagabb az elmúlt nyáron. Augusztus 27. és szeptember 1. között Szentendrén — Izbégen — a Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár és a Csili, a XX. kerületi Művelődési Otthonok Igazgatósága citerástábort szervezett a megye és Budapest citerásai számára. Amikor beléptem a festői környezetben, árnyas fák között és patakparton fekvő úttörőtáborba, rögtön citeraszót hallottam. „Családias” tábornak tetszett a szentendrei találkozó, hiszen a megyéből és Budapestről mindössze 37-en érkeztek. De a 37 résztvevő a legkülönfélébb korosztályból került ki: láttam kisiskolásokat, fiatal katonatiszteket, családok középkorú embereket és az idősebb nemzedék tagjait. A tábor vezetőjétől, Pócsik Dezsőtől, a neves citerapedagógustól rögtön azt kérdeztem, hogyan lehet a különböző korosztályoknak együtt dolgozni, tanulni.

— Véleményem szerint nem nehéz, ha az ember már foglalkozott külön-külön mindegyik korosztállyal. Ha külön megy, együtt is megy. Úgy szerveztem meg a csoportos foglalkozásokat, hogy az öregek tanítsák a fiatalokat. Vallom, hogy az öreg citerások hozzák magukkal a múlt század citerásstílusát.

Beszélgésünk közben az egyik faház előtt idősebbek citeráztak és magyarították a tudni-valókat a kisiskolásoknak. Közelebb mentünk a zenélő társasághoz. Kertész Antal bácsi örömmel számolt be életéről és a citerához fűződő kapcsolatáról:

— Pesterzébetről érkeztem. 72 éves vagyok. A citeramuzsikával 1919-ben ismerkedtem meg. Apámék bementek Kiskunfélegyházára, állatot vittek be. Volt egy disznócsordánk. Előtte lévő nap bort fejtettünk és söprű maradt. Adtam a disznóknak a söprűből, berúgtak a disznók. Elővettem apám citeráját és játszogattam rajta. Négy dalt megtanultam. De akkor már jöttek ki a szüleim a városból. Gyorsan fölkeltem nagyostorral a disznókat. Este, mikor apám játszik, mondom neki, hogy nem engedné meg nekem is a játékot. Mit értő te ahhoz? — kérdezi. De azért ideadta a játékszert. Elkezdtem rajta játszani. Goromba volt a kisöreg, hogy az engedélye nélkül levettem a mestergerendáról a tamburát, de azután megennyhült, amikor azt mondtam, hogy szeretnék úgy megtanulni játszani, mint ő. Utána, mikor ő kijátszotta magát, néha-néha megengedte, hogy játszhatok. En azóta a citerával barát vagyok. A 30-as években ugyan abbahagytam, de amikor az 50-es években újra pódiumra került a citera, a szegény emberek hangszere, akkortól fogva újra érdekelt. Saját magam is készítettem azóta körülbelül nyolcvan darabot.

A tábor lakói előadásokat hallgattak meg a citera kezeléséről, a játszasmódokról, valamint a magyar népzene múltjáról is. S természetesen sokat gyakoroltak, játszottak, ismeretségeket kötöttek.

— Mi a tábor fő célja? — fordultam befejezésül újra Pócsik Dezsőhöz.

— A fő cél a citerázás megtanulása és megszerettetése. Hiszem és vallom, hogy a citeramuzsika ellenzői — mert ilyenek is vannak — nem azt ellenzik, hogy az citera, hanem azt, hogy nem jól szól! Például nagyon sok citerás — én úgy nevezem — csak „csutakol” vagy „kefél”. Az úgynevezett jambusokat, trocheusokat nem játssza ki, hanem végigcsutakolja, s ezáltal olyan dadogós muzsikát hall az ember. Sokan ezért nem szeretik a citerát. Pedig nem a hangszerral van baj, hanem az előadási móddal! Azzal az előadási móddal, amely széttördeli, unalmassá teszi a dallamot. Ezt a muzsikát kell élvezhetővé tenni, hiszen ez évszázadok óta kíséri a magyar ember életét!

Balázs Géza

Erdi Sándor 1950 decemberében

In memoriam Erdi Sándor

(Makó, 1915–Budapest, 1984)

Ferenc bátyjánál öt évvel később, 1915. március 17-én született Makón, az Aradi utca 3. alatt. A keresztlő után a nagymama egy régi típusú népdal dúdolása közben — melyet Bartók a *Medvetáncban* dolgozott fel — fogadta a családba a kis csecsemőt.

A szülőházzal átellenben végezte népiskolai tanulmányait, a gimnáziumban pedig nagyrészt azok voltak tanárai, akik József Attilát is tanították. Tehetséges volt és korán érő. Érettségi előtt már kialakult érdeklődési köre, a világról alkotott szemlélete, tulajdonképpen minden lényeges kérdés megfogalmazódott benne, ami felnőtt korában is foglalkoztatja. Első írásos megnyilatkozásaiban már teljes fegyverzetben jelenik meg, ezért a makói évek nélkül nem lehet megérteni későbbi pályáját.

„Szerettem a tízperceket — írja 1935-ben — és legnagyobb örömem volt, ha elsőnek érhettem le az udvarra, erre a nagy térségre, amelyet sebes vágatással szárguldottam be ilyenkor. Legjobban a szabad délutánokat szerettem. Szerettem gombozni és minden labdajátékot szerettem. Szerettem énekelni, meséket szerettem kitalálni, amelyekkel néha társaimat szórakoztatam... Szerettem verekedni... Tegnap könyveim rendszeresen érintetlenül vártak reggelig,

hogy kiválogassam közülük azokat, amelyeket magammal akartam vinni az iskolába. Én pedig, az ő uruk és gazdájuk, addig kint kószáltam társaimmal a Maros-parton, ahol lapos kavicsokat ugrattunk a vizen, vagy az öreg temetőben vagy éppen a szőlők közt gyümölcsérés idején." A gimnáziumban válik legkedvesebb költőjévé Arany János, akit nemcsak verseiért tisztel, de benne a paraszti sorsból az értelmiségi hivatás csúcsára való felemelkedés alakját is látja.

Hetedik gimnazista korában élesen bírálja a tantervet és a tankönyvet. „Unalomig ismételt vagy újonnan tanult stilisztikai alakzatok és szabályok meredtek elénk és nem engedték, hogy meglássuk a *Toldiban* elő életet... A Toldit temették el élve abban a magyarzatos kiadásban, amelyet az iskolában kell tanulni és tanítani. Mi most csak erre a halott Toldira emlékezünk. Nekünk nem jelent mást ez a halhatatlan eposz, mint egy nagy raktárt, amelyből árad a stilisztikai szag. Stilisztikát tanultunk a Toldi helyett."

A tizenhét éves diákok — miként Ferenc bátyját is — a magyar parasztság jövője foglalkoztatta. Ezt igazgatója is felismeri: „A magyar parasztság sorsára terelődött figyelme... a parasztság helyzetét igen szomorúnak látta. Ennek a szomorú helyzetnek az okát az ún. úri osztály önzésében, megvető gyűlölködésében találta meg... a megváltást a marxi gondolatok megvalósításában, a termelési eszközök köztulajdonba vételében látja."

Nagyapja, Erdei András, még öröknek és megváltozhatatlannak hitte a paraszti létet, de édesapja már fellázadt a paraszti sors ellen. A szülői házban hűsba vágó kérdés volt a kitörés, a menekülés vágya. Ezért lett Erdei Sándornak Arany János és Toldi Miklós alakja is eszménykép. A „Hé, paraszt, melyik út vezet itt Budára" megszólítás úgy égette a kis diák dohbrátyját, mint Ferenc bátyját nyugati városok utcáin: „paraszt vagy, s amit szabadságnak és szőnyalásnak hívnak, az mind tiltva van előtted."

Önképzőköriön vagy vallási összejöveteleken — írja 1935-ben Erdei Sándor — mindig parasztokról és proletárokról beszéltem, embertársaink iránt való felelősséghez mértem mindent... Komolyabb része mégis ott történt a dolognak, amikor együtt voltam paraszt felebarátaimmal, dolgozva vagy csak beszélgetve, déli világosságban, vagy sötét este, néha egyetlen petróleumlámpa világánál. Itt vésődött belém az arcuk, s hiába mondanám, hogy azóta örökké lájnak bennem ezek az arcom, hiába mondanék akármit, kevés lenne, mert egész életem értelme tekint rám a szemükből."

Érettségi után irodalmi érdeklődéstől vezérelve beiratkozik a szegedi egyetem bölcsészeti karára magyar-német szakra, de három heti hallgatás után otthagyja az egyetemet. Szobrászati hajlamának engedve rövid időre fazekasinasnak szegődik Szentésre, majd Pesten az Aba-Novák-féle képzőművészeti szabadiskolában Pátzay Páltól tanulja a szobrászatot. Az 1935—36-os tanévben már a Képzőművészeti Főiskola hallgatója. Paraszti témájú szobrai és domborművei — a második világháború alatt minden alkotása elpusztul — Medgyessy Ferenc igazetésében születtek. Részt vett a Népszava körül alakult művészcsoport megszervezésében, bekapcsolódott a Márciusi Front és a Parasztpárt szervezésébe. Az Egyedül vagyunk lap pályázatára írta Utam a középszótlály felé című önéletrajzát.

1939 őszen kétéves tényleges katonai szolgálatra hívják be. Szakaszvezetői rendfokozatot ér el. Tartalékos tisztképző iskoláról visszaküldik, mivel „politikai magatartása gyanús, vezetésre alkalmatlan." Közben képzőművészeti kritikái jelennek meg a Kelet-Népeben, elbeszéléseit a Magyar Csillagnak juttatja el. Leszerelése után apjához, Szigetszentmiklósról költözik. 1944 januárjában Csikszederára vonul be. 1944. szeptember végén megszökik a katonaságtól. Október 22-én bátyjával elindul a már felszabadított területre. Kiskunhalasnál jutottak át a fronton, október 25-én érkeznek Szegedre, két nap múlva Makóra. November végétől a Délmagyarország című lap munkatársa. 1945 márciusától a Szegedi Szabad Szó felelős szerkesztője. Közben bekapcsolódik a Parasztpárt szervezésébe. 1945 júniusától Budapestre kerül a Parasztpárt országos központjába, a sajtó- és propagandaosztályra. Ezt követően különféle lapokat szerkeszt (Szabad Szó, Művelt Nép). Novellái, irodalmi és képzőművészeti kritikái a Valóságban, a Főrumban és a Csillagban jelennek meg.

1951 februárjától 1953. augusztus 31-ig népművelési miniszterhelyettes. Ezt követően az Új Hang irodalmi folyóirat felelős szerkesztője. 1954 közepétől 1955 végéig az Írószövetség első titkára.

1956. szeptember 18-án titkos szavazással az Írószövetség főtíkárává választják. Leszögezi: „döntő szó ezután már a műveké lesz. Az író, ha megszorítják, sok mindent eladog felszólalásokban, vitacikkekben. Igazi mondanivalóit csak műveiben mondhatja el." Irodalompolitikájának sommázata: „Soha többé hazugságot, mindig, mindenben az igazat!" Az Írószövetség feloszlása után ismét a kertészkedésbe menekül, tulipánt termel. 1960 márciusától az egyik Pest környéki termelőszövetkezet a munkahelye. Ezt követően ismét újságíró, 1962 februárjától 1967 októberéig a Magyar Mezőgazdaság munkatársa, 1967 novemberétől nyugdíjba vonulásaig, 1975 áprilisáig a Szövetkezet című lap főszerkesztője. „Ha megkérdeznék valaki — írta 1982-ben —, mit tartok a legfontosabbnak abból a szerkesztői munkából, amit a hét esztendőn át a Szövetkezetnél végeztem, ezt válaszolnám: a kistermelők szolgálatát. 1968 januárjában indítottuk meg a lapban a Kisüzemi tanácsadó című rovatot... ez volt az első nyilvános kezdeményezés, mely kifejezetten a kistermelés folyamatos fejlesztését kívánta szolgálni."

Cikkeket írt a háztáji gazdálkodás napi kérdéseiről, állandóan foglalkoztatta korunk falusi, sőt tanyai élete. Konstruktív, nagy dimenzióban gondolkodó elme volt, ha a szocializmus építésének apró-cseprő dolgairól írt, akkor is népből, nemzetben gondolkodott. Nagy álma, hogy a tanyáról monográfiát írjon, már nem valósult meg. Közbeszólt a betegség, még az anyaggyűjtést sem fejezi be, megfogalmazni is csak a bevezetést tudja.

Fekete Gyula mondta róla búcsúztatójában: „Mindnyájunk közt talán a legszilárdabb jellem. Tiszta ember maradt a tömördek jószándékot is elmocskoló történelmi kavargásokban, gyilkos tusakodásokban; ő úgy maradt tiszta, nem ám a rettenet féltrevonulók, nem a járda széléről bámszokdók, nem a dekkolók kétes tisztaságával, hanem a tusakodások legközepén.”

Nagy pályát futott be, ennek íve könyvtárasságtól a miniszterhelyetteséig, az iskolai önképzőkori titkárságtól az Írószövetség főtítkárságig feszül, amibe belefértnek a képzőművészeti, irodalmi kritikák, a novellák, a tanulmányok; belefért a lapszerkesztés, a közéleti tevékenység, a szobrászat. Teljes életet élt, mégis van hiányérzetünk. Hány képzőművészeti vagy irodalmi remekmű született volna keze alatt, ha nem a közélet fórumain lódog el fátylaként. Etikai értelemben is szálfa egyéniség volt, Sipos Gyula szerint bölcsességénél csak a tisztessége nagyobb. Hosszú szenvedés után 1984. július 9-én ragadta el a halál.

Dr. Tóth Ferenc

HÍREK

Tájházat avattak. A Honismeret 1985. 1. számában a szlovákiai magyar néprajzi gyűjteményekről szóló írásában Liszka József szomorúan állapítja meg, hogy a Medvesaljától keletre nincsenek tájházak. Örömmel írhatom, hogy az Ung vidéki Kistráskán (Malé Raškovce) a közelmúltban tájházat avattak. A község neve előtti „kis” jelző azt sejteti, hogy bizonyára csekély lélekszámú településsel van dolgunk. Ez így is igaz, de a 270 lakosból 75 CSEMADOK-tag, ami azt igazolja, hogy itt a közösségi összetartó erőnek nagy súlya van a település életében. Mivel egyetlen magyar ajkú település a nagymihályi (Michalovce) járásban, szervezetenként a töketerebesi (Trebisov) CSEMADOK Járási Bizottságához tartozik. Több különböző szintű, sikeres kulturális rendezvény (író—olvasó találkozók, különböző témájú előadások, vers- és prózamondó versenyeken való részvétel, több magyarországi tematikus kirándulás, s nem utolsósorban az évenként bemutatott szindarabok stb.) után, nem volt meglepő a helyi szervezetnek az a döntése, hogy tájházat rendeznek be. Ez annál értékeesebb és példamutatóbb lépés, mivel mind a töketerebesi, mind a nagymihályi járásban ez az első, népi kultúránk tárgyi emlékeit összegyűjtő és megőrző tájház.

A nemzetiségi kultúra ápolásáért e kis-községben mindenekelőtt a fáradszóró Horkay házaspárt és természetesen a tevékeny tagságot illeti az elismerés, akik minden tőlük telhetőt megtesznek annak érdekében, hogy bizonyítsák: egy „maréknyi” közösség is képes „nagy dolgokra”. (D. Varga László)

Bányászattörténeti konferencia Salgótarjánban.

1984 októberében a salgótarjáni Bányász Művelődési Házban került sor a Nógrád megyei bányamunkásság történetével foglalkozó konferenciára. Az országos tanácskozáson dr. Praznovszky Mihály, megyei múzeumigazgató köszöntötte a megjelenteket. Az előadások: Kovácsné Bircher Erzsébet: A brennberg-bányai munkásmozgalom története a kiegyezéstől a Tanácsköztársaságig; dr. Csiffary Gergely: A XVIII—XIX. századi szénbányászati kezdeményezések a Bükk hegységben; Kovács Anna: A bányászok életmódja a szókincsvizsgálat tükrében; Fűrészné Molnár Anikó: A tatabányai munkások élet- és munkakörülményei, politikai szerveztségének problémái a gazdasági világválság éveiben; Dr. Molnár László: A bányamunkásság kialakulásának néhány történeti sajátossága Magyarországon; dr. Szivircsek Ferenc: Az etesi bányák létrejöttének körülményei és fejlődése; Vonsik Ilona: Adatok Etes politikai mozgalmához; dr. Zólyomi József: A falusi élet változásvizsgálatának eredményei Etesen; László József: A műszaki fejlesztés és a bányaművelési koncentrációk alakulása a nógrádi szénbányászatban; Nagy Gyula: A széntermelés és minőségromlásának okai a Nógrádi Szénbányáknál, illetve a minőségjavítás lehetőségei és a szénárrendszer összefüggései átfogták a nógrádi bányászat majd egész történetét. Érdekes volt a komplex vizsgálatok bemutatása, amely Etes történetét, bányászatát foglalta át. A tanácskozáson kamarakiállítás keretében dr. Szomszéd András rendezésében jellegzetes bányászattörténeti emlékek kerültek bemutatásra. A tanácskozás résztvevői megtekintették az újjárendezett földalatti múzeumot, majd részt vettek a Nógrádi Sándor múzeumban rendezett kiállítás megnyitóján. (Krisztián Béla)

Juhász Gyula:

Uralkodó eszmék Magyarországon, 1939–1944 (Kossuth, 1983. 341 old.)

Az utóbbi években a kiadói szakemberek, a könyvterjesztők véleménye szerint észrevehetően megnőtt az olvasók igénye a közelmúlt kérdéseivel foglalkozó történeti munkák, emlékiratok iránt. Juhász Gyula történész, a jelzett időszak magyar politikai gondolkodását tekintette át, s előjáróban le kell szögeznünk: a választott nézőpont szerinti rendszerezés vének legfőbb értéke. Sikertől megrajzolnia azokat a legfontosabb erővonalakat, amelyek szükségszerűen alakították a magyar uralkodó osztály politikáját a II. világháború alatt. Eszméket vallatott meg ebben a könyvben, de ezúttal is imponálóan gazdag forrásanyagot tárt fel, s hatalmas tárgyismerettel elsősorban azt kívánta bemutatni, hogyan és mennyire hatottak ezek az eszmék a magyar társadalomra. Milyen mélyen ivódtak be a magyar közgondolkodásba, s ténylegesen mely rétegek politikai magatartását befolyásolták?

A kötet fő szerkezeti egységei egy időtényezhöz kapcsolódnak. (Amikor a lavina elindult, 1939–40. — A lavina sodrában, 1940–42. — Mit tegyünk? 1943–44.) A három egységen belül további három-három részkérdés kifejtését tartja szükségesnek a szerző: A középosztály — A földkérdés — Magyarország helye, feladata Közép- és Kelet-Európában. Ez a könyv harmada. Magyar radikalizmus — „Egységes magyarság” és a nemzetiségi kérdés — Hol a helye Magyarországnak az „új európai rendben”? Ez a kötet második nagy szerkezeti és gondolati egysége, az 1940–1942 közötti időszakot meghatározó kérdéskör. S végül: A kis államok jövője és Magyarország híre a világban — Hol a helye a középosztálynak a háború végén és egy demokratikus Magyarországon? — Mi legyen?

A könyv kiinduló pontjait is kínálkozik Kornis Gyula és Gratz Gusztáv: A mai világ képe című reprezentatív munkájának az a megállapítása, hogy „a 85 milliós nagy német nép közvetlen szomszédsága nem lehet egészen veszélytelen egy Magyarországhoz hasonló számbelileg kicsiny nép számára.” A gondol-

kodó embereket nem nyugtathatják meg igazán az aggódo sorokat enyhítő folytatás megállapításai a német birodalom barátságosságáról, hiszen még a konzervatív értelmiségieknek is döbbenetes élmény volt az 1939. évi választás. Ekkor ugyanis 900 000 szavazatot kaptak és ezzel 49 képviselői mandátumot szereztek a nyilasok. Ime az uralkodó eszmék egyik pólusa. Juhász Gyula tisztázza azt is, hogy ezeknek a nyilas szavazatoknak csak kis része volt középosztályhoz tartozó (ellentétben néhány köztudatba bedobott történelemhamisító megállapítással, melyen már generációk nőttek fel), hiszen az egész réteg családtagjaival együtt volt ekkora! Juhász Gyula szándéka szerint érdekes módon jelzi a névmutató a század magyar gondolkodóinak hatását, jelenlétét. Az arányok kedvéért: a kurzus egyik vezető ideológus-politikusa: Imrédy Béla 14 előfordulás, a szélsőjobb vezérpublicistájának, Milotay Istvánnak a neve 10-szer fordul elő. A politikai irodalom klasszikusa: Kossuth Lajos, vagy a nézetek szerint klasszikus gondolkodásúnak tekinthető Babits Mihály neve is ennyiszor fordul elő. A népi írók ugyanakkor — ezzel is jelezve, hogy a kor legnagyobb hatású és legmaradandóbb eszmearamlata az övék — egyenként is többet szerepelnek. (Kodolányi János 15, Erdei Ferenc 14, Kovács Imre 19, Szabó Zoltán 13, Féja Géza 26, Veres Péter 19, Illyés Gyula 17, Németh László 47). Rajtuk kívül Bajcsy-Zsilinszky (26) és Szeffő Gyula (43) neve ugrik ki még a könyvben idézett több száz személy felsorolásából. Bár egy névmutató nem feltétlenül idézettséget tükröz; de mégis szembeötlő, hogy mennyire kitűnik Németh László és Szeffő Gyula neve. Gondolataik — és nézetkülönbségeik — határozták meg a kor magyar szellemiségének fő vonalát. Szeffő és Németh egymással többnyire feleselő nézetrendszerében önmagában kirajzolja már a harmincas évek végének és a negyvenes évek elejének neurotikus göcöit csakúgy, mint a még ma is időszerű tennivalókat. Ezek a kérdések azért is érdekesek, mert a Németh-életmű zömmel irodalomtörténész és a Szeffő-hagyaték zömmel történész kutatói könnyen elsiklanak fölöttük.

Juhász Gyula könyve nemcsak nézőpontja, újszerűsége miatt érdekes olvasmány, hanem azért is, mert újrafogalmaz és korrektil megválaszol olyan kérdéseket is, melyekkel más kutatók munkáiban korábban már találkozunk. Elemzi a *Szárszó 1943* című kötetet

is. Csak sajnálhatjuk, hogy elmulasztotta elemezni Karácsony Sándor beszédét. A Szárszó kötet 295. oldalán egy szerkesztői megjegyzés jelezte, hogy a gyorsírással készült szöveg alapján nem tudták rekonstruálni Karácsony szövegét, a kézirat pedig késve érkezett. Huszár Tibor az Egyesült Államokban interjú készített Püski Sándorral, s ebből tudjuk, hogy a megkésztet kéziratot ő külön füzetben még abban az évben megjelentette. Feltétlenül érdemes lett volna a Szárszó könyv új kiadásának függelékében ezt közölni, s jó lett volna, ha a Juhász Gyulához hasonló átfogó munkák vállalkoznának Karácsony nézeteinek újrakoncolására.

Összefoglalva Juhász Gyula művének legfőbb értékét az eligazító szándékban, s ennek igényes megvalósításában látjuk. A kor eseménytörténetét jól ismerők számára is (bár ezek a korosztályok egyre ritkulnak, s bizony azok vannak többségben, akik Kállay és Bárdossy, Endre László és Keresztes-Fischer között nem tudnak különbséget tenni) jófajta szellemi izgalmat jelent a görögülény stílusú kötet olvasása, az újkori magyar történelem gondolatilag legmegosztottabb fél évtizedének bemutatása.

Szifjártó István

Wesselényi István:

Sanyarú világ

(Kriterion, Bukarest, 1983.

730 old.)

Az egész világon a legrangosabb könyvvásárt minden év őszén Frankfurt am Main-ban tartják, immáron harminctödik alkalommal. Az 1983 októberében rendezett seregszemlén a félmilliónyi kiállított mű között a romániai könyvkiadás tíz magyar könyvvel szerepelt, közöttük volt Wesselényi István Sanyarú világ című kötete.

Az ezerötyszáz lapból álló kéziratot feljegyzés alapján készült könyv felöleli az 1703-ig és az 1703-tól 1705-ig terjedő idő gazdasági, társadalmi, valamint politikai kérdésekkel foglalkozó anyagot. A napló most jelent meg első ízben. A múltban, nevezetesen a XIX. század második felében történtek már előkészületek a megjelentetésére, megvalósítására azonban nem került sor. Figyelembe véve ezt a körülményt, minden elismerés megilleti Magyar Andrást a sajtó alá rendezés munkájáért, nemkülönben a könyvkiadót a kiadásért. A könyvhöz fűzött szövegközlése, jegyzetek, magyarázatok és magának a naplónak megszerkesztése nagyon munkai igényes volt. A napló közzététele az eredeti kézirat alapján történt, az pedig négy helyen található. Az 1704. és 1708. évi feljegyzések két köteté magántulajdonban van. A másik két kötetet az Akadémiai Könyvtár őrzi; az 1705. évi feljegyzéseket a kolozsvári és az 1707. évi naplót pedig a bukaresti.

Akárcsak a bevezetésben a szerkesztő, mi is feltesszük a kérdést, hogy tulajdonképpen ki is volt Wesselényi István? A kérdés jogos, mert a Wesselényi név hallatára elsősorban id. Wesselényi Miklóst, a „zsibói bolényt” vagy annak fiát, az ifjú Miklóst, az „árvtzi hajóst” juttatja az eszünkbe. A napló szerzője, Wesselényi István személye kevésbé ismert, nem lesz érdektelen vele megismerkedni. Wesselényi Pál és Béli Zsuzsanna házasságából született 1674. augusztus 21-én, Gerenden, Kemény János, erdélyi fejedelem házában. Gyermekkorát születési helyén, majd a család komlói, hadadi és zsibói birtokán töltötte. Tanulmányait a Kolozsvári Református Kollégiumban végezte. Fiatalságának időszaka egybeesett a Habsburg-ellenes harcokkal. Apja túnyomolag az elégedetlenek táborában tartózkodott, ezért a család állandó zaklatásoknak volt kitéve, hol az erdélyi fejedelem emberei, hol pedig a császáriak részéről, aszerint, hogy Wesselényi Pál helyzete hogyan alakult a bonyolult politikai és katonai viszonyok között. Wesselényi István az 1690-es években távol tartotta magát a közéletől, elvonultan élt a hadadi és zsibói birtokán, és a gazdaságával törődött. A századfordulót megelőző évben azonban előjött magányából és Közép-Szolnok vármegye főispánja lett. Huszonhat éves korában, 1700-ban megnősült, feleségül vette Bánffy György gubernátor leányát, Katát.

Naplóját három évvel később, 29 éves korában kezdte írni. Az eseményeket nem visszatekintései alapján, avagy hevenyészett jegyzetei szerint vetette papírra, hanem naponta jegyezte fel. Ezért naplójának hitelessége, pontossága messzemenően kifogástalan. Kivétel az 1705-ös év vége, amikor halálosan megbetegedett és inasa a feljegyzéseket megsemmisítette. A napló szavahihetőségét még az is bizonyítja, hogy értesüléseit közvetlenül szerezte, továbbá a több helyről érkező híreket mérlegelte és a valósághoz legközelebb állót jegyezte fel. Naplóját nem a nyilvánosság számára írta, ezért nem volt érdeke a tényeket megváltoztatni, saját magát kedvező színben feltüntetni.

A napló rámutat a kuruc-mozgalom elterjedésének társadalmi és gazdasági okaira, elsősorban a székely és a román jobbágyok „sanyarú világá”-ra. Látta a parasztság embertelen terheit, elnyomását. Megértéssel volt irányukban, felkelésükkel szemben, holott ő maga anyagi kárvalottja volt ennek a mozgalomnak. Naplójában az erdélyi és a nemzetközi események közötti összefüggésekre is kitér. Élénk figyelemmel kísérte többek között a spanyol örökösödési háborút, annak politikai és hadászati eseményei, XII. Károly svéd király Lengyelország ügyeibe való beavatkozását, valamint a kuruc-háború magyarországi eseményeit. Megfigyelése kiterjed a politikai, társadalmi, gazdasági és katonai eseményekre. Ezenfelül a művelődéstörténeti adatokat sem hanyagolta el. Érzékenyen érinti a könyvek pusztulása, a zsoldosok által zsákmányolt és

áruba bocsátott művészi-művelődési értékek, nemkülönben a nagyenyedi könyvtár feldúlása. Sokoldalú érdeklődését bizonyítja, hogy naplójában bőven foglalkozott a különböző mezőgazdasági tevékenységekkel, mint a szántás, vetés, aratás, a gabonafélék ápolása, a gyümölcsfák gondozása, a termények kezelése, továbbá a vadászattal, a halászat hagyományával, a népi gyógyászattal és hiedelmekkel, de megtaláljuk benne a lakodalmak, temetések részletes, élethű leírását is.

Wesselényi felfigyelt a kor műszaki létesítményeire is. Naplójában olvashatunk a szebeni és a Szeben környéki „szitáló és rézolvasztó malomról”, a „posztócsináló malomról”, a város által beszerzett „tűzoltó masináról”, a szebeni „feredő házról”, ennek berendezéséről. Irodalmi színvonalúak a Maros völgyében működő, Déda környéki fafűrészek, posztóványolók érdekes világának és az ottani román lakosság életének leírása.

Wesselényi naplója olyan érdekes korrajz tehát, amelynek középpontjában az erdélyi kuruc szabadságharc áll, de a leírásokból a korabeli élet széles, érdekes világát ismerhetjük meg.

Vörösmarty Géza

Békés város néprajza

Szerk.: Dankó Imre

(Békés, 1983.)

A magyar néprajztudomány, a történettudomány és a helytörténeti kutatások keretében különleges helyet foglalnak el a modern szempontú városmonográfiák. Csaknem 20 éve már, hogy a példaadó Orosháza tanulmánykötet elkészült. Azt követően különösen Csongrád, Békés és Hajdú-Bihar megyében sorra jelentek meg az egyes települések történetét és népéletét bemutató feldolgozások.

A tiszántúli városmonográfiák közül is kitűnik azonban a vállalkozás méreteivel a közelmúltban megjelent Békés város néprajza című kötet. A majd százíves, több száz fényképfelvételt és rajzot tartalmazó vaskos kötet 20 szerző munkája. 21 terjedelmes tanulmányt tartalmaz, amelyek hosszú évek jól átgondolt, sokszempontú, komplex kutatási eredményeit tükrözik. Már a cikkek tematikájának pusztá felsorolása is jól mutatja ezt. Sok városmonográfiában látnánk örömmel a békésihez hasonló *antropológiai* tanulmányt, amely a mai békési lakosság embertani leírása mellett figyelmet fordít a sírleletek elemzésére is. Tanulságosak a kötet névtani tanulmányai: a földrajzi neveket, a történeti család- és ragadványneveket, illetve a békési nyelvjárást feldolgozó írások. Ez utóbbinak Békés város szülőtte, *Végh József* a szerzője, akinek nemcsak a nyelvtudomány, hanem az önkéntes nyelvjárási és néprajzi gyűjtőmozgalom is nagyon sokat köszönhet.

A békési ember gazdálkodását 5 tanulmány vizsgálja. Számos archaikus emléke megmaradt a Kőrös menti nép gyűjtőgető gazdálkodásának és halászatának. A békési ember úgy alkalmazkodott az egykor vizek járta természeti környezethez, hogy közben minden adottságát kihasználta; étrendjét bővítette növényi és állati eredetű táplálékokkal, de építkezésében, a mindennapi használati eszközök készítésében is kihasználta a határ kinálta anyagokat. A gazdálkodás alapját jelentő földműveléssel és állattartással két tanulmány foglalkozik. Ezek a történeti és a recens adatok alapján változásait, fejlődésében rajzolják meg Békés város, a békési ember gazdálkodásának 16–20. századi képét. Még a legjobb városmonográfiákban sem jut mindig kellő terjedelemben a paraszti gazdálkodásban oly fontos kert- és szőlőkultúra tanulmányozásának. Ezért örülhetünk *Boross Marietta* kötetünkben megjelent tanulmányának, amely nemcsak a szőlő-, gyümölcs- és kertkultúrát ismerteti, hanem bemutatja az Alföldről kevésbé ismert társulatoknak, a kertgazdaságoknak, mint sajátos helyi közösségeknek az életét, működését is. Itt, a vincellérek hatásától érintetlen alföldi szőlőkertekben számos régies hagyomány örökölt meg a szőlőtermesztésnek. A jelentéktelennek, kevésbé érdekesnek tűnő alföldi szőlőtermelés tehát sok tanulsággal szolgálhat még.

A békési emberek mindennapjaiból részletes tanulmányok mutatják be a paraszti táplálkozás jellemzően alföldi ételeit, a táplálkozás rendjét, valamint a teherhordás, a közlekedés és a szállítás néprajzát. A kötet szerkesztő *Dankó Imre* tanulmányából megismerhetjük az árucserre békési történetét, a helyi kézművesipar és céhes ipar emlékeit, valamint a kapitalista iparvállalatok, üzletek korszakát. A város parasztpolgárainak építkezését sajátos műemléki szempontból mutatja be *Sisa Béla*, akinek Békés megye műemlékeit bemutató könyvét már jól ismerjük. Rövid település- és építészettörténeti áttekintés után rajzokkal és fényképekkel gazdagon dokumentálva több belterületi épületet, valamint tanyát mutat be a lakberendezési tárgyakkal együtt. Mint a tanulmánykötet legtöbb tanulmányára, az erős történeti szemlélet, a változások rögzítésére irányuló törekvés jellemzi a békési népviseletről, annak korszakairól szóló írást is. Külön erénye e tanulmánynak, hogy nagyon erősen támaszkodik a levéltári források adataira.

A békési társadalom életét két nagyobb tanulmány is vizsgálja. Ezekből ismerjük meg a békési emberek rokonsági és lokális kapcsolatait, a társadalom életét szabályozó írott és íratlan jogszokások rendszerét a magánélet és a közelet szféráit. Képet kapunk a mezővárosi egyesületek, körök életéről, az egyházak és a vallás szerepéről. Meglepően gazdag anyagot tárt fel a kötet egyik legszebb tanulmányában *P. Madar Ilona* a békési jeles napok, valamint az emberi élet szokásairól és hiedelmeiről.

Adatai nagymértékben gazdagítják a református népeletről szóló ismereteinket is.

A békési nép művészetéről szóló tanulmányokat debreceni szerzők írták. *Bartha Elek* és *Ujváry Zoltán* szokásstudományában részben a helyi katolikus közösség, részben pedig a dramatikus játékok vonatkozásában hoz értékes új adatokat. *Varga Gyula* tanulmánya a népművészet elemzése során kitekint a táji kapcsolatokra is. Figyelemre méltóak a lakóházak esztétikájáról szóló megállapításai. Írásaiból megismerjük a szöveg-fonást, a fa- és vesszőfeldolgozás, valamint a díszítőművészet szempontjából érdekes kisiparosok termékeit. A város népeletről rajzolt kép teljességéhez tartozik a békési népzene, és néptáncot ismerető tanulmány, *Benczéné Mező Judit* munkája. Elemzéséből és gazdag példatárából megismerhetjük az éneklési alkalmakat, az alkalomhoz nem kötött dalokat, a gyermekjátékokat, a jeles napok szokásénekeit és a különböző mondókákat, rigmusokat, köszöntöket.

Tapasztalatból tudjuk, hogy milyen nehéz egy húszfős kutatócsoportot összefogni, irányítani. Hogy ez sikerült, az nem kis mértékben a kutatást támogató város, a szerzők és a szerkesztő *Dankó Imre* céltudatos munkájának eredménye. A debreceni kutatók munkájának elismerését jelenti, hogy a tanulmánykötet szerzői között hét debreceni is szerepel (*Dankó Imre, Molnár Ambrus, Dankó Éva, Bartha Elek, Ujváry Zoltán, Varga Gyula, Benczéné Mező Judit*).

E méreteiben is impozáns néprajzi kötet után hamarosan várható a hasonló terjedelmű történeti feldolgozás is. Ha ezek mellé tesszük *P. Madar Ilonának* a békési cselédeletről, *Hajdú Mihálynak* pedig a XVIII—XIX. századi Békésről származó nyelvjárástörténeti feljegyzéseit, azt mondhatjuk, hogy Békés városa egyik legjobban feltárt alföldi mezővárosunkká lépett elő.

Barna Gábor

Győri tanulmányok, 5.

(Győr, 1983. 245 old.)

Győr megyei város tudományos kutatócsoportjának kiadványa első ízben 1973-ban jelent meg sokszorosított formában, amelyet azóta további négy követett, igényes nyomdai kivitelben. Azóta terjedelmesebbé, tartalmilag sokrétűbbé is váltak a kötetek, jó néhány tanulmány Győr tágabb környezetével, a vonzáskörrel is foglalkozott. Minderre bizonyíték a legfrissebb gyűjteményes munka, amelynek tíz tanulmánya egy évezredet ível át.

A könyv elején a szerkesztő bizottság nevében *Lengyel Alfréd* búcsúzik az 1982-ben elhunyt *Cziglényi Lászlótól*, aki mérnökként több évtizedet töltött el Győrött, tevékenyen munkálkodva a városért. *Lengyel Alfréd* a középkori Győr oktatásügyéről írt tanulmányában kimutatja, hogy a győri várispánság

és a püspökség teremtette meg az alapokat Győr XI. századi fejlődéséhez, majd a XII. században a székeskáptalani iskola létesítéséhez. A XIV. századra a város megerősödött polgársága az 1271-ben kapott kiváltságjogok birtokában erőteljesebben érvényesíthette érdekeit, így érthető, hogy részben egyházi felügyelet alatt, de a városi magisztrátus irányításával olyan iskolát működtetett, amelyben a vallásos oktatás mellett a gyakorlati étellel összefüggő ismereteket sajátították el a tanulók. A XVI. század eleji városi iskola oktatómunkájában már a kereskedéssel, az üzleti étellel kapcsolatos ismeretek is jelen lehettek. Humanista eszméket hoztak magukkal a külföldi egyetemeken tanuló győri papok. 1447-től egyházi földesuraság alá került a város, megszűnt közjogi függetlensége, így a győri püspök befolyása jobban érvényesülhetett az oktatás-nevelés terén is. Mindez persze nem nyomhatta el a győriek érdeklődését, hiszen a bécsi egyetemen 1387—1450 között tanuló 21 győri hallgató közül 17 világi volt. Mátyás király 1464-ben megerősítette a győri polgárság régi szabadalmaival, s ezzel elősegítette a központosított állam kiépítéséhez szükséges világi értelmiség képzését is. *Lengyel Alfréd* a város középkori neveléstörténetével foglalkozó irodalom ellentmondásai ellenére megerősítette a középkori győri városi iskola létét, amely szerinte már a XIV. század első felétől működhetett.

Gecsényi Lajos Győr középkori helyrajzáról szóló tanulmányában kritikusan vizsgálja a város XIV—XVII. századi helyrajzára vonatkozó ismereteket, s több lényeges ponton helyesbíti, bővíti az elődök által feltárt adatokat, illetve az ezek alapján levont következtetéseket és várostörténeti koncepciókat. Adatokkal bizonyítja a királyi város mellett a káptalani város létezését. Ez utóbbit az 1271-ben kapott kiváltságok feledtetik el néhány történesszel, pedig jogi eljárások, örökösödési és birtokügyek, valamint politikai események egyaránt igazolják e sajátos kettősség létét. A káptalan és a püspök hatalmát a Mohács utáni évek nyírhatták meg, Győr ugyanis a királyi Magyarország egyik legfontosabb végvárává vált.

Csizmadia Andor népi közigazgatásunkról írt, azokról a győri hadnagyokról, tizedesekről és fertálymesterekről, akik összekötő szerepet tölthettek be a városi lakosság és a tanács között. Erdély és a királyi Magyarország városai-ban hadnagyok, tizedesek és fertálymesterek ügyeltek a közrendre, betartatták a tanács határozatait, részt vettek az igazgatási munkában és sok adminisztratív teendőt láttak el. A népi önkormányzat hagyományait őrző közigazgatási szervezetet a XIX. század második felében sorvasztotta el az abszolutizmus, majd a polgári átalakulás.

Honvári János a két világháború közötti Győr pártpolitikai küzdelmeit dolgozta föl az 1928. és 1934. évi törvényhatósági választások tükrében. Sokszínű képet mutatott itt is az

ellenforradalmi rendszer politikai palettája a szélső jobboldalától a baloldali szociáldemokratákig, de a törvényhatósági bizottság néhány szociáldemokrata tagja egyrészt nem szállhatott sikerrel szembe a polgári pártok képviselőivel, másrészt felemás, itt-ott az ellenforradalmi korszak ideológiájába belesimuló nézetekkel nem képviselték igazán munkásválasztóikat.

Grábics Frigyes a győri színház 1918–1919. évi történetét írta meg, részletesen elemezve az ószirózsás forradalommal beköszöntő változásokat. Győr kulturális életének jellemzése után képet ad a színház körülményeiről, a szintársulatról, a műsorról, a közönségről, az előadások légköréről, fogadtatásáról és a Tanácsköztársaság színházpolitikájának érvényesüléséről. *Harmati János* az építész szemével foglalta össze a felszabadulás utáni egyetlen új színházunk elkészültét.

Suhai Ferenc Győr-Sopron megye településeinek közlekedési ellátottságát vizsgálta. A megye közlekedési hálózatának általános jellemzése után külön szól a vasúthálózatról, a közutakról, a személy- és az áruszállítás helyzetéről. Munkájából kitűnik, hogy ez a terület kiemelkedően fontos helyet foglal el az ország közlekedésében: a rajkai vasútállomás az ország harmadik legjelentősebb tranzitállomása, a közúti határátkelőhelyek közül Rajka az első, Hegyeshalom a második az országos rangsorban.

Győr 1960–1980 közötti idegenforgalmának alakulását *Jáki Katalin* elemzi részletesen. Megismerteti a város idegenforgalmi vonzerejével, a kulturális, kereskedelmi és vendéglátási szolgáltatásokkal.

Dóka Klára 1986-tól, az első terv elkészültétől foglalkozik az áradásaival oly sok gondot okozó kis határszéli folyó, a Lajta szabályozásával. Sok terv és — részletekben végzett — munkát után végre 1935-re befejeződött a szabályozás, amelyet már Ausztriával együttműködve hajtottak végre a magyar szakemberek.

Rövid gyógyszerészet-történeti bevezető után a győri „Széchenyi” Múzeumpatikával ismerteti meg bennünket *Bogha-Novák Zoltáné*. Győr várossá nyilvánításának 700. évfordulójára készült el a barokk épületben kialakított „kis ékszerdoboz”, amelynek hangulatos berendezése régi és modern bútorokból és berendezési tárgyakkal áll. Hazánk egyetlen olyan múzeuma, amely egyben működő gyógyszerzet is.

E rövid áttekintés meggyőzhetette az olvasót, hogy Győr kutatócsoportja jelentős tudományos teljesítménnyel gazdagította helytörténeti-helyismereti irodalmunkat. A tartalmában változatos, sokszínű kötetben minden érdeklődő talál olvasnivalót.

Tuba László

Horvátországi Magyarok Szövetségének Évkönyve, 5.

Magyar és horvát nyelven irt előző vezetési be a Horvátországi Magyarok Szövetsége immáron 5. évkönyvét. (Megjelent 1984-ben, 1000 példányban.) Ebben Vladimir Stanic, a Horvát Kommunista Szövetsége Eszéki Községek Közössége Választmányának titkára megállapítja: „Gazdasági jellegű nehézségeinktől függetlenül tudatában vagyunk, hogy csak együtt, valamennyi népünk és nemzetiségünk teljes mértékű hozzájárulásával, a testvériség és egység erősítésével, munkahelyünkön kifejtett tevékenységünkkel... küzdhetünk le minden akadályt, hogy tovább haladhassunk.” A fotókkal gazdagon illusztrált évkönyv hat témaköre közül a hely- és művelődéstörténeti, valamint a néprajzi írásokat tartalmazó fejezetek a legvaskosabbak.

A *Nemzetiségi politikánk gyakorlatából* című fejezetben az isztriai és a rijekai Olasz Unió tevékenységével ismerkedhet meg az olvasó. Ezt a témát bővíti a következő írás is, amely a nemzetiségi jogainak megvalósítására vonatkozó alkotmányos rendelkezések gyakorlatáról szól. A mellékelt táblázatok a Horvát SZK lakosságának nemzetiségi összetételét mutatják az 1981. évi népszámlálás tükrében. Kiderül, hogy Horvátországban a horvát és a szerb nemzetiség után a magyar a legnépesebb. Összesen 25 439 a magyar nemzetiségű, pedig az 1971-es népszámláláshoz képest tízezerrel csökkent a számuk.

Tausz Imre a 90 éves Sajeran István veteránt köszönti a *Munkásmozgalmi és néptel szabító háborús hagyományaink* című fejezetben. Ugyancsak itt olvasható dr. Szita László forráserőtelű dolgozata, melyben összefoglalja a nemzetközi kapcsolatok történetét. A baranyai-pécsi, illetve a jugoszláviai munkásmozgalmában *Laboda Gábor* a jugoszláviai magyar partizánegység, a Petőfi zászlóalj megalakulásáról ír, s nyolc partizán portréját rajzolja meg.

A nemzetiségiéket mindig érzékenyen érintő témával, az oktatásüggyel foglalkozik a harmadik témakör. Pasza Árpád a pélmónostori középiskola magyar tagozatának megalapításától a napjainkig eltelt 15 esztendő eredményeit tekinti át, de a tennivalókra is felhívja a figyelmet. A cikkíró szerint tantervi újításokra, bővítésekre (pl. a magyar művészettörténet-, történelem- és földrajzoktatás, a magyar nyelv és irodalom heti óraszámának növelése stb.) lenne szükséges ahhoz, hogy a baranyai magyarság teljességében megvalósíthassa alkotmányos jogait. Szenvedélyes írásban keresi a választ a pedagógus-utánpótlásban meglévő problémák megoldására dr. Horváth Mátyás, az eszéki tanárképzés jelenével és lehetőségeivel foglalkozva.

Terjedelmes fejezetben ismerteti a *Horvátországi Magyarok Szövetsége tevékenységét* Troszt Sándor. Bevezetőjében utal a magyar nemzetiség már említett létszámcsökkenésére: „... az asszimiláció gyorsabb ütemben halad mint az várható volt, ami pedig nem érdeke szocialista társadalmunknak.” Troszt Sándor részletesen elemzi az oktatást, a művelődési, a hagyományörző és a kiadói bizottság gazdag évi működését. Ismertetéséből egy nem nagy területen, de eredményesen tevékenykedő szervezet élete tárul szemünk elé. A beszámoló olvastán világossá válik, miként ápolják és fejlesztik tovább a magyar kultúrát Jugoszláviában, miközben a testvériség és egység eszméje is kidomborodik, a hid szerepének a vállalásáról sem feledkezve meg az anyanemzet és Jugoszlávia között. Tausz Imre főszerkesztő, a HMSZ gondozásában Horvátországban megjelenő egyetlen magyar nyelvű lapról, a Magyar Képes Újságról ad képet. Szól a célkitűzésekről, a szerkesztőség munkájáról, a lap anyagi helyzetéről, terjesztésének lehetséges útjáról. (Az MKÚ 1984. január 1-től hetilapként jut el az olvasókhoz.)

A csúzai Jókai Mór Művelődési Egyesület 1982 októberében ünnepelte polgári olvasóegyletként való megalakulásának centenáriumát. A kétnapos rendezvény minden bizonnyal a HMSZ legjelentősebb rendezvénye volt abban az évben. Az ünnepségen megjelent dr. Simon Pál, a Magyar Népköztársaság belgrádi nagykövete is. Fénykép- és dokumentumkiállítást nyitottak, a Fórum Kiadó könyvvásárt rendezett. Író—olvasó találkozókra került sor Czine Mihály, Bertók László magyarországi, Fehér Ferenc és Herceg János jugoszláviai írókkal. Az Évkönyvben is olvashatók az előadások, amelyek a csúzai ünnepségen hangzottak el: Dékány Zsuzsanna: Csúzai polgári olvasóegylet 1882 — Jókai Mór Művelődési Egyesület 1982, dr. Tóth Lajos: Emlékezések, Lábadai Károly: Ács Gedeon, valamint Sándor László (Pécs): Adatok Csúza gazdasági és társadalmi történetéhez 1849—1914.

Ebben a hagyományokkal, néprajzzal foglalkozó fejezetben helyet kapott még Baranyai-Schneider Júlia Baranya című írása, Lábadai Klára Laskó földrajzi neveit adja közre, Bence Sándor a népi megszólításokról közöl sok érdekességet, Szita László pedig a baranyai sokak után kutat a magyar művészetben.

A HMSZ 5. Évkönyve annak bizonyítéka, miként lehet és kell egy lélekszámban kis népcsoportnak megőrizni a hagyományait és továbbadni azt az utódoknak. Egyetértünk a bevezető írójával: „Az Évkönyvben közölt szövegekből... látható, hogy a magyar nemzetiségnek a szocialista, öngazgatású Jugoszláviában valós lehetősége van a szabad fejlődésre, gazdasági és politikai jogai vannak nemzeti sajátosságai, anyanyelve, kultúrája és egyéb nemzeti jellemvonásai megőrzésére és fejlesztésére.”

Z. Urbán Aladár

A komáromi Múzeumbarátok Körének Évkönyve

(Kiadja a Járási Népművelési Központ.
Komárom, 1982. 125 old.)

A komáromi (Komarno) Múzeumbarátok Köre 1972-ben alakult, s megalakulásának 10. évfordulójára jelentette meg évkönyvét. A kiadvány magyar nyelvű, szlovák összefoglalókkal. Mácza Mihály a Kör titkára az évkönyv bevezetőjében így ír: „A Múzeumbarátok Körének egy évtizedes működését összegezve megállapítható, hogy az alapításnál kitűzött céloknak megfelelően töltötte be küldetését, s hatékonyan előmozdította a Dunamenti Múzeum dolgozóinak munkáját. Lelkes tagjai összesen 1021 tárggyal gyarapították a múzeum gyűjteményét, visszaemlékezéseikkel, adatgyűjtéseikkel, kisebb tanulmányaikkal hozzájárultak Komárom és vidéke múltjának feltárásához, indítványaikkal elősegítették a műemlékvédelmi szervek munkáját, emléktáblák elhelyezését kezdeményezték a műemlék épületeken, s az illetékes hatóságok jóváhagyásával néhány esetben sajátkezűleg jelölték meg emléktáblával a történelmi emlékhelyeket, műemlékeket. Rendszeresen gondozták a komáromi temetőben található neves személyiségek síremlékeit. Részt vettek a múzeum kiállításainak megnyitóján és egyéb rendezvényeken.” Az évkönyv pontos képet rajzol az ünneplő Kör eddigi tevékenységéről, s egyben bemutatja a Kör tagjainak szellemi tevékenységét is.

E rövid bevezető után üssük fel az évkönyv tartalomjegyzékét. *Mácza Mihály* a kör tevékenységét összefoglaló beszámolója után nyolc, Komárom helytörténetével foglalkozó rövid tanulmány következik. Az első *Ripka Titusz* tollából származik, címe: Komárom az évszázadok dokumentumaiban. A szerző tanulmányában kiigazítja Klára Krajčovičovánek a *Vlastivedný* c. folyóirat 1976/4. számában közzétett Komárommal kapcsolatos téves adatait. Többek között kimutatja, hogy I. István által a bakonybéli apátságnak kiadott alapítólevél közönséges hamisítvány, s nem szabad eredeti dokumentumként említeni. *Tóth Zoltán* *Négy komáromi templom története* című tanulmányában felvázolja a komáromi templomok viszontagságos történetét, ír a Szent András, Szent János templomokról, a Szent Anna kápolnáról és szegényházzal, valamint a Szent Rozália Kálvária templomról. A következő tanulmányt ugyancsak ő írta, ebben a harangöntés történetének rövid felvázolása után ír Dosztál Jakab híres műhelyéről, ahol 1922 és 1959 között 85 harangot öntöttek. Tanulmánya végén táblázaton mutatja be, hogy hova, mikor, milyen súlyú és hangú harangot szállítottak. A következő két munka tulajdonképpen visszaemlékezés *Bihary Mihály* tollából. Az első Úrnapi szokások Komáromban, a másik

Komáromi borbélyok és fodrászok címmel jelent meg. Az előbbi megemlékezik az egykori egyházi körmenetekhez kapcsolódó néprajzi szokásokról, a másikban a szerző (egykor maga is híres borbélymester) feleleveníti az egykori borbélyok életét, küzdelmét a megélhetésért. A visszaemlékezés végén táblázatokban adja közre a Komáromban működött mesterek neveit, üzleteik pontos címével együtt. A továbbiakban *Kelemen István* a régi komáromi gazdák életére emlékezik. Mint egykori szekeressgazda-ivadék (ma 90 éves) a gazdacsalád egy téli napját tárja elénk, leírva a különböző napszakok tennivalóit. *Komjáthy István* a labdarúgás kezdetei Komáromban című visszaemlékezésében személyes sportélményei alapján felvázolja az 1900-ban megalakult Komáromi Football Club (KFC) történetének első évtizedét. Az évkönyvet Sztankay József visszaemlékezése zárja: Adalék a komáromi csónakázó és sportegylet történetéhez. Az évkönyv zárólapjain *Török András* híres komáromi lakatosmester kovácsoltvas munkáival ismerkedhetünk.

Trugly Sándor

Dám László:

Lakóházak a Nyírségben

*Studia folkloristica
et ethnographica, 6.*

(Debrecen, 1982. 115 old.)

Az elmúlt másfél évtizedben számos szép eredménnyel gyarapította a népi építészet kutatását Dám László, akinek új kismonográfiáját a közelmúltban jelentette meg a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem néprajzi tanszéke. Dám következetesen kutatta és kutatja végig Kelet-Magyarország népi építészetét (*A Nagy-Sárrét népi építészele, Debrecen 1976; A hajdúböszörményi szőlők népi építészele, Debrecen 1972; Település, lakóház és házberendezés a Zempléni-hegyvidéken, Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről, Miskolc, 1980. 63—88.; stb.*), s több kérdésben nagyobb vidék vagy a magyar nyelvterület áttekintésére is vállalkozik (pl. az alföldi, föld-bemélyített lakóépítményekről: *Grubenwohnungen in der Grossen Ungarischen Tiefebene, Ethnographica et folkloristica Carpathica 2.7—31. Debrecen 1981.*; vagy egyetemi tankönyve: *Magyar néprajz I. Építkezés. Bp., 1980.* (Nem szólva arról, hogy a debreceni egyetemen végzett legifjabb etnográfus-generáció már tőle tanulta a népi építészetet, s többen tették meg irányításával az első lépéseket, hogy ezen kérdéskör avatott kutatóivá váljanak.)

Ebben a munkájában a szerző a sokszínűen tagolt népi kultúrájú homokvidék, a *Nyírség* házkultúráját mutatja be. A tanulmány a geográfiai adottságok és a paraszti üzemek gazdasági-társadalmi feltételeinek erőterében sorakoztatja fel a régió népi építészetének jellem-

zőit. A Nyírség néprajzi kutatástörténetének felvázolása után a terület népi építészetének általános jellemzését adja. Ismerteti a hagyományos építőanyagokat, a hozzájuk kapcsolódó építőtechnikákat, s részletesen szól a veremházakról. Bemutatja a tetőformákat, valamint a tetőfedés munkáját. Figyelmet szentel az építkezés munkaszervezeti kérdéseinek, feltárva, hogy milyen szerep jut ebben a munkában a család tagjainak, valamint hogy miként kaptak fokozatosan egyre több szerepet a szakképzett mesteremberek a falusi építkezésben. Ír a házépítéshez kapcsolódó szokásokról, s számos érdekes adatot sorakoztat fel az építőáldozattal kapcsolatban. Legerőteljesebb fejezete a tanulmánynak a lakóház alaprajzi- és funkcionális tagolódásáról szóló. Ebben, a legjellemzőbb forma — a *soros elrendezésű háromszaltú* (szoba, konyha, kamra) lakóháztípus — mellett számos alaprajzi változatot mutat be, köztük a *kétsoros* alaprajzot, amely a keleti magyar, erdélyi házvidék sajátossága, s amely Dám szerint a Nyírségben a kismenesség és a német telepes lakosság révén jelent meg. Részletesen szól a tűzelőberendezésekről, a lakóház füsttelenítésének változásáról.

A további népi építészet vizsgálatok számára fontos mondanivalót tartalmaz a munka utolsó, rövid zárófejezete, melyben Dám felvázolja a Nyírség házkultúrájának táji tagolódását, rámutatva arra, hogy a tájegység népi építészele — hasonlóan a hagyományos kultúra többi területéhez — nem egységes, bár vannak közös, jellemző vonásai. Feltárja a kulturális érintkezés főbb vonásait, a kapcsolatot a környező területek — Hajdúság, Biharsíkság, Erdély, Kárpátalja — házkultúrájával. Ezúttal is — mint Dám tanulmányaiiban általában — rendkívül gazdag a munka fotó- és rajzdokumentációs anyaga.

Dám László munkája kétségtelenül nyeresége a magyar népi építészeti kutatásoknak, de számot tarthat a Nyírség honismereti kutatóinak érdeklődésére is.

Viga Gyula

Mukicsné Kozár Mária:

Slovensko parobje — Szlovénvidék

(*Ljubjana—Szombathely, 1984. . . . old.*)

A hazai nemzetiségek közül a szlovénekről tudunk a legkevesebbet. Ennek egyebek mellett az lehet az oka, hogy kis lélekszámuk miatt (ma megközelítőleg ötvenen élnek Magyarországon) a kutatók többnyire csak alkalomszerűen foglalkoztak e népcsoport történeti-néprajzi kutatásával, ugyanakkor a történelem folyamán nem jött létre olyan jelentős értelmiségű rétegük, amely szorgalmazta volna saját múltjuk szakszerű feltárását. Pedig a Rába és a Dráva között az avarokkal egyidőben megtelepedett szlovének a honfoglalás óta

együtt éltek a magyarsággal. Trianon az ő életükben is fordulópontot jelentett. Bár a magyarországi szlovének nem kívántak elszakadni szülőföldjüktől, csupán Szlovén Vidék néven autonóm területet kértek maguknak — nem ők, hanem a nagyhatalmak döntöttek sorukról. Legnagyobb részük a mai Jugoszláviához, kisebb hányaduk Ausztriához került, míg a Szentgotthárd környéki 9 szlovénlakta település megmaradt szülőföldjén.

Földrajzilag a Vendvidék — ahogy évszázadokon keresztül, egészen 1981-ig nevezték —, a Hármashatár, azaz az osztrák—magyar—jugoszláv határ szegletében található, a Rábától délre. Hét, többségében szlovének lakta település fekszik itt, nevezetesen Apátistvánfalva (Stévanovci), Orfalu (Ándovci), Kétvölgy (Verica-Ritkarovci), Felsőszőlők (Górni Senik), Alsószőlők (Dolnji Senik), Rábatótfalu (Slovénska vés) és Szakonyfalva (Sakalóvci). A szlovénvidék gazdasági és kulturális központja Szentgotthárd, ahol csaknem 650 szlovén él.

Ennek az etnikai vidéknek topografikus feldolgozására vállalkozott *Mukicsné Kozár Mária*, a szombathelyi Savaria Múzeum munkatársa. *Szlovénvidék* című, kétnyelvű, bő irodalmi ismertetővel és gazdag fotóanyaggal ellátott könyve annak a sorozatnak (A szlovén etnikai terület néprajzi topográfiája — 20.

század) a negyedik kiadványa, amely egy hosszú távú életmód-kutatási program részét alkotja. Ezt azért szükséges megemlítenünk, mert az olvasó esetleg hiányérzettel teszi le a könyvet, miközben eltöpreng annak helyenként egyenetlen szerkezeti felépítésén, a több ízben visszatérő részekben. A közös kutatási program egységes tervén és feltehetőleg szerkezeten alapul, amely bizonyára megkötötte a szerzőt is.

Mindezen kritikai észrevételek ellenére Mukicsné munkája azért figyelemreméltó, mert nem szorítkozott csupán a címben ígért néprajzi összefoglalásra, hanem rövid áttekintést ad a szlovén etnikum történetéről, ugyanakkor szociológiai módszerrel is igyekszik feltérképezni a nagyobb etnikai közösségből kiszakadt, s ezzel új útra lépett Szlovén-vidék 20. századi kultúráját, életmódját. Foglalkozik a vidék belső szerkezetével, gazdasági fejlődésével, a lakosság társadalmi és foglalkozási összetételével, a hagyományos kultúra felbomlásának és fennmaradásának mértékével. Külön érdeme a kötetnek, hogy felhívja a figyelmet a közeljövőben esedékes kutatásokra, a műemléki védettséget igénylő népi építményekre, s ugyanakkor a vidéken rejlő turisztikai lehetőségekre.

A. Z.

HÍREK

1984. október 20-án és november 23-án az Egyetemi Színpadon nagyszerű **Illyés Gyula emlékestet** rendezett a FORRÁS Kór közművelődési együttes, **NE FELEDD A TÉRT** címmel. A műsort, Illyés Gyula verseiből és prózai írásaiból Medvigy Endre irodalomtörténész, az együttes vezetője szerkesztette. A bevezetőt Fekete Gyula író tartotta, aki méltatta Illyés Gyula emberi és alkotói nagyságát, valamint azt a szerepet melyet a nemzet megmaradásáért és a világban szétszóródott magyarság összefogásáért egész életén keresztül végzett. Amint a költő egyik versében megfogalmazta: „... Vezér hiján voltam, szolga-fi én, merész /Állni kalauznak; bár szétszórt és kevés: /Legyen a vándornép tábor-tömör egész.” Az esten Szabó András és Torday Ferenc — többek között — előadták az Árpád, a Haza a magasban, A reformáció genfi emlékműve előtt, a Bartók című verseket. Részletek hangzottak el a Pusztulás című, 1933-ban, a Nyugatban megjelent útijegyzetekből, melyben elsőként között hívta fel a figyelmet az egyke, a népszaporodás csökkenése miatti — ma különösen időszerű — súlyos nemzeti gondjainkra. Budai Ilona népdalénekes a keleti magyarság legszébb dalaiból nyújtott ízelítőt.

Torday Ferenc és Szabó András
(Hajdú D. Dénes felvétele)

Honismeret és népnyelvkutatás

Gyakran előfordul, hogy egy-egy honismereti területen kiváló gyűjtő néprajzzal, helytörténettel foglalkozva, munkája során jelentős népnyelvi anyaghoz jut. A magnetofonra felvett beszélgetések valóságos tárháza a nyelvjárási elemeknek. Igen jelentős nyelvi anyag kallódhat el úgy, hogy például a helytörténeti kutató ügyet sem vet a tájszavakra, kifejezésekre, s így feldolgozásaiban, tanulmányaiban már alig-alig fordulnak elő tájszavak, tájnyelvi szóképzleti elemek. Érdeklődésünk kiterjesztésével helytörténeti kutatóként is igen értékes tájszógyűjtést végezhetünk. A tájszavak fogalmát gyűjtésünk során rugalmasan kell kezelnünk. Sokan úgy gondolják, hogy a tájszavak csupán az öregek nyelvhasználatában, emlékezetében élnek. Nem vitatható, hogy bőséggel vannak ilyen szavak is. Ebben az esetben a tájszógyűjtés a szó szoros értelmében mentési munkálat. Erre is nagy szükség van! A honismereti kutató — különösen, ha helybeli születésű — nagyon is jól tudja, vagy talán inkább sejtí, hogy melyek azok a szavak, fordulatok, amelyek már kihalóban vannak. Ezeket kellene talán legelőször feljegyeznie, közreadnia.

Különösen a hagyományos paraszti életmódhoz szorosabban fűződő szóképzleti anyag az, ami a gyors pusztulásnak jobban ki van téve. Am sok régi tájszó, amely leginkább az öregek ajkán él, nem pusztul ki olyan gyorsan, mint hinnők. Bizonyíthatják ezt a XIX. század első feléből származó tájszógyűjtéseink. A nyelvjárások szóképzleti folytonossága mind a mai napig elég jól kimutatható, ugyanis a középkorúak nyelvismerete nagyjából fedi az idős korukét, még akkor is, ha nyelvismeretükben és nyelvhasználatukban a köznyelv számtalan eleme is megtalálható. Egyre szaporodik azoknak a nyelvjárást beszélőknek a száma, akik köznyelven is képesek megszólalni.

A mentési munkálaton kívül azért is össze kell gyűjtenünk a tájszavakat, mert mai nyelvjárásainknak fontos részlegét alkotják, és éppen az élő nyelvjárások szóképzleti feltárásában vannak nagy elmaradásaink. A szóképzleti elemek adatolása nélkülözhetetlenül fontos a nyelv-földrajzi kutatások számára. De nyilván az is lényeges kérdés, hogy az adott területen, településen a tájszó még életerős-e vagy visszaszorulóban van. Ebben az összefüggésben az idős, illetőleg a középkorú paraszti beszélők nyelvismerete, még inkább nyelvhasználatuk a döntő. A fiatalok nyelvhasználatára való utalás speciális vizsgálódás nélkül nem sokat ér, hiszen tudjuk, hogy a fiatalok szívesen kerülnek a szülők, nagyszülők nyelvét, különösen, ha idegenül beszélnek.

A falun, vidéki városban élő gyűjtő némi előzetes tájékozódással igen hasznos honismereti munkát végezhet, ha a kiejtésnek — nagyjából — megfelelően a tájszavakat, az izes kifejezéseket, a szólásokat, közmondásokat feljegyzí. A tájszavakat értelmezni kell, azaz jelentését gondosan meg kell magyarázni. Gyakran előfordul, hogy egy-egy tájszónak több jelentése is van. Így például a *pilinga* Szombathelyen nem csupán 'a kés pengéje', hanem azt is jelenti: 'nagyon vékony', gyorsan növekvő gyermekre, illetőleg nagyon vékony lábra mondják. A valóságosan elhangzott mondatokat is jó felhasználnunk a szó értelmezésére. Például: *Ojan pilinga a fíjam, nem találók rá ruhát. Nézd, miben pilinga a lába!* Szombathelyen és környékén a helyi nyelvjárásokban sajátos jelentése van az *agyonver* tárgyias igének. Figyeljük meg, a feljegyzett példamondatok valósággal értelmezik tájszavunkat: 1. 'nagyon megver': *Úgy ordított (a kisgyerek), mintha legalább agyonvertem volna.* 2. 'nagyon megüt, összezúz' (baleset következtében): *Agyonverte az ujját. A gerincemet meg a tenekemet én úgy agyonvertem (ti. amikor a lépcsőről legurult)! Jól agyonverted az orrod akkor.;* 3. 'tönkretesz' (a jégverés), szétver, szétzúz: *Agyonverte nekik a jég a salátát.*

A szóképzleti régiségek mellett nagy figyelmet kell fordítanunk a nyelvjárás újabb elemeire is. Sajnos, szinte mind a mai napig a gyűjtők figyelmét gyakran elkerülik a szóképzleti neologizmusok, az újabb elemek. Gyakran a szemünk előtt jelennek meg új tájszavak úgy, hogy észre sem vesszük őket. Az újabb szavak forrása nagyon sokféle lehet. Azt tapasztaljuk, hogy

a nyelv új hangsort ritkán teremt, rendszerint meglévő elemekből alkot új szót. Am a hangutánzás, hangulatfestés és az ezzel sok szálon érintkező gyermek- és dajkanyelv az új hangoknak, az új tömorfémának is forrása. Az idegen nyelvből kölcsönzött szavak is lehetnek teljesen új hangsorok, illetőleg új tövek a nyelvjárásban: silinga 'kétfülü fonott vesszőkösár', cvider 'nyügös, rossz kedvű (gyermek, nő)'; *lucszik*, 'cumizik'. A példák nyugat-dunántúliak.

Sok olyan tájszavunk van, amely a nyelvjárásba került idegen szónak kisebb-nagyobb hangalakú torzulásával keletkezett. Néhány országosan ismert példa: *agromónus*, *agromókus*, sőt: *ugromókus* (vö. agronomus); *prérijum* (vö. prémium); *anterna* (vö. antenna), *kolektor* (vö. konnaktor). A *marmonkannának* Nyugat-Dunántúlon, a nyelvjárásokban van *darmonkanna*, *bermonkanna* változata is. A *kaniszter* 'műanyagkanna' Szombathelyen és környékén *kaliszter*, *karliszter*, *kaniszter* alakban járatos. A köznyelvből behatolt idegen szavakban jelentkező hangalaki torzulásoknak se szeri, se száma. Sajnos, tájszógyűjtéseinkben sokszor az efféle adatokat hiába keressük, noha az alaki eltérés mögött kutatásra érdemes hangtani törvényszerűségek húzódnak meg. Nem véletlen, hogy a Tiszántúlon az *autó* hangalakja a nyelvjárásokban és a regionális köznyelvben *ótó* (outóu) lett, hiszen a tiszántúli nyelvjárásokban az au kétszótagú kapcsolatát egyetlen beszédhangnak értékeli a nyelvi tudat. Tehát az *au* értéke az *otó* szóban *ó*, illetőleg kettőshangzóval: *ótóu*, *autau*. A nyugati magyar nyelvjárásokban pedig az *ie* kétszótagos hangkapcsolatot értékelték át egyszótagos diftongussá a nyelvérzék. A *diétás* helyett például Szombathelyen *détást* mondanak. A nyelvjárásian beszélők a szót diftongussal is ejtik: *dietás*. A társadalmi gyűjtők a beszélt nyelvből jelentős nyelvi anyagot jegyezhetnek fel ezekre az újabb alaki tájszójelenségekre is.

Az újabb alaki tájszóknek ugyancsak színes csoportját szolgáltatják a hiperurbanizmusból fakadó alakok. A köznyelvi normára törekvésből eredően olykor a nyelvérzék megtéved, valójában túllő a célon. Néhány példát hadd említek erre a jelenségre: *alcsó* (olcsó), *kalbász*, *ithol*, *othol*, *kolcos*, *szólke*, *csolok*, *csolnak*, *báldog*, *báldogos*, *vonyilt* (= vonyit) stb.

A gyermek- és dajkanyelvi szavak gyűjtése, feltárása elhanyagolt állapotban van, pedig bővízü forrás, gazdag lelethely a társadalmi gyűjtő számára is. Hangalaki sokszínűség és mozgás jellemzi ezt a részleget. A gyermek- és dajkanyelvi szavak mai köznyelvünkre is jelentős hatást gyakoroltak: *boci*, *paci*, *maci*, *pancsi*, *alcsi*, *nyuszi*, *kuszi* (kiskutyja) stb. Ugyanakkor a nyelvjárásokban sok olyan gyermeknyelvi szó van, amely egy kisebb vagy egy nagyobb nyelvi régió határát nem lépi át, és egyelőre semmi jel arra, hogy a köznyelvbe emelkedne.

Szabó Géza

HÍREK

A Honismeret jelen számának kihelyezett szerkesztői bizottsági ülésére 1984. december 13-án került sor Győrött, az egykori Kisalföldi Gépgyár (ma a Tungsram Egyesült Izzó Kisalföldi Gépgyára) Stádel Károly üzemtörténeti szakkörének klubhelyiségében. A bizottság tagjainak *Mennyei Sándor* igazgató ismertette a gyár tevékenységét, külgazdasági kapcsolatait, majd később bemutatta a géptermekeket is. *Veszprémi György*, a szakkör vezetője tájékoztatta a vendégeket a nagymúltú gyárban folyó üzemtörténeti munkáról, gyűjtő és feldolgozó tevékenységükről, tiszteletreméltó eredményeikről. Délután a szerkesztői bizottság jelenlévő tagjai — *dr. Timaffy László* kalauzálásával — megtekintették a város néhány, éppen a közelmúltban megújult műemlékét. Ezt követően a Hazafias Népfront megyei szervezetének székházában találkoztak a megjelent szerzőkkel és olvasókkal. A Népfront részéről *Vadász Anna* megyei titkár köszöntötte a résztvevőket, majd *Agoston László* a szerkesztői bizottság elnöke és *Halász Péter* szerkesztő beszéltek a folyóirat jellegéről, eredményeiről,

célkitűzéseiről; a szerkesztés és a terjesztés gondjairól.

A jelenlevők többsége a Honismeret régi olvasója volt. Általában elismeréssel szóltak a lapról, külön is kiemelve azt a segítséget, amit a történelemtanárok munkájához nyújt. Helyeselték továbbá, hogy a magyar művelődés forrásvidékeinek bemutatásakor kellő súllyal foglalkozik a jelenlegi határokon kívüli magyarság történelmével és művelődésével, s többen is megemlézték, hogy a Honismereti Bibliográfiát jól tudják hasznosítani a munkájuk során. Ugyanakkor azt is elmondták a jelenlevők, hogy sajnos még mindig nagyon kevesen ismerik a Honismeretet ezért nagyobb erőket kellene mozgósítani a terjesztése érdekében. Többen vállalták új előfizetők gyűjtését. Fontosnak tartották, hogy elkészüljön a Honismeret utóbbi 12. évfolyamának a repertórium, ami különösen a pedagógusoknak könnyítené meg jelentősen a gazdag tartalom használatát.

Hasznos, tanulságos és kellemes volt a győri találkozó. A vendéglátóknak, a szervezőknek és a résztvevőknek ezúton mond érte köszönetet — a Szerkesztő.

Makói író—olvasó találkozó. Mire ezek a sorok megjelennek, már régen olvasóink kezében lesz a Honismeret 1985. évi 1. száma, melynek írásait szerkesztő bizottságunk Erdei Ferenc és József Attila városában, az első felszabadult magyar városban megtartott, ki-helyezett ülésén fogadta el.

A művelődési központnak a népfőnt városi szervezetének is otthont adó rangos épületében, október 9-én lezajlott szerkesztő bizottsági ülés hamarosan átalakult a helyi honismereti munkások és a mozgalom iránt érdeklődők számára meghirdetett olvasói találkozóvá, a mozgalmunk kérdéseit megbeszélő honismereti fórummá. Bár a résztvevők bőven elérték az ankté színhelyéül szolgáló tágas teremben, élénk eszmecsere alakult ki közös dolgainkról.

Ez alkalommal is szóba kerültek lapunk terjesztése és előfizetése nem bürokratikus megoldásának kérdései. Ahogy e sorok írója megfogalmazta, a lap jelenlegi, gazdasági gondok miatt megfogyatkozott példányszáma nem elegendő ahhoz, hogy minden városunk hírlapárúsító helyén megvásárolható legyen, s hogy elegendő példány álljon rendelkezésre a folyóirat szélesebb körű népszerűsítéséhez, egy már régóta esedékes, nagyarányú előfizetés-gyűjtő hadjárat megszervezéséhez. Viszont a lap mögött álló erőteljes mozgalom, valamint a folyóirat tizenkét évfolyama által kivívott általános társadalmi elismerés arra figyelmeztet, hogy a honismereti közösségek tagjainak mozgósításával nem is lenne olyan nagy bravúr az előfizetők számának jelentős megnöveledése.

A felszólalók egybehangzó elismeréssel szölkaptak lapunk sokszínűségéről, amely a mozgalom minden ágazatának érdeklődését figyelembe veszi. Különösen értékelték azokat az időszerű témájú vagy helyi hagyományokat feltáró cikkeket, amelyeket igen jól tudnak használni nemcsak szakköri tevékenységükben, hanem iskolai nevelő munkájukban is. Kívánatosnak mondták ezért, hogy a lapot erőteljesebben népszerűsítsük a tanári karokban.

A szerkesztő bizottság tagjai hangsúlyozták azt a törekvésünket, hogy lapunk a jövőben is bemutassa a mozgalom jó helyi kezdeményezéseit, bevált újszerű módszereit, hogy továbbra is minél több beszámolót közöljünk a honismereti munka szélesebb érdeklődésre számot tartó eseményeiről, jelentősebb helyi kutatási eredményeiről.

Székely György akadémikus, lapunk főszerkesztője a különböző tájak nevezetes szülötteinek működésével foglalkozó cikkek hasznosságát emelte ki, utalva pl. a neves makói helytörténész, Eperjessy Kálmán munkásságára. Helytörténeti feladatként felhívta a figyelmet a délföldi parasztság politikai és közművelődési tekintetben egyaránt jelentős szerepű, demokratikus szervezetű hajdani olvasóköréi múltjának feltárására, valamint a szélesebb értelemben vett népfőntmozgalom kevésbé ismert helyi eseményeinek feldolgozására. Közölte továbbá, hogy lapunk a jövőben szeretne még több időálló híradást, tömör beszámolót kapni helyi tudósítóinktól a honismereti mozgalomban történekről.

Ósz Károly, a HNF megyei bizottságának munkatársa még több, az ifjúsági honismereti munka kérdéseivel foglalkozó, az ifjúság érdeklődéséhez közelálló cikket szeretne olvasni lapunkban.

Ez az olvasói találkozó is megerősítette szerkesztő bizottságunkat abban a meggyőződésében, hogy az ilyen alkalmon adódó kölcsönös tapasztalatcsere, a lap cikkeire vonatkozó olvasói „visszajelzések” és kívánságok, az ilyenkor szövdő új, személyes kapcsolatok jelentősen segíthetik törekvésünket, hogy folyóiratunk továbbra is mozgalmunk tájékoztató, közvetítő központja, életének színes tükré legyen. A kihelyezett szerkesztő bizottsági üléssel összekapcsolt olvasótalálkozókat ezért a jövőben is folytatni fogjuk, hazahozva Makóról azt a tanulságot, hogy az (Arany János Széchenyit idéző szavával) *eszmévtáltás* más honismereti összesereglegésekhez csatlakozva még népesebb s így még termékenyebb lehet.

M. P.

HONISMERET-BORZE. A HNF Budapesti Bizottságával összefogva 1984-ben „börzét” rendeztünk azzal a céllal, hogy a Honismeret folyóirat raktári készletét kiegészítsük olvasóink felesleges lappéldányaiból, s cserébe adjuk nekik a náluk hiányzó számokból. Kiderült eközben, hogy folyóiratunk „vastartalékában” is hiányok mutatkoznak, s így néhány évfolyamokat még beköttezni sem tudunk. Ezért kérjük olvasóinkat: ha vannak felesleges példányaik az itt felsorolt lapszámokból, küldjék vagy hozzák be szerkesztőségünkbe. Cserébe — szükséglet és lehetőség szerint — szívesen pótoljuk a nekik hiányzó számokat.

Hiányzik: 1973. 3—4. sz. — 1974. 6. sz. — 1975. 3, 5, 6. sz. — 1976. 1, 4, 5, 6. — 1977. 1, 2, 3, 4. sz. — 1978. 2. sz. — 1980. 1. sz. — 1981. 2. sz. — 1984. 1, 2, 3, 4. sz.

a Szerkesztő Bizottság

Az abusári kiralyszobor (Barok András felvétele)

Ara: 8 Ft

1985/2
HONISMERET

TOLDY FERENC
ORVOS
IRODALOMTÖRTÉNÉSZ
1805-1875